

T.C.
BAŞBAKANLIK
SOSYAL YARDIMLAŞMA VE DAYANIŞMA
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Yoksullukla Mücadele - Beşeri Sermaye İlişkisi

Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi

Hazırlayan
Nevzat Fırat KUNDURACI

Tez Danışmanı
Dr. Selim COŞKUN

Ankara
Mayıs 2009

Baskı Tarihi: 31 Ağustos 2010

İçindekiler

Kısaltmalar	5
Tablo ve Şekil Dizini	6
Özet	7
Summary	9

Birinci Bölüm

Yoksulluk ve Onu Etkileyen Faktörler	17
1.1. KAVRAMSAL OLARAK YOKSULLUK	17
1.1.1. Mutlak ve Görelî Yoksulluk	19
1.1.2. Objektif ve Subjektif Yoksulluk	21
1.1.3. Küresel Eşitsizlik, Toplumsal Eşitsizlik ve Yoksulluk.....	21
1.1.4. Beşeri Yoksulluk Endeksi ve Yoksulluğun Ölçümü	33
1.2. KÜRESELLEŞME VE YOKSULLUK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....	34
1.2.1. Küreselleşmenin Tanımı	34
1.2.2. Sosyo-Ekonomik Yapılarda Doğurduğu Değişim	40
1.3. AZ GELİŞMİŞLİK VE YOKSULLUK	48

İkinci Bölüm

Beşeri Sermaye ve Toplumsal Kalkınma	53
2.1. BEŞERİ SERMAYE VE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	53
2.1.1. Beşeri Sermaye.....	53
2.1.2. Sosyal Sermaye	55
2.1.3. Beşeri Kalkınma ve Beşeri Kalkınma Endeksi	60
2.1.4. Teknolojik Gelişmeler ve Beşeri Sermaye.....	67

2.2. BÜYÜME, KALKINMA VE BEŞERİ SERMAYE	72
2.2.1. Büyüme.....	72
2.2.2. Ulusal ve Bölgesel Kalkınma.....	74
2.2.3. Sürdürülebilir Kalkınma ve Yoksul Yanlı Büyüme	78
2.2.4. Beşeri Sermaye-Kalkınma İlişkisi Üzerine Uluslararası Düzeydeki Çalışmalar	80
2.2.5. Küreselleşme ve Beşeri Sermaye.....	82

Üçüncü Bölüm

Beşeri Sermaye –Yoksullukla Mücadele İlişkisi	87
---	----

3.1. YOKSULLUK KISIR DÖNGÜSÜNDE SOSYAL, BEŞERİ SERMAYE YETERSİZLİĞİ VE SOSYAL DIŞLANMA	87
---	----

3.2. TOPLAM BEŞERİ SERMAYENİN GELİŞTİRİLMESİNİN YOKSULLUKLA MÜCADELEYE VE ULUSAL KALKINMAYA ETKİSİ.....	92
---	----

3.3. YOKSULLUKLA MÜCADELE, TOPLAM BEŞERİ SERMAYE VE ULUSAL KALKINMA İLİŞKİSİ.....	101
--	-----

Sonuç	107
--------------------	------------

EK 1	115
EK 2	116
EK 3	117
EK 4	118
EK 5	119
EK 6	120

Kaynakça.....	121
----------------------	------------

Kısaltmalar

Ar-Ge: Araştırma, Geliştirme

Bkz.: Bakınız

BM: Birleşmiş Milletler

C.: Cilt

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı

eagü: En Az Gelişmiş Ülkeler

ECLAC: Latin Amerika ve Karayipler Ekonomik Komisyonu

Ed.: Editör

GSMH: Gayri Safi Milli Hâsıla

GSYİH: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla

HPI: The Human Poverty Index (Beşeri Yoksulluk Endeksi)

İ.İ.B.F: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Md.: Madde

OECD: İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı

p.: Page

S.: Sayı

s.: Sayfa, Sayfadan sayfaya

SPC: Squared Poverty Gap Index (Yoksulluk Açığı Endeksi)

UN: Birleşmiş Milletler

UNCTAD: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı

UNDP: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

UNFPA: Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu

v.b.: ve benzeri

v.d.: ve diğerleri

Vol.: Volume (Cilt)

WB: World Bank (Dünya Bankası)

WSSD: Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi

YYB: Yoksul Yanlı Büyüme

Tablo ve Şekil Dizini

Tablo 1: Küresel Gini Eşitsizlik Katsayıları	33
Tablo 2: Beşeri Kalkınma Endeksi ve Bazı Ülkelerin Aldığı Değerler (2001)	35
Tablo 3: Dünyada Mutlak ve Göreceli Yoksulluk - 1981	44
Tablo 4: Dünyada Mutlak ve Göreceli Yoksulluk - 2001	45
Tablo 5: Bazı Ülkelere Ait Güven Ölçümü (%) (1995-1996) ve 1990-1999	59
Tablo 6: Türkiye'nin İller İtibarıyla Beşeri Kalkınmışlık Düzeyleri	65
Şekil 1: UNDP Araştırmasına Göre İnsani Gelişme İndeks Kriterleri	63

ÖZET

YOKSULLUKLA MÜCADELE- BEŞERİ SERMAYE İLİŞKİSİ

Bu uzmanlık tezi çalışmasında, yoksullukla mücadele ile beşeri sermaye arasındaki ilişki farklı yönleriyle incelenmiştir. Çalışmada; yoksulluğun nedenleri, yoksullukla mücadelede beşeri sermayenin rolü ve bunlar arasındaki etkileşimin boyutları ele alınmıştır. Yoksullukla mücadelenin yalnızca toplumun yoksul kesimleri için değil, doğurduğu sosyo-ekonomik sonuçlarla toplumun tüm kesimleri için olumlu bir nitelikte olduğu; yoksullukla mücadelenin insani ve vicdani birincil gerekliliğinin yanında, beşeri sermayenin gelişimi, ulusal kalkınmadaki önemi ile de değerlendirilmesi gerektiği tezde tartışılmıştır.

ARŞİV Kayıt Bilgileri:

Tezin Adı :Yoksullukla Mücadele- Beşeri Sermaye İlişkisi

Tezin Yazarı : Nevzat Fırat Kunduracı

Tezin Danışmanı : Dr. Selim Coşkun

Tezin Konumu : Uzmanlık Tezi

Tezin Tarihi : Mayıs 2009

Tezin Alanı : Sosyal Politika

Tezin Yeri : ANKARA

Anahtar Sözcükler :Yoksulluk, Yoksullukla Mücadele, Beşeri Sermaye, Sosyal Sermaye, Kalkınma

SUMMARY

STRUGGLE AGAINST POVERTY AND HUMAN CAPITAL RELATIONS

Poverty reduction and human capital affairs were analysed in this specialism thesis. Resources of poverty, role of the human capital for struggle against poverty and the dimensions of interaction about them were taken up. Struggle against poverty has not only positive socio economic sequences for poors, but also for all social classes were discussed; beside struggle against poverty has a primary necessity, it has also evaluated with its importance about human capital and national development were displayed in the thesis.

Record Information:

Name of The Thesis: Struggle Against Poverty And Human Capital Relations

Writer of The Thesis: Nevzat Fırat Kunduracı

Advisor of The Thesis: Dr. Selim Coşkun

Position of The Thesis: Specialism Thesis

Date of The Thesis: May 2009

Field of The Thesis: Social Politics

Place of The Thesis: ANKARA

Key Words: Poverty, Struggle Against Poverty, Human Capital, Social Capital, Development

GİRİŞ

“Yok” kökünden türetilen “yoksulluk” kavramını açıklamada kavramın bu kökeni oldukça açıklayıcı bir niteliğe sahiptir. “Yok” olma, “var” olmama, yoksulluğun temel tanımlayıcısıdır. Bu özelliği ile de “yoksulluk” kavramı daha baştan olumsuz bir nitelik taşımaktadır. Tek tek insanları, toplulukları ve toplumları tanımlamada kullanılan yoksulluk; “var” olan, bir “varlık” olan insanoğlu için “yokluğu”, “yok olma halini” ifade ve temsil etmesiyle insanın doğasına aykırılık teşkil eder. Bu nedenle de insanoğlunun onu istememesini, ona karşı mücadele etmesini kaçınılmaz kılmaktadır.

İnsanoğlu, “var olması” yanında, varlığını sürdürme istek ve iradesini de taşımaktadır. Bu istek ve iradenin sebebi ise, insanın varlığını sürdürmekten duyduğu hazdır. Ancak insan, varlığını sürdürürken duyduğu hazların yanında, birtakım acılar da duyar ve bunlardan da kaçmaya çalışır. Duyduğu acıların da temelinde, tattığı hazlardan yoksun kalması ve/veya bunların geçiciliği yatmaktadır. İnsan acı çekmeyi, sadece hazların olmadığı durumlarda değil, aynı zamanda bunların geçici olduğu durumlarda da yaşar. Acı çekme de insanı mutsuz kılan, insanın istemediği bir durumdur. Bundan dolayı insan yaşamı boyunca acıdan uzaklaşmak, hazzı ulaşmak için çalışır ve bu yönde tercihler yapmak durumunda kalır. Toplumsal yaşam içerisinde de bu tercihler gittikçe karmaşıklaşır. (İnsan, aynı anda birden fazla yerde olamayacağı gibi aynı anda çok sayıda işi de yapamaz. Tercihler bazen bu tür zorunluluklardan kaynaklandığı gibi bazen de isteğe bağlı olarak gelişir. Hangi okulda okuyacağına, nerede oturacağına, niçin çalışacağına, ne zaman yemek yiyeceğine, ne şekilde hareket edeceğine, nasıl konuşacağına, kiminle görüşeceğine, neyi satın alacağına... karar verirken hep birden fazla tercih söz konusudur.) Herkes yaşantısı boyunca önüne çıkan alternatifler içinde kendisi için en faydalı olanı, amaç ve hedeflerine en uygun düşeni yapmaya çalışır¹.

1 Ancak bu herkesin rasyonel hareket ettiği, böylece de herkesin optimum fayda sağladığı kapitalist toplumu idealize eden ‘görünmez el’ anlayışını kabul ettiğimiz anlamına gelmemektedir. İnsan bütün tercihlerinde kendisi için en doğru olanı yapar varsayımı burada savunulmamaktadır. Açıktır ki insanlar doğaları gereği hata yapabilen, bilgileri ve algılama alanları sınırsız olmayan, bu sınırlılıklar ve yanılabilme özellikleri nedeniyle de kararları her zaman doğru olmayabilen varlıklardır. Bu nedenle de her zaman kendileri için en doğru olanı yapmak isteseler de, bu durum uygulamada çoğu zaman gerçekleşmemektedir.

Seçeneklerin artıp sonuçlarının karmaşıklaşmasıyla da ortaya, en yüksek hazzı en az acıyla elde etme eğilimi çıkar.

İnsanoğlunun “varlığını sürdürme” yönündeki bu istek ve iradesi, aynı zamanda durağan bir nitelik olan “var olmayı”, dinamik bir yapıyla birleştirmekte ve toplumsal yaşamın var olmasını da sağlamaktadır. Ancak topluluk halinde yaşama, her bir bireyin, o topluluğun var olması, varlığını sürdürmesi için gerekli olan kurallara uymasını da gerektirmektedir. Bu kurallar bütünü, topluluk üyelerini birçok şeyi yapmamak (yasaklar), birçok şeyi de yapmak (emirler) zorunda bırakır. Bu emir ve yasaklar çoğu zaman bireyin çıkarları ile çelişir. Buna rağmen bireylerin topluluk içinde yaşamayı sürdürmeyi tercih etmesi, bu yaşam biçiminin bireye sağladığı faydaların katlanmak zorunda olduğu zorluklardan daha fazla olmasından kaynaklanır. İnsanlar, yasakları çiğnemeye, dayatılan görevleri yapmamaya eğilimli bir doğaları olmasına rağmen toplumsal yaşamdan yana olan tercihlerini değiştirmezler.

Toplumsal yaşamın insanlara sunduğu faydalar hem maliyetlerinden daha fazladır, hem de bunlardan önemli bir kısmı toplumsal yaşamın dışında elde edilmesi neredeyse olanaksız şeylerdir. Üstelik toplumsal yaşamın sunduğu bu bir takım faydalar, insanın yaşamını sürdürmesi için olmazsa olmaz can ve mal güvenliğini de kapsamaktadır. İnsanın yaşamına yön veren hazlara ulaşma ve acılardan kaçınma ancak yaşamını sürdürmesi ile olanaklı olduğundan, can güvenliği onun için en önemli ve vazgeçilmez amaç olmaktadır. Bu bağlamda hayatını sürdürmesi için zorunlu olan eşyalarda aynı önemi ve değeri kazanmakta, dolayısıyla mal güvenliği de kendisini, can güvenliği gibi vazgeçilmez kılmaktadır.

Medeniyetin, toplumsal yaşamın dışında, vahşi yaşamın egemen olduğu doğal ortamda ise, bireyler varlıklarını sürdüremezler². Yırtıcı hayvanlara karşı tek başlarına kendilerini koruyamayacakları gibi, yaşamlarını sürdürmek için

2 Buradaki “birey” anlayışı, toplum sözleşmecilerinin doğa halindeki bireyleri değildir. Doğa halinde vahşi ortamda yaşadığı varsayılan bireyler, araştırma konumuz olan topluluk halinde yaşayan bireylerden farklıdır. Doğa hali ve insanları, toplumsal yaşamın nasıl ortaya çıktığını anlamak için varsayılan durumlardır. Ayrıca, toplumsal yaşamın içinde dünyaya gelen insanlar için toplumsal yaşamın vazgeçilmezliği, vahşi doğada varlığını sürdürmenin olanaksızlığı da bu ihtimali göz ardı etmemize yol açmaktadır.

gereksinim duydukları yiyecek, içecek, giyecek, barınma gibi gereksinimlere de tek başlarına ulaşamayacaklardır. Temel gereksinimlerini bile doğal ortamda karşılayamayacak olan insanların sosyal gereksinimlerini toplumsal yaşamın dışında elde etmeleri daha baştan olanaksız hale gelmektedir.

Toplumsal yaşamın sunduğu sınırsız sayıda ve eşsiz olanakların temelinde ise, toplumsal yaşamın doğasında olan; işbölümü, buna dayalı uzmanlaşma, işbirliği ve yardımlaşma yer almaktadır. İşbölümü ve uzmanlaşma ile herkes yeteneklerine uygun bir alanda çalışmakta, emeğinin ürünlerini tüm topluma sunmakta, yardımlaşma ve işbirliği ile de toplumdaki diğer bireylerin uzmanlık alanlarında ürettikleri ürünlerden faydalanmaktadır. Bir kişi aynı anda tüm meslekleri yapamayacağı gibi bunları öğrenmeye yeterli zamanı bile bulamayacaktır. Ayrıca her bir meslek ayrı bir yetenek istediğinden, tüm mesleklerin yeteneklerine sahip tek bir birey dahi olmadığından tüm meslekleri teorik olarak da öğrenmesi olanaklı değildir. Toplumsal yaşamda sınırsız sayıdaki meslekleri ne öğrenmeye ne de uygulamaya yetecek zamanı ve bireysel yeteneği olmayan tek tek her bir birey, toplumdaki diğer bireylerle bu konuda dayanışmaya ve yardımlaşmaya kaçınılmaz olarak gereksinim duyacaktır. Herkes yeteneğine göre belli bir alanda uzmanlaştığında -ki böylece işgücünün verimliliği de olağanüstü artmaktadır- bireylerin tek başlarına üstesinden gelemeyeceği bu önemli sorun toplumsal yaşam içinde kolaylıkla aşılmaktadır.

Her bir meslek, farklı yeteneklere gereksinim duyduğu gibi, birbirlerinden farklı maddi kaynakları da harekete geçirmektedir. Örneğin, terzi mesleği kumaş-makas gibi hammaddelere gereksinim duyarken, inşaat mühendisliği çok daha farklı, doktorluk, çiftçilik daha farklı hammaddelere gereksinim duyacak, her bir meslek bunları girdi olarak kullanıp emeğiyle birleştirerek daha üstün bir çıktı (artı değer) oluşturarak topluma sunacaktır. Tüm bireyler toplumsal yaşam içinde elde ettikleri girdileri artı değer oluşturarak topluma yeniden kazandırınca toplumsal fayda ve tek tek her bir bireyin elde ettiği bireysel fayda da optimum düzeye ulaşacaktır. Böylece hem maddi hem insani kaynaklar, potansiyeller atıl bırakılmayıp harekete geçirilecek, hem de

bunların toplumsal amaçlar doğrultusunda bir araya getirilmesiyle ortaya çıkan sinerji bu kaynakların tekil kapasitelerinden çok daha fazla kazanımı ortaya çıkaracaktır. Tersine durum ise, hem bireylerin işgücü kapasitelerinin, hem de yer-altı ve yer üstü kaynaklarının atıl kalmasıdır. Bu durumda herhangi bir toplumsal gelişme gerçekleşmeyeceği gibi, toplumsal ve bireysel fayda da en alt düzeyde gerçekleşecektir.

Bu bağlamda, toplumsal etkileşim, iletişim ve ilişkiler ağı ne kadar geniş, kapsamlı ve girift olursa, toplumsal yaşamın var oluş doğasında yer alan, bireylerin hazlara ulaşma ve acılardan kaçınmalarına optimum düzeyde hizmet edebilme o oranda gerçekleşmiş olacaktır.

Tek tek insanların ve toplumların ilerleyip kalkınabilmesi, işbirliği, uzmanlaşma, yardımlaşma ve dayanışma içerisine girebilmesi temelde iki "var" ve bu iki var arasındaki "etkileşimin varlığı" üzerine kuruludur. Bunlar; maddi ve beşeri kaynaklar varlığı ile bu iki kaynağın harekete geçirilip bireysel ve toplumsal kalkınma yolunda kullanılmasını sağlayacak olan aralarındaki etkileşimin varlığıdır. Eğer maddi kaynaklar veya beşeri kaynaklar yok ya da yetersiz ise bireysel ve toplumsal kalkınma da gerçekleşmeyecektir.

Yoksulluk da maddi kaynakların yokluğu veya yetersizliği ile buna bağlı olarak beşeri sermayenin yetersizliğinin sonucudur. Ancak yoksulluk bu nedenlerin sonucu olmakla kalmamakta, bizzat bu var oluş nedenleri üzerinde geri dönüt oluşturarak onların daha da derinleşmesine ve güçlenmesine yol açmaktadır. *Yokluk, yokluğu üretmekte, varlıkların birbirleriyle etkileşimi, değişim, dönüşüm ve gelişimlerini önlemektedir.* Bunun sonucu olarak varlıklar kısa vadede dinamizmden yoksun kalırken, daha uzun vadede ise yokluğa itilmektedirler. İnsanlığın en büyük düşmanı olarak yokluk ve onu doğuran atalet/durağanlık, toplumsal yaşamda kendisini en somut ve etkili biçimde yoksulluk üzerinden göstermektedir. Bu yönüyle yoksulluk, sadece yoksul kesimler için değil tüm insanlık için ciddi bir sorun, mücadele edilmesi gereken temel bir toplumsal tehdit olarak algılanmalıdır.

Bu tez çalışmasında, yoksulluğun toplumsal ilerlemenin doğasına aykırı olmasına karşın hemen tüm toplumlarda görülen bir olgu olması incelenmektedir. Toplumsal ilerlemenin doğasına aykırı bu olgunun varlığının neredeyse bir toplumsal kanun haline gelmesi, toplumsal sistem içinde bu doğaya aykırı etkileşimlerin olduğunu göstermektedir. Bu tez çalışmasında, yoksulluğun var oluş kaynağının yoksulların kendisi değil, toplumsal eşitsizlikler olduğu savunulmaktadır. Toplumsal eşitsizlikler, bu eşitsizliklere maruz kalan kesimlerin gelir dağılımından düşük pay almasına yol açarken, buna bağlı olarak aynı zamanda beşeri sermayelerinin de gelişmemesine neden olmaktadır. Sonuçta da yoksulluğun kalıcı hale gelmesine, nesilden nesile geçmesine yol açmaktadır. Bu kapsamda tez çalışmasında, yoksullukla mücadele ile beşeri sermaye arasındaki ilişki farklı yönleriyle incelenmiştir. Çalışmada; yoksulluğun nedenleri, yoksullukla mücadelede beşeri sermayenin rolü ve bunlar arasındaki etkileşimin boyutları ele alınmıştır. Yoksullukla mücadelenin yalnızca toplumun yoksul kesimleri için değil, doğurduğu sosyo-ekonomik sonuçlarla toplumun tüm kesimleri için olumlu bir nitelikte olduğu; yoksullukla mücadelenin insani ve vicdani birincil gerekliliğinin yanında, beşeri sermayenin gelişimi, ulusal kalkınmadaki önemi ile de değerlendirilmesi gerektiği tezde tartışılmıştır.

Üç bölümden oluşan tez çalışmasının birinci bölümünde yoksulluk ve onu etkileyen faktörler ele alınmıştır. Bu bölümde öncelikle kavramsal olarak yoksulluk, farklı yoksulluk tanımları, beşeri yoksulluk endeksi ve eşitsizliğin farklı boyutları ile alınmıştır. Yine bu bölümde, günümüzde yoksulluğun ulaştığı düzeyle yakından bağlantılı olan küreselleşme ve yoksulluk üzerindeki etkisi incelenmiş, yoksulluğun yoğun olarak görüldüğü az gelişmiş ülkeler de, yoksulluk bağlamında araştırılmıştır.

İkinci bölümde beşeri sermaye ve toplumsal kalkınma konusu farklı yönleri ile ortaya konulmuştur. Beşeri sermaye ve ilgili kavramlar, bu bölümün ilk alt başlığını oluşturmaktadır. Beşeri sermaye gibi sosyo-ekonomik yapı üzerinde önemli bir etkisi bulunan, ancak bu önemi ve hatta varlığı son dönemlerde ortaya çıkan sosyal sermaye kavramı da bu bölümde işlenmiş ve beşeri

sermaye ile olan tamamlayıcılık özelliği yoksullukla mücadele kapsamında incelenmiştir. Yine bu bölümde ekonomik büyüme ve kalkınma ile beşeri sermaye arasındaki ilişki ele alınmıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise beşeri sermaye ve yoksullukla mücadele ilişkisi işlenmiştir. Bu kapsamda üçüncü bölüm, üç alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci alt başlıkta, yoksulluk kısır döngüsünün yol açtığı olumsuzluklar, sosyal sermaye ve beşeri sermaye yetersizliği ile sosyal dışlanma ekseninde ortaya konulmuştur. İkinci alt başlıkta ise toplam beşeri sermayenin geliştirilmesinin yoksullukla mücadeleye ve ulusal kalkınmaya etkisi incelenmiştir. Son başlıkta ise yoksullukla mücadele, toplam beşeri sermaye ve ulusal kalkınma ilişkisi karşılıklı etkileşimleri ve doğurdukları sinerji çerçevesinde işlenmiştir.

Yoksulluğun tüm toplumlarda varlığını sürdürecektir olan kaçınılmaz bir kader olup-olmadığı, yol açtığı olumsuz sonuçların tüm toplumsal yapı üzerindeki etkileri, yoksullukla mücadelenin farklı toplumsal kesimler üzerindeki doğrudan ve dolaylı sonuçları, tez kapsamında incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM:

YOKSULLUK VE YOKSULLUKLA MÜCADELE YÖNTEMLERİ

1.1. KAVRAMSAL OLARAK YOKSULLUK

Yoksulluk; yaşamın gerektirdiği olanaklardan yoksun olma durumunu ifade etmektedir. Kapsamı içerisine sosyo-ekonomik yaşamın hemen her yönü girdiği için farklı boyutları öne çıkaran tanımlamalar söz konusu olabilmektedir. Bu durum, yoksulluğun her boyutunu içeren bir tanımlamanın da zorluğunu, belki de olanaksızlığını ortaya koymaktadır.

“Drewnowski, (1977) yoksulluğu kişilerin ve hane halkının kendileri için uygun göreceklere bir tatmin düzeyini sağlamaya yetecek bir gelire sahip olmamaları şeklinde (subjektif yoksulluk) ya da asgari yaşam standardının gerektirdiği temel gereksinimlerin karşılanabilmesi için yeterli miktarda gelirin elde edilememesi durumu olarak (gelir yoksulluğu) tanımlarken, World Bank (1990), yoksulluğun geleneksel tanımını yapmaktadır: yoksulluk asgari yaşam standardına erişememe durumudur.” (Aktan, 2002:3)

Yoksulluk, yaşam için ya da yaşamı sürdürmek için gerekli olan şeylerle ilgili olmalıdır. Bireylerin yaşamlarını sürdürmek için gereksinim duydukları şeyler, bireyden bireye, içinde bulunulan topluma, çevreye ve diğer koşullara bağlı olarak değişiklik göstereceğinden yoksulluk kavramı her zaman ve mekanda değişmeyen nitelikte olmayacaktır. Göçebe bir topluluktaki bireyin, yaşamını sürdürmek için gereksinim duyacağı şeylerle, kırsal yaşamın gereksinimleri veya modern kent yaşamında bireyin gereksinimleri kuşkusuz oldukça farklı olacaktır. Modern toplumda barınacak bir ev, eğitim, sağlık, ulaşım, elektrik, su, ısınma vb. temel toplumsal hizmetlerden faydalanmaya yetecek bir gelir düzeyi, yoksulluktan kurtulma için asgari koşullardır. Kırsal yaşamda ise, toplumsal hizmetlerin görece azlığı ve ucuzluğu hanehalklarının gereksinimlerinin önemli kısmını kendilerinin karşılaması gibi faktörlerle birleşince gereksinimlerini karşılamak için gerek duydukları asgari gelir düzeyi daha düşük olmaktadır. Kırsal yaşamın sosyal gereksinimleri kentlere görece azlığı kentlerdeki yoksulluk ölçütü ile kırsal yaşamdaki yoksulluk ölçütünün farklılaşması sonucunu doğurmaktadır.

“Yoksulluk kavramı, beşeri ihtiyaçlar kavramına dayanır. İnsan toplumsal bir varlıktır ve bu nedenle fiziki varlığını sürdürmesi için gerekli olan beslenme ihtiyacının yanı sıra giyim, barınma, eğitim, sağlık, kültür, ortak yaşama, dinlenme, estetik ve buna benzer sosyo-kültürel ihtiyaçları olan bir varlıktır. İnsanlar doğal olayları kendi ihtiyaçları doğrultusunda değiştirebilme yeteneğine sahip olduklarından yaratıcı yeteneklerinin gelişimi yeni ihtiyaçların ortaya çıkmasına ve mevcut ihtiyaçların değişime uğramasına yol açmaktadır. Bu nedenle beşeri ihtiyaçlar ve insanların yaratıcı yetenekleri toplumsal ve tarihi koşullar tarafından belirlenir.” (Aktan, 2002: 2)

Gelişmiş ülkelerdeki sosyal hizmetlerin çeşitliliği, bunlara bağlı olarak yaşamı asgari düzeyde sürdürmenin maliyetinin yüksekliği, yoksulluğu belirlemedeki ölçütlerin genişlemesine, asgari geçim düzeyinin daha da yükselmesine neden olmaktadır. Ayrıca, farklı kültürel yapılar, toplumsal beklentiler bireylerin toplumsal yaşamdaki gereksinimlerini artırabilmekte veya azaltabilmektedir. Böylece yoksulluk ölçütleri zaman ve mekan boyutunda çok daha karmaşık ve değişken bir niteliğe ulaşmaktadır.

Yoksulluğa ilişkin ölçütlerin değişmesi, bu alandaki kavramların da çeşitlenmesine yol açmaktadır. Yoksullukla ilgili temel kavramlar olarak; mutlak/görelî yoksulluk, objektif/subjektif yoksulluk, kavramları bulunmaktadır.

1.1.1. Mutlak ve Görelî Yoksulluk

Mutlak yoksulluk; Bireylerin yaşamlarını sürdürmeleri için gerekli gıda harcamalarını bile karşılayamama durumlarıdır. Mutlak yoksulluk da bireylerin sağlık, barınma- eğitim ve diğer ihtiyaçları hesaplanmaz. Beslenme ihtiyacı her toplumda ve bireyde en temel ve vazgeçilemez ihtiyaç olduğundan, bu ihtiyacını bile karşılamaktan yoksun olanlar mutlak yoksul olarak tanımlanmaktadır. Mutlak yoksulluk sınırının hesaplanmasında günlük gıda ihtiyacını karşılamada gerekli harcama düzeyi esas alınmakta ve bu gelir düzeyinin altında yaşayan insanlar mutlak yoksul olarak nitelendirilmektedir. Genel olarak bu harcama (veya gelir) düzeyi günlük bir dolar olarak tüm dünyada belirlenmektedir. Ancak, temel ihtiyaçların tüm insanlar için değişmez olması evrensel bir mutlak yoksulluk değerinin saptanmasına olanak tanısa da, bu ihtiyaçların parasal bedelinin ülkeden ülkeye değişiyor olması bunu zorlaştırmaktadır. Üstelik bu gelir düzeyi için kullanılan para biriminin de, enflasyonun etkisi ve emisyon hacminin artması ile zamanla alım gücünde önemli değişiklikler yaşanmaktadır.³ Bu nedenle mutlak yoksulluk düzeyini ifade eden parasal bir değer küresel düzeyde ve tüm zamanlarda geçerli olması yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı sorunlu görülmektedir. Her ülkenin ulusal alım gücüne göre bu düzeyi belirleyerek, ekonomik gelişmeler doğrultusunda güncellemesi daha geçerli ve objektif olmaktadır. Bu gerçekten hareketle artık ulusal ve uluslararası kuruluşlar mutlak yoksulluk sınırı olarak günlük 1 dolarlık harcama (veya gelir) düzeyi yerine daha objektif ve geçerli ölçütler geliştirmeye başlamaktadır. Dünya Bankası insanların yaşayabilmesi için gerekli günlük asgari kalori miktarını karşılayan gıda sepetinin her bir ülkedeki fiyatını mutlak yoksulluk sınırı olarak tespit etmiştir. UNDP'de kişi başına gerekli kalori miktarının ülkeden ülkeye değişebildiğini

3 Buna ilişkin ayrıntılı açıklama 'Küreselleşme ve Yoksulluk' başlığı altında yer almaktadır.

ortaya koymuştur (DPT, 2001:104'den aktaran Coşkun ve Tireli, 2008:24). Bu gelir düzeyi ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre günlük 1 dolardan 14,40 dolara kadar çıkabilmektedir. Türkiye'nin de içinde kabul edildiği Doğu Avrupa ülkeleri için bu düzey günlük 4,30 dolar olarak kabul edilmektedir. Ancak, mutlak yoksulluk sınırının parasal değerine ilişkin zamana dayalı değişimlerin göz önünde bulundurulmaması, gelişmişlik düzeylerine ilişkin bölgesel sınıflandırmayı yapan uluslararası kuruluşların bu sınıflandırmasını mutlak doğrular gibi değerlendirilmesi yanıltıcı sonuçlara yol açabilecektir. Her ülkenin kendi sosyo-ekonomik şartlarını göz önünde bulundurarak ulusal göreceli yoksulluk sınırını güncellenebilir biçimde kendisinin yapması, bölgesel sınıflandırmanın göremeyeceği ulusal özgünlüklerin de ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Göreceli Yoksulluk; Mutlak yoksulluk sınırı bireyin yaşamını sürdürmesinde en zorunlu ihtiyaçlarını esas alırken, göreceli yoksulluk toplumsal yaşamın sürdürülebilmesi için gerekli asgari gelir veya harcama düzeyini esas almaktadır. Göreceli yoksulluk kavramı, insanın bir toplumsal varlık olmasından yola çıkmakta, gelir ve refahın dağılımındaki farklılıklara odaklanmaktadır. "... göreceli yoksulluk kavramı, yoksul hane halkı veya birey ile o toplumda yaşayan ve mevcut koşullara göre ortalama bir gelire sahip olan hane halkı veya birey arasındaki gelir kaynaklarına sahip olma kabiliyeti arasındaki farkı ifade eder." (Aktan ve Vural, 2002:5) Göreceli yoksulluk durumunda birey yaşamını sürdürmek için temel ihtiyaçlarını karşılamayabilmekte, ancak sosyal yaşamın gerekleri olan sağlık, eğitim, barınma ve sosyo-kültürel hizmetlerden gelir düzeylerinin yetersizliği nedeniyle toplumun geri kalan kesimlerine göre daha az faydalanabilmektedir (Seyyar, 2003:45).

Göreceli yoksulluğun ölçümünde genel olarak uygulanan yöntem, ulusal ortalama ya da medyan gelirin belli bir oranı altında (örneğin % 40) geliri olan bireylerin hesaplanmasıdır. Bu yönüyle göreceli yoksulluk, toplumdaki gelir dağılımı ile bağlantılı bir yoksulluk tanımlaması getirmektedir (Erkan, 2003:312). Göreceli yoksulluk sınırı olarak da belirlenmiş günlük gelir düzeyi bulunmaktadır. Ancak bu düzey kavramın kendisinden kaynaklanan niteliği

gereği değişmez görülmemekte ve toplumların gelir ve harcama düzeylerine göre değişebileceği kabul edilmektedir (Coşkun ve Tireli, 2008:25).

1.1.2. Objektif ve Subjektif Yoksulluk

Objektif Yoksulluk; Yoksulluğun tanımlanmasına ve ölçümüne ilişkin yaklaşımın niteliği (objektif oluşu) burada önem kazanmaktadır. Yoksulluğu tanımlarken yoksul insanların kendilerini yoksul olup-olmama konusundaki değerlendirmelerini esas almayıp, önceden belirlenmiş normatif değerlendirmelere dayalı yoksulluğun ortaya konulması söz konusudur (Aktan ve Vural, 2002:6). Buna göre, yoksul olarak nitelendirilen bireyler belirli kriterlerle ortaya konulmaktadır. Bu kriterler, bireylerin yoksulluktan kurtulması için gerekli günlük kalori miktarı, tüketim harcamaları gibi somut değerlerle tespit edilmektedir.

Subjektif Yoksulluk; Kişilerin kendilerini yoksul olarak görüp görmedikleri burada önem kazanmaktadır. Yoksulluğun zamanla ve toplumdan topluma değişiklik gösteren ölçütleri bu yaklaşımın gündeme getirmiştir. Yoksulluk göreliliği bir kavram ise, bu göreliliği en iyi onu yaşayan yansıtabilir anlayışı, önceden belirlenmiş ölçütler yerine bireylerin kendi değerlendirmelerinin yoksulluk hesaplamalarında kullanılması anlayışını doğurmuştur. Bu anlayışla, yoksulların tercihlerine göre oluşturdukları ihtiyaç bileşimi esas alınmakta, böylece öznel gerçekliği soyutlayan yaklaşımlardan uzaklaşılması amaçlanmaktadır. Ancak kişilerin elde ettiği toplam faydanın hesaplanmasında büyük zorlukların çıkması ve subjektif değerlendirmelerin yanılmalara açık olması nedeniyle yoksulluk araştırmalarında bu yöntem pek kullanılmamakta, objektif yoksulluk esas alınmaktadır.

1.1.3. Küresel Eşitsizlik, Toplumsal Eşitsizlik ve Yoksulluk

Eşitsizlik iki veya daha fazla şeyin eşit olmama durumu olarak tanımlanmaktadır. Ancak konumuzla ilgili olan eşitsizlikte ise durum biraz daha farklıdır. Küresel ve toplumsal düzeydeki eşitsizlikte söz konusu olan, eşit özelliklere

sahip bireylerin toplumsal yaşamın sunduğu her türlü hak ve hizmetlerden eşit düzeyde faydalanamamalarıdır. Bunun sonucu olarak da bireyler ve toplumlar arasında eşitsizliklerin ortaya çıkmasıdır. Bu eşitsizlikler de yoksulluğun temel kaynaklarından birisini oluşturmaktadır.

İnsanlar dünyaya geldiklerinde eşit biyolojik özelliklere sahip olmalarına rağmen, farklı toplumlarda dünyaya gelme veya aynı toplum içerisinde toplumsallaşma süreçlerinde farklılaşmakta, bireyler, sınıflar ve toplumlar arası eşitsizlikler doğmaktadır.

Toplumlar arası eşitsizliklerin derinleşmesi, kalıcı hale gelmesi, 16. yüzyıl coğrafi keşifleri sonrası sömürgecilik faaliyetleri ile başlamış ve günümüze kadar etkilerini sürdürmüştür.

Avrupa ülkelerinin kendilerini eksenine aldığı küresel ilişkiler ağı, coğrafi keşifler sonrası Uzakdoğu'nun Avrupa'ya yaklaşması, Amerika kıtasının zenginliklerinin fark edilmesi, 16. yüzyıldan itibaren siyah Afrikalıların köleleştirilerek kolonilerde ucuz emek gücü olarak kullanımı ile başlamıştı. Küresel ilişkiler ağı, zamanla diğer kıtalardan sanayi hammaddesi ve değerli madenlerin Avrupa'ya taşınması, işlenmiş ticari ürünlerin tekrar buralara satılması şeklindeki küresel bir işbölümüne dönüştü. Bu ilişki içerisinde, sanayileşen, hammadde ile işlenmiş ürünlerin arasındaki fiyat farkı ile zenginleşen, diğer kıta insanlarını (Afrika) kendi çıkarları doğrultusunda köleleştirerek kullanan, sanayileşmenin kendisi dışındaki alanlara yayılımını önleyen, tüm bunları sağlamak içinde gerektiğinde askeri güç kullanan sadece Batı Avrupa ülkeleri oluyordu (Curtin, 1964:3-15). Birkaç yüzyıl boyunca, tüm dünyanın zenginliklerinin, insani kaynaklarının, potansiyel ve olanaklarının belirli sayıda ülke çıkarına hizmetinin bu ülkelerle dünyanın geri kalan ülkeleri arasında devasa gelişmişlik farklarını doğurması ise sürpriz olmayacaktı. Baran, Batı Avrupa ülkelerinin gelişmelerindeki sömürge faaliyetlerinin etkisinin ve yerinin oldukça büyük olduğunu çeşitli örneklerle ortaya koymaktadır (Baran, 1967:149-157).

Her bir sömürge bölgesinde ucuz ve / veya bol olan hammadde ve insan gücünü kendileri için en yüksek karı elde etme uğrunda kullanmaktaydılar (Goslinga,1971:85-91). Ayrıca üretim sürecine kattıkları bu bölgelerin emek ve hammaddeleriyle ürettikleri sanayi ürünleri için de pazar olarak yine buralara yönelmekteydiler. Merkez ülkelerin çevre ülkelerle⁴ oluşturdukları bu ticari ilişki ile ortaya bir ticaret üçgeni çıkmaktadır. Frank, bu eşitsizlikçi ticaret üçgenini şöyle özetlemektedir: “Batı görece gelişmiş olan Asya’dan belirli malları alarak bu malları Afrika ve Amerika’ya ihraç ediyor (Re-exportation). Asya malları ile yüklü gemiler Afrika’ya uğrayarak bu malları zenci insanlar karşılığında değiştiriyor ve zencileri de aynı gemilerle Amerika’ya götürüyor ve zenciler büyük plantasyon sahiplerine satılıyorlar... Buradan elde edilen karlar, İngiltere’de sermaye birikiminin temel kaynağı oluyordu ki, bu aynı zamanda İngiltere’de endüstri Devrimi’nin finansını sağlamıştı.” (Frank, 1982: 15).

Küresel zenginliklerin az sayıda ülkenin çıkarlarına sunulması kapitalist batı ülkeleri halklarının eşit şekilde bunlardan faydalandığı anlamına gelmiyordu. Soylular ve burjuva sınıfı hızlı bir şekilde zenginleşirken, diğer toplumsal sınıflar tam aksine yoksullaşmaktaydı. Çevre ülkelerden ithal edilen gıda maddelerinin ucuzluğu ise, ancak işçilerin asgari geçim ücretlerinin daha aşağı çekilebilmesine ve böylece fabrika sahiplerinin maliyetleri düşürebilmesine hizmet etmekteydi. Çevre ülkelerden sanayi üretiminde kullanılan madenlerin ucuza ithali de yine burjuva sınıfının üretim maliyetlerini düşürüp karını yükseltmesine hizmet ediyordu. Böylece merkez-çevre ilişkileri yalnızca çevre ülkelerinin sömürülmesi sonucunu doğurmamakta, aynı zamanda merkez ülkeler arası ve tek tek sermaye sahipleri arasındaki yoğun ve

4 **Merkez-Çevre Ülke kavramları:** Bağımlılık kuramı içerisinde yer alan merkez-çevre ülke kavramı, bu ülkeler arası eşitsiz ilişkileri tanımlamada kullanılır. Buna göre gelişmiş ülkeler, kendileri dışındaki ülkelerin kaynaklarını kendi ülkelerinin sanayileşmesi, kalkınması, zenginleşmesi için kullanmalarıyla yaşanan sürecin doğurduğu gelişme, değişim ve dönüşümlerin *odağında* yer almaktadırlar. Bu nedenle *merkez ülkeler* olarak adlandırılmaktadırlar. Gelişmekte olan ve geri kalmış ülkeler ise bu sürecin pasif, kullanılan tarafı olmakta, girilen ilişkilerin etkileri kendi ülkelerinden çok kendileri dışındaki ülkelerde görüldüğünden *çevre ülkeler* olarak adlandırılmaktadırlar (Frank, 1969; 225)

sürekli rekabet, halk yığınlarının yoksullaşmasına, sefalet ücretlerine bağımlı duruma düşmelerine yol açmaktaydı (Talas,1995).

Küresel işbölümü içerisinde merkez ülkelerden çevre ülkelere sanayi ürünü ihracı Sanayi Devriminin doğurduğu büyük üretim artışının iç pazar gereksiniminin çok üzerinde olmasından kaynaklanmıştır. Merkez ülkeler, çevre ülkelerin kendi ihrac ürünlerine ihtiyaç duyup-duymadıklarını sorgulamaksızın, kendilerinin bu talep fazlası sanayi ürünlerini satmaları, böylece kapitalist birikim ve rekabet sürecinde sürekliliği diğerlerinden geride kalmamayı sağlayabilmeleri amacıyla kaynaklanmaktaydı.

Çevre ülkelere sanayi ürünleri ihracının temelinde çevre ülkelerin bu ürünlere talebi yatmadığı için, bu ülkelerde suni talep yaratılması gündeme geldi. Yerli üretimle tüketim arasındaki dengenin bozulması sağlanarak talebin yönü ithal mallara çevrildi. Kendi ülkelerinde yüksek gümrük duvarlarıyla, ithalatı önleyip, yerli sanayileri koruyan merkez ülkeler, çevre ülkeleri ise bunun tam tersini yapmaya zorlayarak, yerli sanayinin doğup gelişimini önlemekte, salt hammadde üreticisi konumunda bırakmaktaydı. Bu konudaki çarpıcı ve trajik örneklerin başında Hindistan gelir. 19. yüzyıla dünyanın önde gelen tekstil üreticilerinden bir olarak giren bu ülke, İngiliz ürünleriyle de kolay rekabet edebilmekte, onların yarı fiyatına piyasaya girmekteydi. Ancak İngilizler, sömürgeleri olan bu ülkeyi 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ekonomik rekabetle açıklanamayacak yöntemlerle hatta askeri, politik önlemlerle; tekstil alanında kendisine bağımlı, sanayi üretimi çökmüş bir konuma getirmişti. Baran, sömürge Hindistan'ındaki işgalci İngiliz yöneticilerin ülkeyi ve Hint halkını nasıl yağmaladığını eserinde uzunca anlatmaktadır. "Bu yöneticiler mutlak kudrete sahip, sorumsuz ve açgözlü idiler... bunların tek düşüncesi yerlilerden birkaç yüz bin sterlini mümkün olduğu kadar kısa zamanda sızdırmak ve hemen İngiltere'ye dönüp bununla caka satmaktı. Böylece kısa zamanda Kalkuta'da muazzam servetler birikti..." (Baran, 1967: 151) Öyle ki 20. yüzyıl başında Hindistan'daki tüm anonim şirketlerin toplam sermayesi 36 Milyon Sterlin iken, sadece Plassey ile Waterloo arasındaki geçen zamanda Büyük Britanya'nın Hindistan'dan çalıp/ sömü-

rüp/ koparıp götürdüğü toplam zenginliğin 500 milyon ile 1milyar Sterlin arasında olduğu hesaplanmaktadır (Baran,1967:152). Bu rakamlar bile tek başına Hint ülkesinin ne kadar zengin, var olan sömürünün de ne kadar büyük ve korkunç olduğunu göstermeye yetmektedir.

16. yüzyıl başlarıyla 18. yüzyıl sonlarına kadar ki yaklaşık iki yüzyıllık dönemin en büyük ihracatçı ülkesi kabul edilen Hindistan, bu dönemde dünya nüfusunun ve küresel ticaretin tek başına % 25'ini oluşturmaktaydı (Buckman, 2005:9). Dünya endüstri ürünlerinin 1750'lerde % 25'ini üreten Hindistan'ın 20. yüzyılın başındaki bu alandaki payı ise yalnızca % 2'ye inmişti (Clingsmith ve Williamson, 2005:2).

Hint kumaşlarına karşı İngiltere %70- %80 oranlarında oldukça yüksek vergiler alırken, Hindistan'ın İngiliz kumaşlarına %3 ila % 4 oranlarında vergi almasına izin veriyordu. İngilizlerin Hindistan'daki askeri gücüne dayalı haksız rekabetini, Luraghi, "Sömürgecilik Tarihi" kitabında şöyle ifade etmektedir: " İngiltere'nin modern kapitalist ekonomisiyle özellikle Hindistan'ın tarım ve zanaata dayanan ekonomisi arasındaki çarpışma sonucu, Hint ekonomisi dağıldı... Manchester tekstil endüstrisinin Hindistan'ı iyi ve ucuz ürüne boğması sağlandı. Bunun karşısında, askeri bakımdan silahsızlandırılmış zanaat sahipleri savunmasız kaldılar... Bir demiryolu şebekesi kurulması sayesinde ulusal bir Hint pazarı yaratıldı, ama öte yandan da İngiliz ürünlerinin ülkenin en ücra köşelerine kadar kolayca gidebilmesini sağlayarak İngilizlerin rekabetinin etkilerini daha da ağırlaştırdı." (Luraghi,1994: 151)

Bir merkez ülke ile girdiği yoğun ekonomik ilişkilerde Asya'nın büyük ekonomilerinden birisi iken, çevre ülke konumuna düşen Hindistan, merkez ülkenin aksine sanayileşme, gelişme sürecine değil, az gelişmiş ülke durumuna dönüştü. 1832 yılına gelindiğinde Hindistan'ın İngiltere'ye pamuk ihracı 17 yıl içinde 13 kat azalırken, aynı dönemde İngiltere'nin Hindistan'a pamuk ihracı ise 16 kat artmıştı. Aynı yüzyılın ortasına gelindiğinde ise Hindistan İngiliz ihraç kumaşlarının %25'ini ithal etmekteydi Ülke sanayisinin yıkılması buralarda çalışanların işsiz kalmasına, kentlerden köylere dönmelerine, ta-

rım sektöründe çalışmalarına yol açmaktaydı. Hindistan'ın önemli bir sanayi kenti olan Dakka'nın nüfusu, 1840'lı yıllara gelindiğinde yaklaşık dörtte üç oranında küçülmüştü. Hindistan ekonomisinde, İngiltere ile girdiği ekonomik ilişkinin yıkıcılığı, iki ülke arasındaki ticari dengedeki hızlı alt-üst oluş somut olarak gözlemlenebilmekteydi (Forbes, 1984: 142-176).

Çevre ülkelerin üretim stratejileri, merkezin gereksinimlerine göre belirlenmeye başlayınca, çevre ülkede, kendi gereksinim ve gelişim kapasitesiyle uyuşmayan bir üretim yapısı ortaya çıkmaktaydı. Bu durumun sonuçları çarpık bir ekonomik yapının yanında kitlelerinde işsizleşmesine, yoksullaşmasına yol açmaktaydı. Tüm bunlar sömürgeci ülkenin askeri, politik mali güç kullanımı nedeniyle bu ülkenin istek ve çıkarları doğrultusunda belirlenmekte, ortaya çıkan ilişkilerden de doğal olarak sadece güçlü taraf karlı çıkmaktadır.

Sömürü ilişkileri sonucu, bu iki ülke grubu arasında ekonomi kaynaklı eşitsizlikler, sosyo-ekonomik yaşama ve oradan da bireysel, sınıfsal ve toplumsal bazda yaşamın her alanına doğrudan ve dolaylı etkide bulunan eşitsizlikleri doğurmaktaydı. Bu eşitsizlik alanları (ekonomik, mali, sosyal, teknolojik, askeri vb.) toplumsal yaşam içerisinde birbirleri üzerinde de etkide bulunmakta, eşitsizliklerin boyutu ve kapsamı zamanla daha da derinleşmektedir. Böylece eşitsizliklerin daha büyük ve içinden çıkılmaz hale gelmesine, eşitsizlik kısır döngüsünün oluşmasına yol açmaktadır.

Klasik Sömürgeciliğin sona erdiği 20. yüzyılda da ülkeler arası eşitsiz ilişkilerin varlığı devam etmektedir. Gelişmiş ülkeler, merkez- çevre ülkeleri ilişkilerinin güçlü biçimde kurulduğu 19. yüzyıldan itibaren, çevre ülkelere sanayi malları satarken, onlardan da hammadde satın almaktaydılar. İşlenmiş ürünlerin fiyatları, işlenmemiş ürünlerin fiyatlarından oldukça yüksek olduğundan, bu ticari ilişkiden her zaman gelişmiş ülkeler kazançlı çıkmaktaydı. Böylece gelişmiş kapitalist ülkeler sermaye birikimlerini artırıp, daha güçlü/zengin ülkeler konumuna gelirken, çevre ülkeler bu dış ticaretten borçlarını artırarak çıkmakta, merkez ülkelere bağımlılıkları artarken, aralarındaki ge-

lišmişlik farkı da büyümekteydi. “Sinai ürünlere olan talebin gelir esnekliği, hammaddelere olan talebin gelir esnekliğinden daha yüksektir. Merkez ülkelerde gelişen teknoloji hammaddelerin ithalini ikame eden sentetik ürünlerin geliştirilmesi yoluyla çevre ülkelerin ihracatına olan talebin büyüme hızının kısılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu dengesiz talep koşulları, fiyat ilişkilerine yansımakta ve çevre ülkeler açısından ticaret hadlerinde uzun dönemli bir azalma eğiliminde belirmektedir.” (Öztürk, 2005: 115)

Tarım ürünlerinin fiyatları ile sanayi ürünleri fiyatları endeksi sanayi ürünleri lehine değişmektedir. Bu konuda Garaudy'nin 1950'li ve 1960'lı yıllara ilişkin saptamaları çarpıcıdır: 1950'lerde 14 çuval Brezilya kahvesiyle bir ABD jipi alınabiliyorken, 1960'larda bir ABD jipini almak için 39 çuval Brezilya kahvesi üretmek gerekiyordu. Benzer biçimde, 1964'te bir ABD traktörü almak için Jamaika'nın 680 ton şeker üretmesi gerekirken, 4 yıl sonra aynı traktörden alabilmek için üretmek zorunda olduğu şeker miktarı 3.500 tona çıkıyordu (Garaudy, 1997:129).

ECLA⁵ gibi gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasını amaç edinen kuruluşlar da, ülkelerinin geri kalmışlık kısır döngüsünü kırmaları için, dış ticaret hadlerindeki bu olumsuz durumu ortadan kaldırmaları gerektiğini belirtmektedir. Bunun sağlanması da dışarıdan ithal ettikleri sanayi ürünlerini artık kendileri üreterek, merkez ülkelerle girdikleri eşitliksiz ticari ilişkilere son vermeleri ile olanaklıydı. ECLA bu amaçla başta gelişmekte olan Latin Amerika ülkeleri olmak üzere tüm dünya da bu politikaların destekçisi ve savunucusu olmuştur.

Ancak, ithali ikameci ekonomi politikaları ile yerli sanayinin artan oranda

5 Latin Amerika ülkeleri üzerindeki etkisi daha çok küreselleşme çağı öncesinde olan ECLA, bölge ülkelerinin kalkınma tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir. 1980'lere kadar çalışma sahası sadece Latin Amerika olmuş, Karayip ülkelerinin de dahil edilmesiyle ismi 1984 yılında ECLAC (The Economic Commission for Latin America and Caribbean) olarak değiştirilmiştir. Ancak Komisyon hala eski ismi (ECLA) ile anıldığı için çalışmada eski ismi ile anılmıştır.

gereksinim duyduğu girdilerin dışardan ithali, Latin Amerika ülkelerinde istenen sonuçların elde edilememesine yol açmış, dışa bağıllık artarak devam etmiştir. (Bunlarda başarısız olunması, ECLA'nın zamanla etkinliğini kaybetmesine de yol açmıştı.)

ECLA'nın kurucu Prebisch'den sonraki ikinci önemli ismi Brezilyalı ekonomist Celso Furtado da, Latin Amerika'nın geri kalmış ülkelerinin kalkınma sorunları üzerine çalışmış ve İthal ikameci politikaların yanlış uygulandığı - Latin Amerika ve özellikle kendi ülkesi Brezilya olmak üzere- ülkelere yönelik eleştirilerini de ortaya koymuştur.

Furtado; Latin Amerika ülkelerinin bugün içinde buldukları durumun salt ekonomik kaynaklı olmadığını, bunun ötesinde sorunun politik boyutunun da olduğunu göz önünde bulundurarak çözümler üretilmesi gerektiğini belirtmektedir. Furtado ayrıca, kalkınmanın yalnızca ekonomik büyüme ile sağlanamayacağını, geri kalmışlığın çok yönlü ve boyutlu olumsuz etkilerinin egemen duruma geldiği toplumsal yapıda kalkınma doğrultusunda köklü değişimler yapılmadıkça başarılı olunamayacağını dile getirmektedir. Gelişmiş ülkelerle girişilen sosyo- ekonomik ilişkiler, geri kalmış ülkelerin ekonomilerinde, toplumsal yapılarında, üretim ilişkilerinde, teknolojik düzeylerinde dönüştürücü etkiler yapmıştır. Ancak bu etkiler geri kalmış ülkelerin tüm bu sosyo-ekonomik yapılarında köklü bir dönüşüme değil, niteliksel, niteliksel ve mekansal bakımlardan sınırlı bir dönüşüme yol açmıştır. Bu sınırlı dönüşüm, sosyo-ekonomik düzeyde geleneksel yapıların önemli oranda varlığını korumasına ve modern yapılar/kurumlar/ilişkilerle birlikte var olmalarına yol açmıştır. Toplumsal sistemdeki bu dual nitelik, içerisinde önemli oranda geleneksel yapıları içermesiyle kalkınmaya yönelik bütüncül bir dönüşüme engel olmaktadır (Öztürk, 2005:119).

Furtado, Latin Amerika'da, dengeli bir gelir dağılımının olmamasının da bu dual yapının bir başka yönü ve nedeni olduğunu belirtir. Buna göre, zenginlerle yoksullar arasındaki gelir farkının büyük olması, toplumun büyük kısmının yoksul sınıfta yoğunlaşmasına yol açmaktadır (Cavalcanti, 2000:4-7).

Furtado bu durumun toplumsal formasyonun dönüşümüne engel olduğunu, büyük nüfuslu yoksul kitlelerin geleneksel yapıda kalmasına yol açtığını belirtir. Buna göre, sadece küçük zengin azınlık modern toplumsal dönüşüme uyum sağlamaktadır. “Merkez ülkelerden yayılan yeni tüketim mallarının arzıyla birlikte, çevredeki seçkinlerin tüketim arzuları yükselmektedir... iç tüketim mallarının üretimi de büyük ölçüde bu seçkinlerin taleplerince belirlenmektedir...Sonuçta bu tüketim ve üretim kalıpları, modern sektörde istihdamın yavaşlamasına, gelir eşitsizliğinin artmasına ve kitlesel marjinalizasyona neden olmaktadır.” (Öztürk, 2005:120)

Furtado bu eleştirilerini, 1970’li yıllarda Latin Amerika ülkelerinde, İİDS politikalarının olumsuz sonuçlarının alınmaya başlandığı bir dönemde yapmış ve başarısızlığın temel bir nedenini ortaya koymuştur. Yanlış olan ise, bu ülkelerde yerli sanayinin geliştirilerek dışardan ithal edilen sanayi ürünlerinin yerli piyasada üretilebilmesi değil, bu amaca ulaşmak için uygulanan stratejilerin amaca hizmet eder nitelikte olmamasıdır. Sanayinin geliştirilmesi için yatırımcılara verilen destekler, korumalar teknolojinin gelişmesini sağlayacak biçimde yönlendirilmeyince, sadece yüksek gelirli lüks tüketim mallarına daha kolay ve ucuza ulaşmasına yol açmıştır. Örneğin, sadece Arjantin’de 1965 yılındaki otomobil üretiminin değeriyle, bu ülkedeki karayollarının uzunluğu 5 yılda iki katına çıkarılabilecek düzeydeydi (Başkaya, 2000:122). Böylece yapılan yatırımlar; ülke ekonomisinin, sanayisinin gelişimine değil, yüksek gelir grubundakilerin tüketimlerinin sübvansedilmesine hizmet etmekteydi. Bu durum da kamu kaynaklarının boşa gitmesi, yoksulluğun artması, gelir dağılımı eşitsizliğinin daha da büyümesi gibi olumsuzlukları beraberinde getirmiştir.

Toplumsal eşitsizliklere ilişkin günümüze dair somut örnekler için ise, Güney Afrika Cumhuriyeti’nde’ dünyaya gelen beyaz bir çocukla, siyah bir çocuğu ele alabiliriz. Bu ülkede *Apartheid Kanunları* 1990’ların başında kaldırılmış olmasına rağmen hala beyazlarla siyahlar arasında ciddi toplumsal eşitsizlikler bulunmaktadır. 2000’li yıllarda bu ülkenin başkentinde doğan beyaz bir bebek; üyesi olduğu ailesinin eğitim ve gelir düzeyi, ailesinin yaşa-

dığı toplumsal mekan, bebeğin hayatta kalma ihtimali, ortalama yaşam beklentisi, alacağı eğitim gibi bir çok konuda aynı kentin yoksul bir semtinde dünyaya gelen siyah bir bebekten çok daha avantajlı olacaktır.

Beyaz bebeğin 1 yaşına girmeden önce ölme ihtimali %3 iken, bu oran siyah bebek için beyaz bebeğin iki katından daha fazladır (%7.3). Beyaz bebeğin ortalama yaşam beklentisi 68 yıl iken, siyah bebeğin ortalama yaşam beklentisi yalnızca 50 yıldır. Beyaz bebeğin yaşamı boyunca siyah bebekten daha müreffeh bir yaşam sürmesi beklenmektedir. Temiz su ve kanalizasyon hizmetlerine ulaşma konusunda da beyaz bebeğin daha fazla şansı bulunmaktadır. Beyaz bebeğin annesi büyük ihtimalle üniversite mezunu iken, siyah bebeğin annesi sadece okuryazardır. Beyaz anne gebelik döneminde siyah anneden çok daha sağlıklı beslendiğinden, beyaz bebeğin doğumdaki sağlığı ve doğumla bağlantılı yaşam boyu sağlığı siyah bebekten çok daha iyi olacaktır. Beyaz bebeğin ilk ve orta öğrenimini tamamlaması beklenirken, siyah bebeğin yalnızca okur-yazar olacak kadar eğitim alması beklenmektedir. Eğitim-sağlık ve içinde bulunduğu sosyal çevre açısından beyaz bebekle bütünüyle eşitsiz ortam ve koşullarda yetişmesine rağmen siyah bebek, eşitsizliklerle mücadele edip kendini geliştirmek için büyük çabalar sarfedip, yetişkin hale geldikten sonra kendi işini kurmak için finans kurumlarından kaynak talep ettiğinde aynı amaçla kaynak talebinde bulunan beyaz bireye göre talebinin olumlu karşılanması ihtimali oldukça düşük olacaktır (WB, 2006:1).

Eğitim-sağlık ve sosyal çevre açısından eşitsiz ortam ve koşullarda yetişmiş olmaları beyaz ve siyah birey arasında beşeri sermayelerini geliştirmeleri bakımından oldukça büyük farklılıklar ortaya koyarken, yeni bir iş kurma noktasında beşeri sermayelerini fiziki sermaye ile birleştirme çabalarında da eşitsizlikle karşılaşmaktadırlar. Beyaz birey gelişmiş bir beşeri sermayeyi uygun fiziki sermaye ile birleştirerek kendisine iyi bir gelir düzeyine sahip iş kurabilecektir. Siyah birey ise daha düşük beşeri ve fiziki sermaye ile kendisini yoksulluk zincirinden kurtarabilecek gelir düzeyini sağlayacak bir iş kurma şansından yoksun kalacaktır. Böylece aynı ülke aynı şehirde aynı dönemde dünyaya gelen iki bebek, iradeleri dışında toplumda hazır buldukları ortam

ve koşulların sonucu olarak farklı yaşam kaliteleri ve gelir düzeylerine sahip olmakta, yoksulluk veya varlıklı olmaktadır.

Aynı toplumda dünyaya gelen bebekler arasındaki eşitsizliğin benzeri, farklı ülkelerde dünyaya gelen bebekler için de geçerlidir. Güney Afrika Cumhuriyeti, gelişmekte olan bir ülke iken, gelişmiş bir ülkede dünyaya gelen bir bebek çok daha iyi yaşam koşullarında dünyaya gelmektedir. Örneğin gelişmiş bir ülke olan İsveç'teki ortalama bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen bir bebeğin bir yaşına girmeden önce ölme ihtimali sadece % 0.3'tür (bu oran G. Afrika'daki beyaz bebek için % 3'tü). İsveçli bebeğin ortalama yaşam beklentisi 80 yıldır (G. Afrikalı beyaz bebek için 68 yıldır). İsveç'te dünyaya gelen bebeğin ortalama eğitim süresi ise G. Afrikalı çocukların ortalama eğitim süresinden 5.4 yıl daha uzundur. İsveçli çocuğun daha kaliteli eğitim alması nedeniyle uluslararası karşılaştırmalı matematik testinden alacağı puan, G. Afrikalı çocukların yaklaşık iki katı olacaktır (WB, 2006: 1-2). Sağlık hizmetleri ve sosyal çevreye ilişkin ortam ve koşullarda da benzer eşitsizlikler söz konusu olmakta ve gelişmiş bir ülkede dünyaya gelen bir bebek beşeri sermayesini optimum düzeyde geliştirebilmek için gerekli olanaklara çok daha fazla sahip olarak dünyaya gelmektedir. Gelişmiş bir ülke, geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelere göre vatandaşlarına sağladığı daha yüksek düzeyde ortalama fiziki sermaye ile onların iyi bir iş ve geleceğe sahip olma olanaklarını artırmakta ve bu ülke vatandaşları arasında önemli bir eşitsizlik ortaya çıkmaktadır.

Geri kalmış birçok ülkede, G. Afrika Cumhuriyeti'ndeki irksal eşitsizliğe benzer sınıfsal eşitsizlikler görülebilmektedir. Söz konusu toplumsal sınıflar arasında da fırsat eşitsizlikleri yüksek oranlardadır. Çiftlikli, buna ilişkin şu örnekleri vermektedir: "Kenya'da yüksek öğrenim görmüş babaların çocuklarının yüksek öğrenim görme ihtimali, bir çiftçinin oğlunun yüksek öğrenim görme ihtimalinin 1000 katıdır. Yukarı Volta'da bir devlet memurunun çocuğunun orta öğretime devam edebilme hususunda düzenli bir işi olmayan işçinin çocuğuna göre dokuz kat şanslıdır. Fildişi Sahili'nde ise modern sektörde çalışan bir işçinin çocuğunu orta öğretime gönderebilme şansının 24 katıdır." (Çiftlikli, 1995:161)

Bireylerin elde ettikleri gelirleri ile eğitim düzeyleri arasında yapılan araştır-

malar, bu ikisi arasında doğrusal bir ilişki olduğunu ve eğitim düzeyi arttıkça gelirinde buna bağlı artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Buradan hareketle toplumsal eşitsizliklerin kaynağı olarak bireysel eğitim düzeylerinin farklılığının %25 oranında etkili olduğu yine bu alandaki çalışmalarla ortaya konulmaktadır. Bu konuda 20 ülkenin incelendiği bir çalışmada, eğitimin, çalışanlar arasındaki gelir eşitsizliği üzerinde en fazla etkide bulunan faktör olduğu ortaya konmuştur (Yumuşak ve Bilen, 2000:80-88). Eğitimin beşeri sermaye üzerinden gelir dağılımı üzerindeki etkisi olumlu yönde olması beklenirken, bu etki özellikle eğitim düzeyinin düşük olduğu ve ücretli çalışanların toplam nüfus içerisindeki payının az olduğu ülkelerde tersi yönde olmakta ve gelir dağılımı üzerinde olumsuz etkide bulunmaktadır. Bu ülkelerde iyi eğitim almış ve beşeri sermayesini geliştirmiş olanların toplum içindeki oranı az olduğundan, sadece bu kesim gelir düzeyini yükseltebilmektedir. Buna karşın toplumun geri kalan büyük çoğunluğu beşeri sermayeye bağlı gelir düzeylerini yükseltme olanağına kavuşamadığından gelir dağılımı adaleti toplumun bütünü için bozulmaktadır.

Eşitsizliğin ortaya çıkmasındaki temel kaynaklarından birisi olan gelir dağılımı eşitsizlikleri küresel düzeyde de artmakta ve doğurduğu sonuçlar küresel sorunlara yol açmaktadır. Gelirin bir toplumda ne oranda adil dağıldığını hesaplamada kullanılan Gini katsayısı kullanılarak küresel düzeydeki gelir dağılımı hesaplaması da yapılmıştır. (Gini katsayısı gelir dağılımına göre “bir” ile “sıfır” arasında değişen bir değere sahip olmaktadır. Bir toplumda gelir ne kadar adil dağılıyorsa katsayı sıfıra yaklaşmakta, gelir dağılımı adaleti bozuldukça katsayı bire yaklaşmaktadır.) Buna göre dünyada 125 ülkeyi kapsayan Küresel Gini eşitsizlik katsayıları 1950-1998 dönemi için hesaplanmıştır. 1950 yılı için 0.096 olarak hesaplanan küresel Gini eşitsizlik katsayısının sonraki yıllarda sürekli arttığını yani eşitsizliğin küresel düzeyde artmaya devam ettiğini görmekteyiz. 1960’da 0.110’a yükselen Gini katsayısı, 1970’de 0.144’e, 1980’de 0.190’a, 1990’da 0.256’ya ve 1998’de 0.259’a yükselmiştir. Küresel toplam gelirin bu dönemde sürekli artmasına rağmen eşitsizliğin de artması, zenginlerin çok daha zenginleştiği, yoksul kesimlerin de daha da yoksullaşırken toplum içindeki oranlarının da arttığını ortaya koymaktadır.

Tablo 1: KÜRESEL GİNİ EŞİTSİZLİK KATSAYILARI

YIL	GİNİ KATSAYISI
1950	0.096
1955	0.104
1960	0.110
1064	0.146
1970	0.144
1975	0.147
1980	0.190
1985	0.258
1990	0.256
1995	0.265
1996	0.265
1997	0.264
1998	0.259

Kaynak: (Çiftçi, 2008: 163)'den derlenmiştir.

Yoksul bir ailede ve/veya gelişmemiş bir toplumda dünyaya gelmek, varlıklı bir ailede ve/veya gelişmiş bir toplumda dünyaya gelenlere karşı eşitsiz koşullarda yaşamayı ve dolayısıyla en azından görel bir yoksulluğa mahkum olmayı doğurmaktadır. Bu durum eşitsizliğin yoksulluk üzerindeki adil olmayan etkisini gösterdiği gibi, küresel düzeyde büyük kitlelerin beşeri sermayesini geliştirememesine ve dolayısıyla bu eşitsizliğin olumsuz sonuçlarının tüm dünyayı etkilemesine yol açmaktadır.

1.1.4. Beşeri Yoksulluk Endeksi ve Yoksulluğun Ölçümü

Beşeri yoksulluk kavramı ilk kez, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)'nin 1997'de yayınladığı Beşeri Kalkınma Raporu'nda kullanılmıştır.

“Beşeri yoksulluk” kavramı, salt parasal olanakların beşeri kalkınma ve insan onuruna yaraşır bir yaşam için yeterli olmadığı düşüncesinden yola çıkar (UNDP, 1997). Ayrıca, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel olanakların da bu amaçlara ulaşmada gerekli olduğu düşüncesine dayanır. Beşeri yoksulluk kavramı yoksulluğun çok boyutlu bir nitelikte olduğu ve bunlar göz önünde bulundurulmadan bu sorunun çözülemeyeceğine vurgu yapar. Beşeri yoksulluğu ölçülebilir kılabilmek, daha da somutlaştırabilmek için Beşeri Yoksulluk Endeksi (The Human Poverty Index-HPI) geliştirilmiştir. Endeks, bireylerin yaşam süreleri, eğitim hizmetlerinden faydalanabilme durumları, kamusal ve özel kaynaklara erişebilmeleri gibi insani gelişim için zorunlu olan gereksinimlere yoksulların ulaşım düzeylerine göre değerlendirmektedir.

UNDP, aynı beşeri yoksulluk kriterlerini gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için belirlemiştir. Ancak bu kriterlere ilişkin yoksulluk eşikleri gelişmiş ülkeler için ayrı, gelişmekte olan ülkeler için de ayrı düzeylerde⁶.

6 Buna göre gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere ilişkin beşeri yoksulluk kriter ve değerleri tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2:
Beşeri Kalkınma Endeksi Ve Bazı Ülkelerin Aldığı Değerler (2001)

Ülke ve Sıralama	Ortalama Yaşam Süresi (yıl) 1999	Yetişkin Okur-yazarlık Oranı (%) 1999	Okullaşma Oranı (%) 11999*	Kişi Başına Düşen Gerçek GSYİH (SAGP\$) 1999	Ortalama Yaşam Endeksi	Eğitim Endeksi	GSYİH Endeksi	Beşeri Kalkınma Endeksi DDeğeri
1 Norveç	78.4	99	97	28433	0.89	0.98	0.94	0.939
2 Avustralya	78.8	99	116	24574	0.90	0.99	0.92	0.936
3 Kanada	78.7	99	97	26251	0.89	0.98	0.93	0.936
6 ABD	76.8	99	95	31872	0.86	0.98	0.96	0.934
7 İzlanda	79.1	99	89	27835	0.90	0.96	0.94	0.932
8 Hollanda	78,0	99	102	24215	0.88	0.99	0.92	0.931
9 Japonya	80.8	99	82	24898	0.93	0.93	0.92	0.928
1 Finlandiya	77.4	99	103	23096	0.87	0.99	0.91	0.925
8 Türkiye	69.5	84.6	62	6380	0.74	0.77	0.69	0.735
1Tanzanya	51.1	74.7	32	501	0.44	0.61	0.27	0.436
2 Sierra Lone	38.3	32	27	448	0.22	0.30	0.25	0.258
1Cezayir	69.3	66.6	72	5063	0.74	0.69	0.66	0.693
8Paraguay	69.9	93.0	64	4384	0.75	0.83	0.63	0.738
GGel. Olan Ülkeler	64.5	72.9	61	3530	0.66	0.69	0.59	0.647
OOECD	76.6	99	87	22020	0.86	0.94	0.90	0.900
DDÜNYA	66.7	78.8	65	6980	0.70	0.74	0.71	0.716

Beşeri Yoksulluk Endeksinde yer alan kriterler Beşeri Kalkınma Endeksine veri oluşturmakta ve beşeri kalkınmanın hesaplanmasında kullanılmaktadır. Beşeri Yoksulluk Endeksi gibi çalışmalar temelde yoksulluğun ölçümünü amaçlamaktadır. Yoksulluğun ölçümü ile ilgili çalışmalarda da görüldüğü gibi yoksulluğa ilişkin iki konu üzerinde odaklanılmaktadır. Birincisi yoksulluğa ilişkin *toplumsal*, ikincisi ise yoksulluğa ilişkin *bireysel* ölçümdür. Bir toplumda yaşayan insanların ne kadarının yoksul olduğunun ölçümü toplumsal, bir bireyin yoksul olup olmadığının ölçümü ise bireysel düzeydeki yoksulluk ölçümünü oluşturmaktadır. Aslında bu iki ölçüm birbiriyle bağlantılı ve etkileşim içerisinde.

Bireylerin yoksul olup olmadığı ölçülerek, tüm bireyler düzeyinde bu değerler toplandığında, toplumsal yoksulluk oranına ulaşılması bireysel yoksulluk ölçümünün toplumsal yoksulluğa yansımadır. Benzer biçimde bir toplumun gelişmişlik ve refah düzeyi, o toplumdaki bireylerin yoksul olarak tanımlanmasında temel bir göstergedir. Bu nedenle toplumsal refah düzeyinin ve buna koşut yoksulluk düzeyinin tespiti bireysel yoksulluğun ölçümünde belirleyici olmaktadır.

Ulusal kalkınma içerisinde önemli bir yeri olan beşeri sermayenin geliştirilmesinin önündeki temel bir engel olan “beşeri yoksulluk” doğru tanımlanıp, nedenleri belirlenebilirse, sorunun çözümü de olanaklı duruma gelecek ve kolaylaşacaktır.

Yoksulluğun ölçümünde belirli bir gelir veya harcama düzeyi esas alınarak bu düzeyin altındaki insanlar yoksul olarak kabul edilmektedir. Yoksulluğun ölçümüne esas gelir veya harcama düzeyinin belirlenmesinde de toplumsal refah düzeyi önemli olmaktadır. Tek bir yoksulluk ölçümü ve buna bağlı yoksulluk sınırı hesaplanmamakta, mutlak ve göreceli yoksulluk sınırları farklı gelir veya harcama düzeylerine göre tespit edilmektedir.

Yoksulluk sınırının ve yoksulluğun ölçümünde bir başka yöntem ise önceki başlıkta yer alan subjektif yoksulluk değerlendirmeleridir. Buna göre önce bireylere gelir düzeyleri ne kadar olursa geçim sıkıntısı çekecekleri sorulmakta ve buna verdikleri cevap ile mevcut gelir düzeyleri karşılaştırılarak yoksul olup olmadıklarına karar verilmektedir (Erdoğan, 2002:3-4)

Yoksulluk ölçümlerinde yoksul olan insanlarla olmayanları birbirinden ayırmak için bir eşik değer kullanılması zorunluluk olarak görülmektedir. Ancak bu eşik değer tüm yoksulların gelir veya harcama düzeylerinin gerçekleştiği bir düzey olarak düşünülmesi ve/veya değerlendirilmesi uygulamada yanlış sonuçlara da yol açabilmektedir. Bir kısım yoksul bu eşik değer hemen altında yer alabileceği gibi geri kalan yoksullar bu eşik değer çok daha altlarında gelir veya harcama düzeyine sahip olabilmektedir. Örneğin

Türkiye için mutlak yoksulluk sınırı olarak kabul edilen günlük 4.30 dolarlık gelir düzeyinin biraz altında (yaklaşık 4 dolar) günlük geliri olan yoksullar olabileceği gibi, bu düzeyin çok daha altında, yarısı düzeyinde (günlük 2 dolar gibi) geliri olan yoksullar da bulunabilecektir. Bu nedenle bu yoksulların hepsinin gelirinin yoksulluk sınırının hemen altında olduğu varsayımında bulunarak hareket etmek, buna göre yoksullukla mücadele stratejileri geliştirmek yanlış sonuçlara ulaşmaya yol açabilecektir.

Yoksulluk hesaplamalarında yanlışlıkları önlemek, yoksulların gelir ve/veya harcama düzeylerini gerçekçi biçimde ortaya koyabilmek için **yoksulluk açığı endeksi** geliştirilmiştir. Yoksulluk açığı endeksi ile yoksulluk sınırı altındaki her bir bireyin yoksulluk sınırının ne kadar altında olduğu, bir diğer ifade ile yoksulluktan kurtulmak için ne kadar gelir (veya harcama) düzeyine ulaşması gerektiği ortaya konulmaktadır. Yoksullar yoksulluk sınırına yaklaştıkça endeks değeri de sifıra yaklaşmakta, yoksullar yoksulluk sınırının altına düştükçe endeks değeri büyümektedir. Ayrıca yoksulluk açığı endeksi ile yoksulluk sınırı altındaki yoksullar gelir düzeylerine göre gruplandırılarak yoksulluk açığı yüzdelik olarak da bu gruplara göre hesaplanmaktadır (Uzun, 2003:157). Endeks bu özellikleri ile yoksulluk sınırı altındaki bütün bireylerin yoksulluktan kurtarılmaları için gerekli toplam kaynağın ne kadar olduğunu da görmemizi sağlamaktadır (SPC, 2007:2).

Yoksulluk açığı endeksi sadece yoksulluk sınırı altındaki bireyler için kullanılmamakta ayrıca yoksulluk riski taşıyan gelir gruplarının ölçümünde de kullanılmaktadır. Buna göre yoksul olmayanların gelir düzeylerinin yoksulluk sınırına yakınlığı ölçülerek, bu kesimlerin gelecekte yoksul olma riskleri hesaplanmaktadır.

1.2. KÜRESELLEŞME VE YOKSULLUK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

1.2.1. Küreselleşmenin Tanımı

Küreselleşme, toplumsal yaşamın her alanında köklü etkilerde bulunmakta

ve ekonomik, sosyal, politik, mali, kültürel alanlarda yaşanan gelişmelerin etkileşim düzeyini, yerel, ulusal düzeylerden küresel düzeye taşıyan bir nitelik taşımaktadır. Her türlü sosyal ilişkilerdeki etkileşim düzeyini küresele taşıırken, etkileşimin hızını da sürekli artırmasıyla, sosyal yapılar üzerinde büyük bir dönüştürücü etkide bulunmaktadır. Bu sürekli ve hızlı dönüşümden yoksulluk da payını almakta ve küreselleşme sürecinden etkilenmektedir. Ancak önce küreselleşmeyi tanımlamalı ve bunun üzerinden yoksulluğa etkisini tartışmalıyız.

Küreselleşme her ne kadar üzerinde sayısız çalışmalar yapılan bir alan da olsa, herkesin üzerinde anlaşmaya vardığı bir tanıma sahip değildir. Bunun iki temel nedeni bulunmaktadır. Birinci neden ideolojik, ikincisi ise alana ilişkindir.

Küreselleşme herkes tarafından olumlu veya herkes tarafında olumsuz değerlendirilen bir olgu değildir. Temelde ideolojik kaynaklı olarak kavrama yönelik olumlu ve olumsuz değerlendirmeler bulunmaktadır. Kavrama yönelik bu farklı algılamaya doğal olarak onun tanımlanmasına da yansımakta ve birbirine zıt tanımlamalar doğabilmektedir.

Alana (sosyal bilimler) ilişkin sorun ise neredeyse bu alandaki tüm kavramlar için geçerlidir. Bu kavramlar herkesin üzerinde anlaşığı evrensel tanımlara sahip değildir. Bunun nedeni de bir şeyi tanımlarken onun sınırlarını çizmenin, kapsamını belirlemenin, neleri içerip neleri içermediğini ortaya koymanın gerekliliğinden kaynaklanır. Oysa Sosyal bilimlerin inceleme nesnesi olan toplumun ise sabit/durağan bir sınırının bulunmaması, bu alana ilişkin kavramların içeriklerinin de zaman ve mekan boyutunda sürekli değişim/gelişim/dönüşüm süreçlerini yaşamasına, bu nedenle de kesin, değişmeyen sınırlarının olamamasına yol açmaktadır. Sürekli değişken nitelikleri nedeniyle sınırlarının ve kapsamlarının belirsizliği, bu kavramlara ilişkin yapılan tanımlamaların doğruluğunun ve geçerliliğinin mutlak değil, göreceli olmasına; göreceli geçerliliğinin de zaman içinde hızla aşınmasına neden olmaktadır.

Yukarıda belirtilen nedenlerin yanında küreselleşmenin; yönetsel, ekonomik, ticari, mali, politik, kültürel, toplumsal, ekolojik, bilimsel, teknolojik vb. birçok yön ve boyutunun bulunması da tüm bunları içeren bir tanımlamayı neredeyse olanaksız kılmaktadır. Ayrıca küreselleşme kavramına, zaman açısından yaklaştığımızda (geçmişi/bugünü/geleceği) konunun farklı bir boyutunu ele alırken, ideolojik yaklaşımda (tarafı veya karşıtı olma) farklı bir boyutu, mekansal düzeylerdeki etkilerini incelerken (yerel/ulusal/bölgesel) daha farklı bir boyutunu ele almaktayız. Tüm bu farklılıklar da doğal olarak, yapılacak tanımların da aynı oranda farklılaşmasına / çeşitlenmesine yol açmaktadır. Küreselleşme kavramının üzerinde anlaşılacak ortak bir tanımın olmayışında; içeriğinin sürekli ve hızlı bir biçimde değişim/dönüşüm yaşıyor olmasının yanında, kavramın birçok yönünün ve boyutunun bulunması, “ortak bir tanıma ulaşabilmeyi” çok daha zorlaştırmakta/karmaşılaştırmakta hatta olanaksızlaştırmaktadır. Bunun olanaksızlığını, küreselleşme üzerine yapılan tanım sayısının neredeyse küreselleşme üzerine yazılan çalışma sayısı kadar olmasından da anlayabiliriz. (Bu alanda yazılan hemen her çalışmada, diğer çalışmalarda yapılan küreselleşme tanımlarına yapılan atıfların yanında yeni bir küreselleşme tanımına rastlamak sıradandır.)

Küreselleşme kavramının -en azından bugünkü anlamıyla- ilk kullanılmaya başlanması 1960'lardır. Ancak 19. yüzyıl ortalarından itibaren kavramın içeriğinin kullanıldığını görmekteyiz (Şenkal,2005:101). Telgraf kablolarının Atlas Okyanusunu aşarak tüm dünyayı birbirine bağlayan iletişim ağlarını oluşturması, daha o zamanda küreselleşme olgusunun -günümüze göre nicel ve nitel olarak zayıf kalsa da- ortaya çıkmasını ve algılanmasını sağlamaktaydı (Hirst ve Thompson, 2003:8).

Küreselleşme kavramına ilişkin birçok yazar ve akademisyen tarafından paylaşılan ortak tanımlamalardan birisi küreselleşmenin 'dünyanın yerleşik tek bir şehir' konumuna dönüşmesi süreci olduğudur. Bu tanımın temelleri ise, ilk kez 1960'larda Mc Luhan'ın küresel köy tanımında kendisini bulmaktadır (Geray, 1997: 37'den aktaran Şenkal, 2005: 101-102).

Hirst ve Thompson, küreselleşmenin tanımını “ ...ülkeler arasında büyük ve artan bir ticaret akışı ile sermaye yatırımının gerçekleştiği açık bir uluslararası ekonomi...” (Hirst ve Thompson, 2003: 8) biçiminde yaparken, küreselleşmeyi salt ekonomik ve ticari ilişkiler ekseninde ele almaktadır. Küreselleşmenin tarihine vurgu yapmayan ancak benzer nitelikte olan tanımlamalarla sıkça karşılaşmak olasıdır: “Bardhan’a göre küreselleşme; temel olarak uluslararası ekonominin entegre olması ve özellikle de dış ticarete ve yatırıma açık olmak anlamındadır.” (Zengingönül, 2005: 9) Bu tanımlamalarda küreselleşmenin, 19. yüzyılda en az günümüzdeki kadar yoğun yaşandığı varsayılmaktadır.

1.2.2. Sosyo-Ekonomik Yapılarda Doğurduğu Değişim

Küreselleşmenin tarihi -ekonomi eksenli bir yaklaşımla- kapitalizmle eş görülebilmekte ve 16. yüzyıla dek götürülebilmektedir. Bu yaklaşım köklerini, Wallerstein’in Modern Dünya Sistemi’nde bulmaktadır. “Wallerstein, Samir Amin, Roland Robertson gibi sosyologlar küreselleşmeyi kapitalizmin temelleri ve tarihsel gelişim süreci ile ilişkilendirmekte, küreselleşmenin yeni bir olgu olduğunu reddederek, yüzyıllardır sistemin en temel özelliklerinden biri olduğu halde yeni keşfedildiğini... iddia etmektedirler.” (Kızılcıkelik, 2003: 56’ dan aktaran Günsoy, 2004: 330)

Küreselleşmenin tarihini insanlar arasında ilk ticaretin başladığı bundan binlerce yıl öncesine kadar götürenler olduğu gibi (Ersoy, 2002: 35’den aktaran Zengingönül, 2004:19) sadece 20. yüzyılın son çeyreğinde yaşanmaya başlanan bir süreç olarak görenler de bulunmaktadır. Bu son tarihsel ayırımı yapanların oranı hiç de azımsanmayacak orandadır. Bilişim, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki son 30 yılda yaşanan hızlı gelişmeleri temel alarak, bu dönemi kendisinden önceki dönemlerden ayırırlar. Küreselleşme süreci bu dönemde başlamamış olsa da, çoğu yazar tarafından bu dönemde sürecin önceki dönemlere göre büyük hız kazandığı kabul edilmektedir: “1970 ve 1980’li yıllarda hızla etkisini hissettiren küreselleşme (globalleşme) olgusu, pek çok alana yayılmış bir etkinliği simgelemektedir. Ayrıca bu kavram, 20.

yüzyılın son çeyreğinde üzerinde en çok tartışılan konu olmuştur. Özellikle üretim ve yönetim modellerinin çok farklı nedenlere bağlı olarak yaşadıkları değişim evresi, küreselleşme kavramının daha çok telaffuz edilmesine yol açmıştır." (Keser, 2007:55) ; " Küreselleşme daha çok, 1980'li yılların sonunda egemen olan ekonomik güçlerin ve özellikle bazı Asya ülkelerinin yükselişi karşısında, batı kapitalizminin zayıflığını ifade eden bir sembol olarak da kullanılmaktadır." (Şenkal, 2005: 106); "1980'li yılların başlarında neo-liberal iktisat politikalarının da katkısıyla hız kazanan küreselleşme süreci dış ticaret, yabancı sermaye ve özellikle çok uluslu şirketlerin etkinlik alanının genişlemesinde önemli bir rol oynadı." (Şenses, 2004:19)

Küreselleşmenin tarihine ilişkin yaklaşımların binlerce yıldan, birkaç on yıla kadar çok sayıda farklı dönemleri içermesi, her bir yaklaşımın içeriksel bakımından farklı küreselleşme tanımının bulunmasından kaynaklanmaktadır. Tanım ne kadar geniş anlamda tutulursa, küreselleşmenin yaşandığı dönem de o oranda genişlemekte, ne kadar dar tutulursa o oranda daralmaktadır.

Küreselleşme, yerel olan ile küreselin, ulusal sınırları aşarak daha hızlı etkileşimini sağlamasıyla ulus devletlerin egemenlik alanlarını daraltıcı, önemlerini ve etkinliklerini azaltıcı sonuçlar doğurmakta ve böylece politik düzlemde dönüştürücü bir rol üstlenmektedir. "...bütün dünyayı tek bir pazara çeviren küreselleşme olgusunu, ulusal ekonomilerin dünya piyasalarıyla eklemlenmesi ve bütün iktisadi karar süreçlerinin giderek dünya kapitalizminin sermaye birikimine yönelik dinamikleriyle belirlenmesi şeklinde tanımlamak mümkündür." (Günsoy, 2004: 330) Refah devletinin sonu demek olan neo-liberal politikalarla uyumlu bir gelişim sürecindeki küreselleşme, uluslararası sistemin temel aktörleri konumundaki ulus devletler için bir tehlike / tehdit olarak algılanmaktadır. "... küreselleşmenin sonuçları üzerinde durulacak nokta, ulus devletler arasındaki ilişkilere dayanan eski uluslar arası düzenden, sermaye arasındaki küresel ilişkiler olarak karakterize edilen ve ulus devletler arasındaki ilişkilerin zayıfladığı yeni küresel düzene kayışın kabulü olmasıdır." (Şenkal, 2005: 126)

Toplumsal yaşamdaki ilişkilerin, etkileşim düzeyini, gerçekleşim hızını, dönüşüm sürecini çok daha kompleks, gelişmiş bir konuma getirmesiyle, ekonomik ve politik alanlar kadar toplumsal alan da, küreselleşmenin belirleyici olduğu temel başlıklar altında yer almaktadır. “Küreselleşme sosyal ilişkilerde dünya çapında bir yoğunlaşma, küresel bağlantılarda (interconnectedness) genişleme, derinleşme ve yayılma eğilimi ya da karşılıklı bağımlılıkta (interdependence) hızlanma olarak tanımlanmaktadır.” (Subaşat, 2004: 58)

Küreselleşme ile birlikte, toplumsal yaşamın her bir alanında yaşanan gelişmelerin doğurduğu sonuçlar - aynı zamanda her bir gelişmenin ardında yatanlar nedenler- sadece o gelişmenin yaşandığı yöreyi ve/veya ülkeyi ya da bölgeyi değil, dünyanın hemen her yerini etkilemekte, kapsama alanını küresel düzeye taşımaktadır. Bunun temelinde yatan unsurlar ise ulaşım, iletişim ve bilişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmelerdir. Mal, hizmet ve bilgilerin, sonuçlarıyla birlikte ortaya çıktıkları merkezden tüm dünyaya büyük bir hız ve düşük bir maliyetle yayılırken, yerel/ulusal gelişmelerin etki gücü de küresel düzeye taşınmaktadır. Aynı biçimde küreselleşme; dünyanın başka bölge/ülke/yörelerinde yaşanan gelişmelerin sonuçlarının diğer ülke ve yöreleri etkiliyor olmasıyla, herhangi bir ülke/bölgenin içine kapalı, küresel gelişmelerden uzak kalmasını da önlemektedir. “İletişim devrimi ve bilgi teknolojisinin yaygınlaşması küreselleşme süreçleriyle yakından bağlantılıdır... En yoksul bölgelerin de kapsam alanında bulunduğu ve anında gerçekleşen elektronik iletişim dünyası yerel kurumları ve gündelik yaşamı sarsmaktadır.” (Giddens, 2000:43’den aktaran Zengingönül, 2005: 6) 19. yüzyıldan itibaren yaşanmaya başlanan ekonomik, mali, ticari ilişkilerin küresel düzeydeki oldukça hızlı yaygınlaşma ve yoğunlaşmasının ardında yatan neden, yine ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki büyük gelişmelerdi. “Chicago ile Londra ya da Melbourne ile Manchester arasında anında iletişim kurmak mümkün hale gelmişti. Bono piyasaları da birbirlerine sıkı sıkıya bağlanmış, - hem portfolyo hem doğrudan yatırım biçiminde- büyük çaplı uluslar arası para akışı bu dönemde hızla artmıştır.” (Hirst ve Thompson, 2003: 8)

Teknolojideki gelişmeler sadece ulaşım ve iletişim sektörleriyle sınırlı kalma-

makta, tarımdan sanayiye, üretimden istihdama çok geniş bir alanda etkisini göstermektedir. Küreselleşme ile birlikte bu etkileri de kısa zamanda tüm dünyaya yayılmakta, toplumsal yaşamdaki dönüştürücü gücü küresel düzeyde hissedilmektedir. “ Teknolojik küreselleşme, sanayi stratejilerini köklü bir biçimde etkilemekte, sınai yeniden yapılandırmayı şekillendirmekte, yeni ekonomik faaliyet alanları kurulmasına aracılık etmektedir. Teknolojik küreselleşme sadece üretim sistemlerini değil, istihdamın boyutlarını ve işgücü piyasalarının karakterini de değiştirmekte, iş süreçleri ve organizasyonu da yeni sisteme uyum sağlayacak mekanizmalar geliştirmektedir.” (Günsoy, 2004: 337) Ayrıca her bir gelişmenin de, doğurduğu sonuçlar yeni sorunların ve/veya gereksinimlerin doğmasına yol açmasıyla, bunlara cevap verecek teknolojik gelişmelerin tüm dünyada beklenmesine böylece toplumsal beklentilerin de küreselleşmesine neden olmaktadır.

Küreselleşme her ne kadar ulusların kalkınmasına yönelik en uygun uluslararası koşulları oluşturmasıyla kendi içerisinde büyük bir fırsat taşısa da, günümüzde yaşanmakta olan küreselleşme süreci, toplumsal kalkınmanın özünde yatan diğer bazı temel unsurları (eşitlikçi, dengeli, özgür vb.) içermemesiyle birçok istenmeyen olumsuz sonuçları da doğurmaktadır.

Bunun temel göstergelerinden birisi de, gelir dağılımının küresel düzeyde bozulmaya devam etmesidir. Kitlelerin daha iyi eğitim, sağlık vb. toplumsal hizmetlerden faydalanabilmesi bir yana, temel insani gereksinimlerini (gıda, giyecek, barınma, temiz su vb.) bile karşılamada koşulların daha da kötüleşmesi söz konusudur. Buna ilişkin temel göstergeler, mutlak ve görelî yoksulluk ölçümleridir. Mutlak yoksulluk tanımı, en temel bireysel gereksinimlerini bile karşılayamayan toplumun en yoksul kesimi için kullanılmakta, açlık sınırının altındaki kitleleri tanımlamaktadır. Görelî yoksulluk ise, açlık sınırının biraz üzerinde olan ancak toplumsal hizmetlerden en az düzeyde yararlanan, yoksulluk sınırının altında kalan kitleleri kapsamaktadır. Bu iki yoksul kesimini birbirinden ayırmada kullanılan evrensel ölçüt ise günlük gelir miktarlarıdır. Günlük bir dolarlık gelir, mutlak yoksulluğun üst sınırı iken, günlük iki dolarlık gelir ise görelî yoksulluğun üst sınırı olmaktadır (WB, 2007: 18-21).

Dünya Bankası'nın geliştirdiği ve tüm dünyada genel kabul gören bu kavram, ulusal ve küresel düzeyde yoksulluğun değişim ve gelişim seyrini izlemek / yorumlamak için kullanılmaktadır (Buckman, 2005:147; Şenkal, 2005: 397). Son çeyrek yüzyıl içinde küresel düzeyde, mutlak yoksulluk çeken kitlelerin azalmakta olduğu ve bu kitlelerin mutlak yoksulluktan göreceli yoksulluğa kaymakta olduğu biçiminde genel bir kabul bulunmaktadır. Bu kabulün temel dayanağı ise; günlük 1 doların altında geliri olanların toplam nüfusa oranının azalmakta olması ve bu gruptaki yoksulların önemli bir kesiminin gelirinin günlük 2 dolara yükselmiş olmasıdır. Ancak burada dikkatlerden kaçan önemli bir rakamsal ayrıntı yer almaktadır. Bu ayrıntı mutlak ve göreceli yoksulluğun ölçümünden kullanılan parametrenin kendisinin mutlak değil göreceli nitelikte oluşundan kaynaklanmaktadır.

Tablo 3: Dünyada Mutlak ve Göreceli Yoksulluk - 1981

	<i>Günlük 1 doların altında geliri olan nüfusun oranı</i>	<i>Günlük 2 doların altında geliri olan nüfusun oranı</i>
Doğu Asya ve Pasifik	% 14.9	% 47.4
Güney Asya	% 31.3	% 77.2
Avrupa ve Orta Asya	% 3.7	% 19.7
Latin Amerika ve Karayibler	% 9.5	% 24.5
Ortadoğu ve Kuzey Afrika	% 2.4	% 23.2
Sahra-altı Afrika	% 46.9	% 76.6
Dünya	% 21.1	% 52.9

Kaynak: Global Poverty Monitoring, Dünya Bankası'ndan aktaran Buckman, 2005:147.

Tablo 4: Dünyada Mutlak ve Göreceli Yoksulluk - 2001

	<i>Günlük 1 doların altında geliri olan nüfusun oranı</i>	<i>Günlük 2 doların altında geliri olan nüfusun oranı</i>
Doğu Asya ve Pasifik	% 57.7	% 84.8
Güney Asya	% 51.5	% 89.1
Avrupa ve Orta Asya	% 0.7	% 4.7
Latin Amerika ve Karayibler	% 9.7	% 26.9
Ortadoğu ve Kuzey Afrika	% 5.1	% 28.9
Sahra-altı Afrikası	% 41.6	% 73.3
Dünya	% 40.4	% 66.7

Kaynak: Global Poverty Monitoring, Dünya Bankası'ndan aktaran Buckman, 2005:147.

Dünya Bankası verilerine göre 1981 yılında dünya nüfusunun % 40.4'ü günlük 1 doların altında gelire geçerken, % 26.3'ü günlük 1 dolar ile 2 dolar arasında gelire geçmek zorundaydı. 2001 yılına gelindiğinde ise günlük 1 doların altında geliri olanların toplam dünya nüfusuna oranı % 21.1'e düşerken, günlük 1 dolar ile 2 dolar arasında geliri olanların oranı ise %31.8'e yükselmektedir⁷.

Dünya nüfusundaki artış nedeniyle dünyadaki toplam yoksul sayısı ise artmaktadır. Toplam dünya nüfusundaki mutlak yoksulların oranı azalsa da, göreceli yoksulların oranı artmaktadır. Varlıklı sınıfların gelirlerindeki artış ise mutlak yoksulların gelirindeki kısmi artıştan çok daha fazla olduğundan sınıflar arası gelir uçurumu git gide artmaktadır. "Dünyadaki insanların % 24'ü günde 1 dolardan daha az bir parayla yaşamaktadır. Bir ülkedeki ortalama 1/3'ten daha az bir gelire ölçülen nispi yoksulluk oranı, % 32'ye kadar ulaşmaktadır. dünya nüfusunun en zengin % 20'siyle en yoksul % 20'si ara-

7 ABD'deki 1914-2007 dönemi tüketici fiyatları endeksi için bkz.Ek 2.

sındaki gelir uçurumu 1960'ta 1/30 iken, 1997'de 1/74'e çıkmıştır" (Şenkal, 2005: 393-394). Ülkelerarası gelir farkı da küreselleşme sürecinde azalmamış artmıştır. 1960'ların başında en zengin 20 ülke ile en yoksul 20 ülke arasındaki GSYİH'leri toplamı farkı 18 kat iken, bu fark 1990'ların ortalarına gelindiğinde iki kat artmıştı (Sengelberger, 2003'den aktaran Şenkal, 2005: 394).

Küreselleşme sürecinde yalnızca gelişmiş ülkelerle geri kalmış ülkeler arasında gelir uçurumunun artması söz konusu olmamıştır. Ayrıca gelişmiş ülkeler arasında da gelir farkı artmıştır. ABD ile Avrupa ülkeleri arasında gelir farkının Avrupa ülkeleri aleyhine bu süreçte değişim yaşanmışken, ayrıca ABD toplumu içerisinde de zenginler ve yoksullar arasındaki gelir farkının gitgide arttığı görülmektedir. "1977-1992 yılları arasında ABD'de en zengin % 20'nin geliri % 28 arttığı halde, en yoksul % 20'nin gelirinin aynı dönemde % 17 oranında gerilediği görülmektedir. Yine söz konusu dönemde, en zengin % 1'in gelirinin % 91 oranında arttığına dikkat çekilmektedir. Nitekim, gelir dağılımındaki kutuplaşmanın ABD'de, 1920'li yılların sonundaki Büyük Depresyon döneminin boyutlarına vardığı kabul edilmektedir." (Arslan ve Toprak,1997 :441) ABD'de ülkenin en varlıklı % 1'lik kesimi ulusal servetin % 39'una sahipken, ülkede 60 milyon insan yoksulluk sınırında yaşamaktadır. AB ülkelerinde ise yoksulluk sınırında yaşayan insan sayısı 80 milyondan fazladır (Erken, 2003:314).

Küreselleşmenin en fazla çıkarlarına hizmet ettiği uluslar arası şirketlerle, geri kalmış ve gelişmekte olan ülkeleri karşılaştırdığımızda küreselleşmenin doğurduğu gelir dağılımı eşitsizlikleri daha belirgin görülebilmektedir. Aktan, dünyanın en büyük 5 uluslar arası şirketinin yıllık hasılatının (871 milyar dolar), tüm geri kalmış ülkelerin GSYİH'leri toplamından (770 milyar dolar) daha fazla olduğunu belirtmektedir (Aktan,2002:16).

Küreselleşmenin toplumsal sınıflar üzerindeki gelir dağılımı adaletini bozucu etkisi yalnızca toplumun en yüksek gelirli ve en düşük gelirli sınıflar arasında gerçekleşmemekte ayrıca orta sınıfın da olumsuz etkilenmesine yol açmaktadır. Orta sınıfın da gelir düzeyi düşmekte ve düşük gelirli grupla-

ra yaklaşmaktadırlar. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) küreselleşmenin düşük ve orta gelirli ülkeler üzerindeki olumsuz etkilerini bir yayınında şu nedenlere bağlamaktadır: Finans sektörünün sanayi sektöründen, faiz gelirlerinin yatırımdan daha karlı hale gelmesi, gelişmekte olan ülkelerin kamusal ve özel borç faizlerinin GSYİH'lerinin %15'ine ulaşmış olması, özelleştirmelerin yeni yatırımlara göre daha karlı olması, gelir paylaşımında sermayenin karı artarken, emeğin gelirinin düşmesi, büyük şirketlerin küreselleşen ekonomide istihdam ve ücretleri baskı altında tutan bir yeniden yapılanmaya girmeleri (UNCTAD, 2008).

Küreselleşme ile beraber global üretim ve global gelir düzeyi artarken bunun yoksul kitleler üzerinde gelirlerini artırıcı değil de azaltıcı etki doğurmasını, Rodrik sürece ilişkin iki temel gelişmeye bağlar. Birincisi global üretim ve gelir düzeyi artmaktadır çünkü küresel düzeyde üretim ve yatırımın önündeki engeller kalkmakta, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler de bunu desteklemektedir. Global üretim ve gelirdeki bu hızlı artış yoksul kitlelere yansımamaktadır çünkü sermayedarlar, yüksek vasıflı işçiler ve sahip oldukları kaynakları bunlara ilişkin talebin en çok olduğu yerde sunabilme olanağına sahip olan kesimler global gelir artışından en yüksek payı almaktadır. Bunun sonucu olarak da (üretimin küreselleşmesi ile birlikte) görece daha düşük vasıflı işçilere, orta düzey yöneticilere yönelik işgücü talebi azalmakta, bunların sunduğu hizmetlerin ikamesi artık ulusal sınırları aşmış küresel düzeye ulaştığından ücret ve gelir düzeyleri bu rekabet ortamından sermayedarlar lehine azalmaktadır (Rodrik, 1997:19).

Toplam küresel nüfus içerisinde mutlak yoksulluk çekenlerin çok büyük oranlara ulaştığı, görece yoksulluğun giderek orta gelir grubunu içine almaya başladığı bir dünyada, her yıl yüzlerce yeni dolar milyarderini de kazandığımız düşünülürse, yaşadığımız küreselleşme sürecinin yalnızca toplumlar arası gelişmişlik ve zenginlik farkını daha da açmakla kalmadığı, toplumsal sınıflar arasında da devasa gelir uçurumları oluşturduğu görülmektedir (UNCTAD,1997:6-9). "Gelişme paradoksu" olarak adlandırılan bu durum (Şenkal, 2005:212-215), küreselleşme sürecinin sürdürülemez bir niteliği ola-

rak durmakta, sistemin küresel düzeyde etkisini gösteren krizlerinde temel bir pay sahibi olmaktadır. Bu paradoksun yoksulluğun azaltılması yönünde çözülmesi, sistemi sürdürülebilir kılabacak, küresel gelişme/kalkınma ivmesini çok daha fazla arttıracaktır.

1.3. AZGELİŞMİŞLİK VE YOKSULLUK

Geri kalmış veya gelişmekte olan ülke kavramları da görece bir anlama sahiptirler. Coğrafi keşifler sonrası gerçekleşen sömürgecilik ve ardından sanayi devrimi ile birlikte kapitalist batı ülkelerinde yaşanan hızlı gelişmeler, bu ülkelerle diğerleri arasında birçok alanlardaki farkı hızla açılmasına yol açmıştır. Büyük bir hızla gelişen ülkeleri, diğerlerinden ayırt edici özelliklerine vurgu yapan bir tanımlama gereksinimi de doğmuştur. Gelişmiş ülkelerin ortaya çıkmasıyla, bu ülkelerin ulaştığı üst düzey endüstriyel, bilimsel /teknolojik, ekonomik, mali vb. alanlardaki ilerlemelerden yoksun olan geliş(e)memiş ülkeler sınıflandırması da ortaya çıkmış olmaktadır. Bu amaçla “sanayileşmiş ülkeler”, “gelişmiş ülkeler”, “kalkınmış ülkeler”, “zengin ülkeler” gibi tanımlamalar yapılmıştır. Tüm bu tanımlamalarda diğer ülkelerde olmayan veya daha az düzeyde bulunan nitelikleriyle bu ülkeler tanımlanmaktadır. Böylece bu niteliklere az veya hiç sahip olamayan diğer ülkeler de; “sanayileşmemiş”, “geri kalmış”, “gelişmekte olan”, “az gelişmiş” veya “yoksul” ülkeler olarak tanımlanmaktadır. Yani önce gelişmiş ülkeler var olan nitelikleriyle bir kez tanımlanınca, diğer ülkelerde bu niteliklere sahip olmamalarıyla kendiliğinden sınıflandırılarak tanımlanmış olmaktadır.

Tanımlamalardan yola çıkarak, *gelişmişliğin* var olmasıyla birlikte *geri kalmışlığın* da ortaya çıktığını görmekteyiz. Benzer biçimde gelişmiş ülkeler, bu niteliklerini elde ederken, her biri dışarıya kapalı birer toplum biçiminde var olmamışlardır. Ayrıca sadece gelişmiş ülkeler arasında geçerli bir uluslar arası düzen de oluşturmamışlardır. Birbirleriyle ilişkiye girdikleri kadar (belirli alanlarda belki de daha fazla) geri kalmış ülkelerle de ilişkiye girmişlerdir. Bu ilişkiler, önemli oranda bir grup ülkeyi gelişmiş kılarken, geri kalanın da geliş(e)memiş ülkelere dönüşmesinde rol oynamıştır.

Ulusal gelirler üzerinden yapılan bir tanımlamalarda, azgelişmiş ülkeler; kişi

başına düşen ulusal geliri, gelişmiş ülkelerin ulusal gelirinden çok daha düşük olan ülkeler olarak ortaya konulmaktadır. Ülkeler, Dünya Bankası tarafından ulusal gelir düzeylerine göre; Düşük Gelirli Ülkeler, Orta Gelirli Ülkeler (Düşük orta gelirli ülkeler ve yüksek orta gelirli ülkeler) ve Yüksek Gelirli Ülkeler olarak sınıflandırılmaktadır (Öztürk, 2004:10-13).

Gelişmiş ülkelerin dışında kalan azgelişmiş ülkelerin sosyo-ekonomik durumları ve sorunları kendi aralarında da çok büyük farklılıklar gösterebilmektedir. Azgelişmiş ülkelerin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal yapıları aynı nitelikte olmayabilmekte, birbirlerinden büyük farklılıklar taşıyabilmektedir. Bu durum, azgelişmiş ülkelerin sorunlarının çözümünün de tek tip bir nitelikte olmayacağını göstermektedir. Bu bağlamda, azgelişmiş ülkelerin sahip oldukları nitelik ve sorunların farklılığına ilişkin ekonomistlerce yapılan yorumlar, “ne kadar azgelişmiş ülke var ise, o kadar da değişik azgelişmiş ekonomi vardır” sonucuna ulaşmaktadır (İlkin, 1988:3 aktaran Öztürk,2005:9).

Kapitalist ilişkilerin egemen olduğu merkez-çevre ülkeleri arası etkileşimler altında doğan azgelişmişlik, ülkeden ülkeye farklı özellikler arz etse de, sosyo-ekonomik açıdan geri kalmışlık ortak noktasında hareketle bu ülkeler arasında ortak özellikler de yer almaktadır. Bunları birkaç noktada toplamak olasıdır.

Azgelişmiş ülkelerin sosyo-ekonomik özelliklerinden en önemlileri; kişi başına düşen GSMH'nin yüksek olmaması, ekonominin dualist yapısı, ekonomide verimliliğin düşüklüğü, toplam üretim içerisinde tarım sektörünün payının yüksekliği, yoksulluk kısır döngüsü, yetersiz beşeri sermaye, dışa bağımlı bir dış ticaret yapısı, altyapı yatırımlarının yetersizliği, kişi başına enerji tüketiminin düşüklüğü, teknolojik açıdan geri kalmışlıktır. Bu faktörlerin birçoğu geri kalmışlıkla bağlantılıdır ve geri kalmışlığın nedeni olmaktan çok onun sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Az gelişmiş ülkeler içerisinde de geri kalmışlık düzeyleri arasında belirgin farklılıklar olabilmektedir. Bu bağlamda az gelişmiş ülkeler arasında da en geri kalmış ülkeler için BM tarafından yapılan en az gelişmiş ülkeler sınıflandırması önemlidir. Az Gelişmiş ülkeler içinde de sosyo-ekonomik yapıları en zayıf ülkeler, ayrı bir sınıflandırma ile En Az Gelişmiş Ülkeler (EAGÜ) olarak tanımlanmaktadır. Bu ülkelerde yoksulluğun ulaştığı düzeyde diğer geri kalmış ülkeler göre çok daha çok daha ciddi boyutlarda olmaktadır.“BM’ye göre, bir ülkenin EAGÜ sayılabilmesi için şu özellikleri taşıması gerekmektedir: Düşük gelir seviyesi; atıl insan kaynakları (yetersiz beslenme, sağlık, eğitim imkanları ve yetişkin okur-yazarlığı düzeylerinin düşüklüğü); ekonomideki yetersiz çeşitlilik, tarım üretimindeki istikrarsızlık, mal ve hizmet ihracatındaki istikrarsızlık, geleneksel olmayan faaliyetlerin (imalat ve hizmet sektörünün) ekonomideki zayıflığı, mal ihracatındaki sınırlı sayıda üründe yoğunlaşma, ülke nüfusunun 75 milyonu aşmaması koşulu vb...” (Oksay, 2005: 17)

Dünyada en fazla az gelişmiş ülkenin yaşadığı kıta olan Afrika aynı zamanda yoksulluğun da kıtasıdır. Bu kıtadaki yoksulluğun incelenmesi, aynı zamanda küresel düzeyde azgelişmiş ülkelerin yoksulluk sorununun ortaya konmasında önemli ve gösterge bir inceleme niteliği taşıyacaktır.

Tüm dünyadaki toplam 49 en az gelişmiş ülkenin 33’ü Afrika kıtasında yer almaktadır (UNCTAD, 2008:2). Aşağı Sahra’da mutlak yoksulluk içinde yaşayanları sayısı 1990’larda bir önceki on yıla göre 80 milyon kişi artmıştır. “1985-1995 arası on yıllık dönemde, Afrika Sahrası 170 milyar dolar uluslararası yardım almasına rağmen söz konusu sahranın yaşam standardı yıllık olarak yüzde iki düşmüş ve 1970 yılından bile daha kötüye gitmiştir. Bu dönemde işsizlik 100 milyon kişiyi etkileyerek dörde katlanmış ve enflasyondan arındırılmış gerçek ücretler, üçte bir oranında erimiştir” (U.S. News & World Report, 30 Ocak 1995, s. 32’den aktaran Dursun, 2006:3).

Kıta’nın en yaşamsal sorunu olan açlık, tarım arazilerinin yokluğundan çok, bunlardan yeterince faydalanılamamasından kaynaklanmaktadır. Tarımsal

verimlilik, tüm dünyada büyük bir hızla artarken, Afrika'da son yarım yüzyıl boyunca sürekli azalmıştır (Şenses, 2001, 116-124). Tarımda teknolojik yöntemler uygulanmadığı gibi, barajlar, su kanalları, ulaşım ağı gibi altyapı çalışmaları yetersizliği var olan kaynaklardan oldukça düşük düzeyde ve verimlilikte yararlanılmasına yol açmıştır.

Afrika ülkeleri aşırı yoksulluk, açlık, temel insani hizmetlerin yetersizliği, gelir dağılımı adaletsizlikleri, siyasi istikrarsızlıklar, kaos ve iç savaşlar içinde kalmakta; zengin yer-altı kaynaklarını, beşeri sermayelerini harekete geçirememekte, kalkınma yolunda ilerleyecek düzeye ulaşamamaktadırlar. Ekonomilerinin küçüklüğü, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin olmaması nedeniyle verimin düşüklüğü, sermaye yetersizliği gibi nedenlerle yatırım ve altyapı çalışmaları için dış kaynağa başvurumaktadırlar. Gelişmiş ülkelerin, uluslararası sermaye kuruluşlarının mali ve teknik desteğine yönelmektedirler. Yapılan mali ve teknik destek ise aradan geçen yarım yüzyılda Afrika'nın kalkınmasına değil azgelişmişliğinin ve batılı ülkelere bağımlılığının sürekliliğine hizmet etmiştir. Dışardan alınan borçlar, verimliliğin düşük olduğu kıta Afrika'sında yeni borçlarla kapanmaya çalışılmış bu durumda borç kısır döngüsünün doğmasına yol açmıştır. Afrika ülkelerinin dış borçlarının ulusal gelirlerine oranı 1990'ların sonunda, 1980'lerin başındaki düzeyinin iki katına çıkmıştır (Dursun, 2006:3-4).

Afrika ülkelerinin son on yıldaki (1998-2008) ekonomik büyüme performansları, son otuz yılın en iyi düzeyinde (% 6.7) görülmesi de, sosyo-ekonomik yaşamda bir dönüşümün sağlaması için yeterli görülmemektedir. Aynı dönemde Afrika ülkelerinde mutlak yoksulluk çekenlerin sayısı artmaya devam etmiş ve 206 milyon insana (her dört Afrikalıdan birisi) ulaşmıştır. Ekonomik büyümenin temelinde hammadde ihracına dayalı bir dış ticaretin olması, dış yardımların verimli kullanılmayışı, büyümenin kalkınmaya dönüşmesini önlemektedir. BM Bin Yıl Kalkınma hedeflerinde 2015 yılına kadar Afrika ülkeleri için öngörülen hedeflerin⁸ oldukça gerisine düştüğü

8 Bu hedefler tüm dünyada sağlık, eğitim ve çevre koşullarının geliştirilmesi ile mutlak yoksulluk içindeki nüfusun 2015'e kadar %50 azaltılması konularına odaklanmıştır.

ve bu hedeflere ulaşamayacağını 2007-2008 yılı BM Kalkınma raporlarında yer alması (UNDP, 2008:70-97) da bunu doğrulamaktadır.

Afrika ülkeleri 21. yüzyılda hala açlık ve yoksullukla mücadele için zengin ülkelerin bağış ve yardımlarını beklemektedir. Zengin ülkeler ise bu konuda cömert vaatlerde bulunmakta, ancak uygulamada çok daha az yardım yapmaktadırlar. 2008 yılı Eylül ayında BM Genel Kurulu açılışında Afrika ülkelerinin kalkınma ihtiyaçları üzerine yapılan toplantıda, küresel krizlerden olumsuz yönde etkilendikleri belirtilerek, zengin ülkelere açlık ve yoksulluğa karşı kendilerine yardım yapmaları istenmekte; BM Genel Sekreteri ise Milenyum Kalkınma Hedeflerinin gerisine düşüldüğünü belirterek, bu kapsamda endüstrileşmiş ülkelerin Afrika'ya her yıl yapmayı vaat ettikleri kalkınma yardım miktarını yıllık 7.3 Milyar dolar arttırmalarını talep etmektedir. 2015'de ulaşılması hedeflenen milenyum hedeflerinin 2008 yılında yaklaşık 30 yıl gerisinde olduğu ortaya konulmuştur (<http://www.tumgazeteler.com/?a=4153807>). Bir kıtanın ülkelerinin kalkınma alanındaki sorunlarının tartışıldığı küresel bir toplantıda bu ülkelerin kendi uyguladıkları kalkınma strateji ve politikalarıyla bunların küresel ekonomi ve gelişmelerle etkileşimi değil de, açlık ve yoksullukla mücadele için dış ülkelere kıta ülkelerine yapılan maddi yardım ve bağışlar gündemi oluşturuyorsa, bu ülkelerin küresel sisteme eşit ülkeler olarak entegre olamadıkları ve Merkez-çevre ülkeleri ilişkisinde kaldıkları ortaya çıkmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM:

BEŞERİ SERMAYE VE TOPLUMSAL KALKINMA

2.1. BEŞERİ SERMAYE VE İLGİLİ KAVRAMLAR

2.1.1. Beşeri Sermaye

Beşeri sermayenin öneminin ortaya çıkması ve bu kavramın kullanılmaya başlanması 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde gerçekleşmiştir. Geçmişte sermaye kavramı üretimde kullanılan makine ve teçhizatları kapsamaktan ibaretti. Üretim sürecindeki insan, onun bilgi, beceri ve deneyimleri sermaye kavramının dışında görülmekteydi. Günümüzde ise bu dar kapsam bütünüyle sermaye kavramını değil, sadece fiziki sermaye kavramını tanımlamaktadır. Bireyin sahip olduğu bilgi, birikim ve deneyimlerin geçmişte sermaye olarak görülmemesinde bunun insanı makine ile eş görülen salt maddi bir varlık gibi değerlendirilmemesi endişesinin yattığı da savunulmaktadır (OECD, 1998; 9). Ekonomistlerin beşeri sermaye olgusuna karşı çıkmalarında beşeri sermayenin ekonomik anlamda bir piyasaının olmaması, sermaye gibi üretim sürecinde yer alan ekonomik değerlerin insan için oldukları, insa-

nın kendisinin bu süreçte yer alamayacağı gibi nedenler de (Karagül, 2003:81) ayrıca yer almaktadır. Ancak bilimsel ve teknolojik gelişmelerin toplumsal gelişmelerin sağlanmasında ulaştığı düzey, sanayide emek yoğun sermayeden teknoloji yoğun sermayeye geçiş ve bunun da ötesinde ekonomide başat rolün sanayi sektöründen hizmet sektörüne geçişi beşeri sermayenin önemini ön plana çıkararak temel gelişmeler olmuştur. Hizmet sektörünün ulusal gelir içinde -özellikle gelişmiş ülkelerde- sanayi sektöründen daha büyük bir paya sahip olması bankacılık, sigortacılık, eğitim, danışmanlık, medya gibi bu sektörün ana dallarının ulaştığı ekonomik hacim ve düzeyle yakından bağlantılıdır. Hizmet sektörünün bu ana dallarının ortak özelliği de, doğrudan bireylerin sahip olduğu bilgiye dayalı üretim yapılarıdır (Taban ve Kar, 2004:280). Ekonomide başat role yükselen bu sektörün ürünlerinin temel olarak bireylerin bilgiye dayalı üretiminin sonucu olması da beşeri sermayenin önemini artıran bir husus olmaktadır.

Yirminci yüzyılın başlarında bilimsel icatlar ile bunların teknolojiye dönüşümü arasında ortalama 35 yıllık bir zaman aralığı bulunmaktaydı. 1950'lerde söz konusu zaman aralığı 13 yıla inmiş iken (Şaylan, 2003: 165), günümüzde ise buluşların teknolojiye dönüşümü sırasında geçen süre bir iki yıla veya bir kaç aya inmiş durumdadır. Tüm bunlar insan faktörünün üretimdeki verim artışı ve yeniliklerdeki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır. Artık geri kalmış ve gelişmekte olan ülkeler toplumsal kalkınmanın sağlanmasında beşeri sermayenin önemini kavramakta ve bu alana büyük yatırımlar yapmaktadır.

Beşeri sermaye kavramı, bireylerin üretime kullandıkları bilgi, beceri ve deneyimleri kapsamaktadır. Daha geniş anlamda ise beşeri sermaye, bireylerin üretimde kullandıkları her türlü nitelikleri olarak tanımlanmaktadır (OECD,1988:8). Beşeri sermayeyi toplumsal kalkınma bağlamında ele almak da mümkündür. Buna göre beşeri sermaye ile bireyler üretim sürecinde olumlu yönde davranış değişikliği yaşamakta, bu değişim kalkınma sürecinin sosyal boyutuna katkıda bulunurken, üretim sürecinin bir girdisi olarak da ekonomik gelişmeye etki edilmektedir. Beşeri sermayeye ilişkin bir başka tanımlama ise şöyledir; "... beşeri sermaye emeğin niteliğini, etkinli-

ğini ve verimliliğini arttıran unsurların bileşimidir.” (Tiryakioğlu, 2008:322). Beşeri sermaye temel de eğitim ve sağlık bileşenlerinden oluşmaktadır. Beşeri sermayenin oluşumunda sosyal sermaye ile entelektüel sermayenin önemi son dönemlerde daha iyi anlaşılmış ve bu iki bileşene (eğitim ve sağlık) ayrıca sosyal ve entelektüel sermaye de eklenmiştir.

Üretim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde kullanılan üretim faktörleri sabit kalmamakta, üretimin niteliği ve ulaştığı düzeye bağlı olarak değişmektedir. Bu nedenle üretim faktörleri olarak nitelendirilen unsurlar geçmişte sınırlı bir takım değerden ibaret olarak tanımlanmaktaydı. Geçmişte ekonomik büyüme tek başına kalkınmaya eş değer görülmekte, ekonomik yapıdaki nicel değişim temel amaç olarak görülmekteydi (Karagül, 2003:80). Kalkınmanın ekonomik büyümeden ekonomik büyümeyle bağlantılı ama ondan daha kapsamlı bir olgu olduğu, toplumsal yapıda nitel bir dönüşüm anlamında geldiği kabul edilmeye başlandı. Buna bağlı olarak günümüzde üretim faktörlerinin içerisine beşeri sermaye de girmekte ve buna bağlı olarak insana yapılan yatırımlar beşeri sermaye yatırımı olarak makro ekonomik göstergeler içinde ulusal bir yatırım değeri olarak görülmektedir. Beşeri sermayeye yapılan yatırımlar, orta ve uzun vadede ekonomideki üretkenliği ve verimliliği artırmakta, kendisine yapılan yatırımın mali değerinden çok daha fazla ekonomik getiri sağlamaktadır. Bu nedenle beşeri sermaye yatırımların toplumsal düzeydeki faydasının yanı sıra bireysel düzeyde de önemli etkide bulunmaktadır. Ancak orta ve uzun vadede ortaya çıkan bireysel faydası da, bireylerin gelirlerinin artmasına, yaşam kalitelerinin yükselmesine ve yoksul bireylerin yoksulluk zincirini kırmasına hizmet etmektedir.

2.1.2. Sosyal Sermaye

Sosyal sermaye, eğitim ve sağlık bileşenleriyle birlikte beşeri sermaye üzerinde belirleyici bir başka unsurdur. Beşeri sermaye ile yakından bağlantılı ve onunla etkileşim içerisinde olan bir yapıya sahiptir. Güçlü bir bireysel ve toplam beşeri sermaye, sosyal sermayenin gelişimine olumlu katkıda bulunurken; güçlü bir sosyal sermayede bireysel ve toplam beşeri sermayenin

gelişimine katkıda bulunur. Aynı biçimde bireysel ve toplumsal düzeyde beşeri sermayenin gelişmemiş olması da sosyal sermayenin gelişimini olumsuz etkileyecek; zayıf bir sosyal sermaye de beşeri sermaye üzerinde olumsuz etkide bulunacaktır.

Sosyal sermaye; "... insanların ortak amaçları için, bireyler, gruplar ya da organizasyonlar halinde bir arada çalışma yeteneğidir" (Heral,2008:1) biçiminde tanımlanmaktadır. Benzer bir başka tanımlama ise, "toplumsal yaşamın kişilerin ortak amaçlarını gerçekleştirmek konusunda daha etkin bir biçimde hareket etmelerini sağlayan- ağılar, normlar ve güven gibi özelliklerine işaret etmektedir..." (Kirmanoğlu, 2006:1) şeklindedir. Altay, sosyal sermayeyi oluşturan unsurlar olarak şunları saymaktadır; "Bireyler arasında duyulan güven, etkili ve güçlü iletişim ve çevre ağı ile bir arada bulunmayı oluşturan ortak değerler, aidiyet ve aynılık duygusu..." (Altay, 2007:339)

Birçok sosyal bilimler disiplini, sosyal sermaye kavramını ele almakta ve tanımlamalarda bulunmaktadır. Bunun temelinde de sosyal sermayenin disiplinler arası bir olgu niteliği taşıması yatmaktadır. Disiplinlerin kavrama ilişkin getirdikleri tanımlamalar da, doğal olarak inceleme alanları ekseninde olmaktadır. Bu disiplinlerin başında sosyoloji ve ekonomi bilimleri gelmektedir. Ekonomi bilimi, sosyal sermayeyi ekonomik büyüme ve kalkınma ile olan yakın bağlantısı üzerinden ele almakta, fiziki ve beşeri sermayenin tamamlayıcısı olarak görmektedir. Sosyal sermaye, fiziki ve beşeri sermayenin harekete geçirilmesinde ve nicel gelişimlerinde oldukça önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Altay, 2007:338). Ekonomik kalkınma ile bağlantılı bir tanımlama ise, "İnsanlar arasında bağlantı kuran, kurumlar, ilişkiler, tavırlar ve değerlerin ekonomik ve sosyal gelişmeye yaptıkları katkılar" (Grootaert-Van Bastelaer, 2002: 2) olarak yapılmaktadır. Bireyler ve kurumlar arasında güven temelinde kurulan ilişkilerin ekonomide etkinlik ve üretimde verimlilik artışına yol açması, sosyal sermayenin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Sosyolojik açıdan bir sosyal sermaye tanımını ise Altay; "...toplumu oluş-

turan bireylerin ortaklaşa hareket edebildikleri ve iş yapabildikleri kültürel düzeyi hazırlayan bir birikim” (Altay, 2007:339) biçiminde yapmaktadır. Bu alana ilişkin bir başka tanımlama ise “Toplumu oluşturan fertler, sivil toplum örgütleri ve kamu kurumları arasındaki koordinasyon faaliyetlerini kolaylaştırarak toplumun üretkenliğini arttıran, güven, norm ve iletişim ağı özellikleri (Temple, 2000: 23) şeklindedir.

Sosyal sermaye, birlikte iş yapabilme kültürü olarak değerlendirilmekte, bu kültürden yoksun olan toplumların ekonomik sahada da düşük üretim, düşük verimlilikle karşılaşacağı, yolsuzluk ve israfın ise yaygın olacağı kabul edilmektedir. Buradan yola çıkarak, sosyal sermayesi gelişmiş toplumların bu sayede ekonomilerinde gelişme sağlamalarının yanında, yoksullukla mücadele konusunda da önemli ilerlemeler sağlayabileceklerdir. Sosyal sermaye, bu süreçte, sadece yoksullukla mücadelede kullanılan bir araç olmakla kalmayacak, yoksulluğun azaltılması da o toplumda sosyal sermayenin güçlenmesini sağlayacak, bir etkileşim mekanizması böylece oluşacaktır.

Sosyal sermayeyi oluşturan unsurların başında bireyler ve kurumlar arası “güven” gelmektedir. Bireyler ve kurumlar arası güven ne kadar güçlü ise, sosyal sermayede buna bağlı olarak güçlü olmaktadır. Sosyal sermayeyi oluşturan bir diğer önemli unsur ise etkili bir “iletişim” ve bununla bağlantılı “ilişkiler ağı”dır. Güven duygusu ile bu iki unsur(iletişim ve ilişkiler ağı) birbirleriyle doğrudan bağlantılıdır. Toplumda kurumlar ve bireyler arası güven ne kadar gelişmiş ise sağlıklı, etkili ve sürekli nitelikte iletişim de o denli kurulabilecektir. Toplumsal kurumlar, yapılar, bireyler arası iletişim ne kadar sağlıklı olursa, bunlar arasındaki ilişkiler ağı da o oranda etkili ve güçlü kurulabilecektir. Tüm bunların sağlanabilmesi için de, bir toplumda yaşayan bireyler, gruplar, sınıflar, kurumlar ve yapılar arasında ortak değerlerin, aidiyet duygusunun, sosyal normların bulunması gerekmektedir (OECD, 2001: 41). Böylece sosyal sermayeyi oluşturan unsurlara güven duygusu, iletişim ve ilişkiler ağıyla birlikte, bu unsurlarla bağlantılı alt unsurlar (sosyal normlar, ortak değerler vb.) da girmektedir.

Sosyal sermayenin sosyo-ekonomik etkilerini tespit edebilmek, bir toplumdaki düzeyini ortaya koyabilmek ve sosyal sermayeyi geliştirmek için çalışmalar yapabilmesi için öncelikle ölçülebilmesi gerekmektedir. Ancak sosyal bilimlerdeki ölçüm sorunu burada da karşımıza çıkmaktadır. Sadece somut ölçülebilir unsurlardan oluşmaması, güven duygusu, toplumsal ilişkiler, iletişim gibi somut olmayan unsurları içermesi sosyal sermayenin ölçülebilmesini zorlaştırmaktadır. Sosyal sermayenin ölçümüne yönelik çalışmalar daha çok toplumdaki somut sonuçları üzerinden yapılmaktadır. OECD'nin sosyal sermayenin ölçümüne ilişkin belirlediği ölçütleri; toplumdaki suçlar içinde insan canına ve malına yönelik suçların oranı, boşanma oranları, ticari ilişkilerde çek ve senet kullanma oranları, şirketler içinde aile şirketleri ve anonim şirket oranları, bürokratik yapının hantallığı, rüşvet ve yolsuzluğun yaygınlığı olarak saymak mümkündür (OECD, 2001: 43). Ayrıca anket yöntemiyle de sosyal sermayenin ölçümüne yönelik sorular üzerinden ölçümler yapılmaktadır. Bu konuda, ülkemizi de kapsayan "Dünya Değerler Araştırmaları", küresel düzeyde sosyal sermaye karşılaştırmalarının yapıldığı bir anket çalışmasıdır.1995/1996 yıllarını kapsayan anket çalışmasında toplumsal güven araştırması yapılmıştır. İnsanlara, tanımadıkları kişilerle ilişkiye girdiklerinde onlara karşı temkinli mi davrandıkları? Yoksa onlara güven mi duydukları? sorulmuştur. Bu sorulara verilen cevaplar toplumsal düzeyde değerlendirilmiş ve verilen cevaplarla, bu toplumların gelişmişlikleri arasında bir bağlantı kurulmuştur. Buna göre, tanımadıkları kişilere karşı güven duygusunun yüksek oranda çıktığı ülkelerin sosyal sermayesinin de gelişmiş olduğu kabul edilmektedir.

Tablo 5: Bazı Ülkelere Ait Güven Ölçümü (%) (1995-1996) ve 1990-1999

Ülke Adı	Güven	KDMG	Büy.Or.	Ülke Adı	Güven	KDMG	Büy. Or
Norveç	65,3	33470	0,5	_İtalya*	35,3	20170	0,1
İsviçre	59,7	38380	3	Belçika*	33,2	24650	0,2
Danimarka*	57,7	3250	0,3	Avusturya*	31,8	25430	0,7
Hollanda*	55,8	25140	0,6	İngiltere	31	23590	0,2
Kanada*	52,4	20140	1,2	Kore	30,3	--	1,6
Finlandiya	47,6	24730	0,4	Çekcum.	30,3	5020	0
İrlanda*	47,4	21470	0,6	İspanya	29,8	14170	0,1
Japonya	46,0	32030	0,3	Meksika	28,1	4440	1,8
İzlanda*	43,6	--	1	Macaristan*	24,6	4640	-0,3
Almanya	41,8	25620	0,4	Fransa*	22,8	24170	0,4
sveç	41	26700	0,4	Portekiz*	21,4	11130	0
Avustralya	39,9	20950	1,1	Türkiye	6,5	2900	1,7
Amerika	35,6	31910	0,9	Güney Afr.	18,2	3170	1,8
Hindistan	37,9	440	1,8	Arjantin	17,5	7550	1,3
Sile	21,9	4630	1,5	Brezilya	2,8	4350	1,4
Nijerya	19,2	260	2,5				

Kaynak: Knack ve Keefer, 1997'den aktaran Karagül ve Masca,2005: 12

Bu ülkelerin aynı zamanda gelişmiş ülkeler olmasından hareketle de sosyal sermaye ile gelişme arasında doğrusal bir ilişkinin doğrulandığı savunulmaktadır. Ancak sosyal sermaye gibi soyut, ölçümü zor ve birçok bileşenden meydana gelen bir değer, insanlara sorulan subjektif nitelikli, tüm toplumsal yapıyı yansıtmayan tek bir soru üzerinden sağlıklı ve objektif ölçülebilmesi olanaklı görülmemektedir. Sosyal sermayenin ölçümü; onu oluşturan bileşenlerin tümüne yönelik çeşitli sorularla, objektif değerlendirmelere olanak tanıyacak biçimde yapılmalıdır. Ayrıca ulaşılan sonuçların geçerliliği de, ekonomik kalkınma gibi tek bir ölçütle değil, birçok ölçüt ve değişkenle

sınanmalıdır. Üstelik doğruluğu sınanan her bir araştırma sonucu, kendisi ile bağlantılı ölçüt ve değişkenlerle sınanmalıdır. “Güven duygusu” ve “ekonomik kalkınma” gibi aralarında doğrudan ve birebir bağlantı ve etkileşim olmayan iki değer arasında, birisine ilişkin bir anket sonucu diğerine ilişkin de var olan veriler üzerinden geçerlilik sınamasına tutulmamalıdır. Güven duygusuna ilişkin bir ankette ulaşılan sonuçların geçerliliği, yine toplumsal güveni yansıtan bir veri ile (örneğin ticari ilişkilerde senet veya çek kullanım oranı gibi) sınanmalıdır. Aksi takdirde iki değer arasında rastlantısal olarak çıkabilecek uyumlu sonuçlar üzerinden gerçekçi olmayan değerlendirmeler ve genellemeler yapılabilecek, alana ilişkin yanlış veri ve bilgiler üretilebilecektir.

2.1.3. Beşeri Kalkınma ve Beşeri Kalkınma Endeksi

Ekonomik büyümenin doğurduğu sonuçların tüm topluma yansımaları toplumsal kalkınmayı sağlarken, bunun tek tek bireylere yansımaları ise beşeri kalkınmayı sağlamaktadır. Ekonomik sahada gerçekleştirilen ilerlemelerin kalıcı, köklü ve istikrarlı hale gelebilmesi, bu alanda yaşanan gelişmelerin toplumun diğer alanlarına da yansımaları ile olanaklıdır. Toplumsal kalkınma gibi beşeri kalkınmanın sağlanabilmesi için de, ekonomik büyümeye bağlı olan maddi refah artışı ve fiziki sermayenin gelişimi bir zorunluluktur. Bu nedenlerle ekonomik büyüme, toplumsal ve beşeri kalkınmanın sağlanmasında temel bir şart olduğu gibi, ekonomik büyümede istikrarın sağlanması ve daha da geliştirilmesinde toplumsal ve beşeri kalkınma, olmazsa olmaz birer unsurdur.

Ekonomik büyüme tek başına toplumsal refahı ve kalkınmayı sağlamakta yeterli olmamaktadır. Ekonomik büyümenin sonuçlarının da topluma dengeli dağılımı, gelir adaletinin, fırsat eşitliğinin sağlanması, temel toplumsal hizmetlerin toplumun her kesimine sunulması önem kazanmaktadır. Bunlar sağlanmadığı takdirde, ekonomik büyümenin sosyo-ekonomik yaşama yansımaları gecikmekte ve daha düşük düzeyde gerçekleşmektedir. Gelişmiş toplumlarda da bunun olumsuz sonuçları görülmekte, toplumun yoksul ke-

simleri ekonomik büyümenin sonuçlarından daha az faydalanmakta, beşeri sermayeleri zayıf kalmakta, beşeri kalkınmayı gerçekleştirememektedirler. Bunun sonucu olarak da, toplumsal üretime katkıları görece kısır kalmakta, beşeri sermaye israfı ve buna bağlı sosyo-ekonomik yapının yeterince gelişmemesi söz konusu olmaktadır. Bu durum da, ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir.

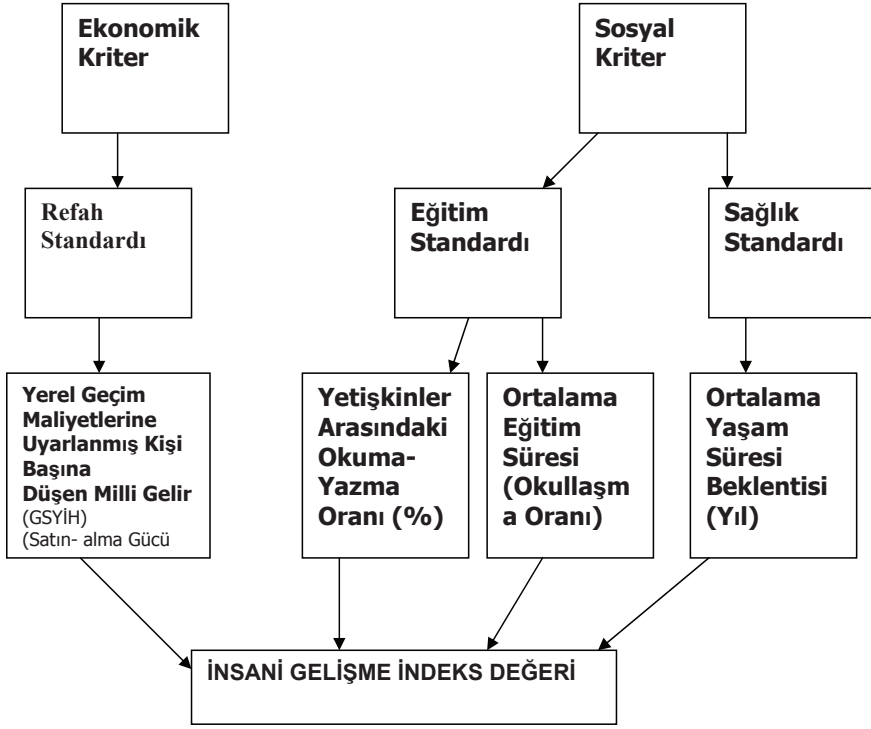
Kuşkusuz, küresel ekonomide ve küresel üretim hacminde son yüzyıllarda yaşanan hızlı ve göz kamaştırıcı büyümelerin küresel düzeyde, beşeri kalkınmışlığa olumlu yansımaları olmuştur. Bu konuya ilişkin UNDP kaynakları, 20. yüzyıl ikinci yarısında beşeri kalkınma konusunda büyük ilerlemelerin kaydedildiğini göstermektedir. Bu dönemde okuma-yazma bilmeyenlerin oranı yarı yarıya inerken, bebek ölümleri %0.6'dan daha aşağıya inmiştir. Okullulaşma oranı toplumsal düzeyde ve kız çocukları için yükselmiş, yaşam beklentisi 40 yaşın üzerinde olan insan sayısı toplam dünya nüfusunun %75'ine yükselmiştir (Şenkal, 2005:213). Ancak bu olumlu gelişmeler yanında, küresel beşeri kalkınma ile bağlantılı olumsuz göstergeler de bulunmaktadır. Dünya nüfusunun yaklaşık %20'si mutlak yoksulluk içerisindeyken, 800 milyon insan beslenme bozukluğu çekmektedir. Gelişmiş toplumlarda yoksulluk büyük bir toplumsal sorun olmaya devam etmektedir. Yalnızca Londra'da her 8 çocuktan 1'i görece yoksulluk sınırının altında yaşamakta, ABD'de barınma sorunu yaşayan insan sayısı milyonlarla ifade edilmektedir. Küresel krizin kaynağı ve ondan en çok etkilenen ülkeler olan gelişmiş ülkelerde, kriz en çok yoksul kesimleri etkilemekte, onları görece ve mutlak yoksulluk sınırlarının altında bir yaşama zorlamaktadır. Bu ülkelerde artan enflasyon ve işsizlikle birlikte yoksulluk kitlelerin oranı da artmaktadır. New York'daki aşevlerinden son bir yılda faydalanan insan sayısındaki iki kat artış göstermesi, Japonya'da 65 yaş üstündeki kişilerde son on yılda dört kat artan suç oranları içerisinde hırsızlığın başı çekmesi ve bu kişileri suça iten temel nedenin maddi sıkıntılar olması (http://www.haberaktuel.com/news_detail.php?id=160312 2008-11-07), bunun sadece birkaç tipik örneğidir.

Ekonomik büyümenin toplumsal yaşama yansımalarıyla birlikte, toplumsal

yaşamda maddi gelişmelere koşut kültürel, bilimsel, teknolojik, mali, politik, yönetsel vb. değişme ve gelişmeler yaşanmaktadır. Tüm bunlar bireylerin yaşamına doğrudan etkide bulunup, bireysel ve toplumsal davranışlarda, değer yargılarında, eğitim-sağlık vb. hizmet alanlarında köklü dönüşümler gerçekleşmektedir. Tüm bu süreçler beşeri sermayenin gelişmesine ve buna bağlı beşeri kalkınmaya yol açmaktadır. Tuna ve Yumuşak beşeri kalkınmanın toplumsal yapıdaki etkilerini şu ifadelerle ortaya koymaktadır: “Beşeri kalkınma, davranış değişikliği yaratarak, kalkınma sürecinin sosyal boyutuna katkıda bulunmakla birlikte, üretim sürecinin bir girdisi olarak da ekonomik gelişmeye katkı sağlar. Gelişmiş insan gücü, ekonomik kaynakların verimli kullanımını sağlayarak üretimi artırır. Çalışanların ve yöneticilerin kapasitelerini geliştirerek üretim ve organizasyon imkanlarını artırır, fırsatlardan daha iyi yararlanılmasını sağlar.” (Tuna ve Yumuşak:2002:2)

Beşeri kalkınma kavramı, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)’nın, 1990 yılından itibaren yıllık olarak yayınlamaya başladığı Beşeri Kalkınma Raporları ile gündeme gelmiştir. Söz konusu raporlarda ülkelerin Beşeri Kalkınma Endeksleri de yayınlanmakta, böylece dünya çapında ve ülkeler düzeyinde beşeri kalkınmada gelinen durum ortaya konulmaktadır. Endeksin yıllık yayınlaması, ülkelerin bu konuda gösterdiği ilerlemelerin de gözlenmesine olanak tanımaktadır. Beşeri kalkınma endeksinin hesaplanmasında üç temel standart ölçüt alınmaktadır. Bunlar, eğitim standardı, sağlık standardı ve asgari gelir standardıdır. Bu üç standarda ilişki veri bileşenleri beşeri kalkınma endeksini oluşturmaktadır. Ulusal düzeyde yapılan bu ölçümler, günümüzde ulusal kalkınmanın temel bir ölçütü olarak kullanılmaktadır. Eğitim, sağlık ve gelir düzeyine ilişkin geliştirilen standartlar; ölçümleri görece kolay, farklı kültür, coğrafi yapı, ekonomik gelişim düzeyi vb. farklılıklardan olabildiğince az etkilenen (evrensel ölçüt niteliği taşıyan) nitelikler göz önünde bulundurularak belirlenmiştir. Buna göre eğitim standardı, toplumdaki okur-yazarlık ve okullulaşma oranına göre hesaplanırken; sağlık standardı, toplumdaki ortalama yaşam süresi beklentisine göre hesaplanmakta; gelir düzeyi standardı ise satın alma gücü esasına göre kişi başına düşen ulusal gelire göre hesaplanmaktadır (Aktan, 2002:1-2).

Şekil 1: UNDP Araştırmasına Göre İnsani Gelişme İndeks Kriterleri

Kaynak: (Can, 2002:3)

Yukarıda belirtilen üç standarda göre hesaplanan beşeri kalkınma endeksi, ülkelere “0” ile “1” arasında değişen endeks değerleri vermektedir. Buna göre bir ülkede beşeri kalkınma ne kadar gerçekleşmiş ise, o ülkenin puanı 1’e yaklaşırken, beşeri kalkınmada yetersizlik oranında 0’a yaklaşılmaktadır. Beşeri kalkınma endeksinde ülkeler aldıkları toplam endeks değerine göre üç gruba ayrılmaktadırlar. Endeks değerleri “1” ile “0.800” arasında değişen ülkeler **yüksek beşeri kalkınma grubuna** girerken, endeks değerleri “0.800” ile “0.500” arasında değişen ülkeler **orta beşeri kalkınma grubunda** yer almaktadır. “0.500”ün altında beşeri kalkınma endeksi değerine sahip ülkeler ise **düşük beşeri kalkınma grubunda** yer almaktadırlar. 2001 yılı beşeri kalkınma endeksi hesaplamalarına göre dünya ülkelerinin yaklaşık %30’u

yüksek beşeri kalkınma grubuna girerken, orta beşeri kalkınma grubuna yaklaşık %45 ve düşük beşeri kalkınma grubuna ise dünya ülkelerinin yaklaşık % 25'i girmektedir (Tuna ve Yumuşak:2002:5).

Türkiye ise 2001 yılındaki "0.735" beşeri kalkınma endeksi değeri ile orta beşeri kalkınma grubu ülkeleri arasında yer almaktadır. Ancak Türkiye söz konusu yılda, önceki yıllara göre beşeri kalkınma endeksi değerinde düşüş yaşamış, önceki yıllarda da aynı grup ülkeler içerisinde yer almasına karşın orta grup ülkeler içinde üst sıralardan orta sıralara gerilemiştir.

Orta beşeri kalkınma düzeyine sahip 93 ülke arasında Türkiye 34. sıradadır. Tablo 2'den anlaşılacağı üzere Türkiye'nin beşeri kalkınma indeksindeki sıralamasında yıllar itibarıyla bir gerileme söz konusudur. Sıralamadaki gerilemeye paralel olarak orta beşeri kalkınma düzeyine sahip ülkelerin üst sıralarından orta sıralarına gerilemesi de dikkat çekicidir (Tuna ve Yumuşak:2002:7).

Beşeri Kalkınma Endeksinin hesaplanmasında kullanılan ölçütler arasına 1997 yılından itibaren Beşeri Yoksulluk Endeksi ölçütleri de girmeye başlamıştır. Bu ölçütler ayrıca beşeri kalkınmanın da hesaplanmasında kullanılmaktadır. 1997 yılından itibaren hesaplanan Beşeri Yoksulluk Endeksi verileri, yıllık Beşeri Kalkınma Endeksi verilerinde kullanılmaya başlanmış ve UNDP ile Dünya Bankası'nın geçmişteki Beşeri Kalkınma Endeksi verilerine göre yoksulluğu da göz önünde bulundurmasıyla daha farklı sonuçlara ulaşılmaya başlanmıştır. (Todaro, 2000: 169'dan aktaran Uzun, 2003: 157).

Tablo 6: Türkiye'nin İller İtibarıyla Beşeri Kalkınmışlık Düzeyleri

İller	Yaşam	Yaşam	Eğitim	Eğitim	Eğitim	Eğitim	Eğitim	Gelir	Gelir	
	Ortalama Yaşam Süresi	Yaşam İndeksi	Okur-yazarlık Oranı %	Okur-yazarlık İndeksi	Okullaşma Oranı %	Okullaşma İndeksi	Eğitim İndeksi	(SAGPŞ) Gelir	Gelir İndeksi	Beş.Kal. İndeksi
Ankara	70,6	0,760	92,8	0,928	89,3	0,893	0,916	5935,3	0,964	0,880
İstanbul	70,6	0,760	92,7	0,927	70,9	0,709	0,854	5937,0	0,964	0,859
Eskişehir	69,3	0,738	91,5	0,915	77,0	0,770	0,867	5862,8	0,952	0,852
Kocaeli	69,0	0,733	90,7	0,907	64,8	0,648	0,820	6051,4	0,983	0,845
İzmir	69,0	0,733	89,3	0,893	70,8	0,708	0,832	5939,3	0,965	0,843
Bursa	69,3	0,738	59,8	0,898	65,5	0,655	0,817	5920,2	0,961	0,839
Kırklareli	70,3	0,754	90,2	0,902	58,9	0,589	0,798	5933,2	0,964	0,839
Bilecik	70,3	0,754	90,4	0,904	54,9	0,549	0,786	5929,8	0,963	0,834
Tekirdağ	70,1	0,751	89,5	0,895	58,4	0,584	0,791	5904,1	0,959	0,834
Kırıkkale	70,4	0,757	87,2	0,872	60,1	0,601	0,781	5902,8	0,959	0,832
Antalya	71,5	0,776	88,3	0,883	51,9	0,519	0,762	5884,0	0,955	0,831
Muğla	70,7	0,762	89,1	0,891	80,8	0,808	0,764	5922,4	0,962	0,829
Edirne	69,9	0,748	85,8	0,858	70,6	0,706	0,807	5619,6	0,912	0,822
Balıkesir	70,1	0,751	86,0	0,860	62,1	0,621	0,780	5934,8	0,931	0,821
Bolu	68,3	0,722	86,3	0,863	60,8	0,608	0,778	5867,2	0,953	0,818
Adana	68,8	0,729	82,9	0,829	65,5	0,655	0,771	5855,8	0,951	0,817
İçel	60,9	0,733	87,0	0,870	54,3	0,543	0,761	5891,0	0,957	0,817
Manisa	71,4	0,773	83,0	0,830	51,0	0,510	0,723	5861,8	0,852	0,816
Aydın	70,3	0,754	84,1	0,841	52,7	0,527	0,736	5847,3	0,949	0,813
Karaman	67,8	0,713	88,0	0,880	50,8	0,508	0,756	5842,5	0,949	0,806
Sakarya	69,4	0,741	88,0	0,880	56,6	0,566	0,775	5402,8	0,876	0,797
Artvin	68,0	0,717	83,7	0,837	62,2	0,622	0,765	5348,6	0,867	0,783
Denizli	70,7	0,762	87,5	0,875	53,8	0,538	0,763	5087,3	0,824	0,783
Burdur	71,1	0,768	87,5	0,875	59,4	0,594	0,781	4914,8	0,795	0,782
Nevşehir	69,2	0,736	84,6	0,846	56,2	0,562	0,751	4954,5	0,802	0,763
Kütahya	67,6	0,710	85,0	0,850	55,8	0,558	0,753	5076,5	0,822	0,762
Trabzon	73,3	0,804	85,0	0,850	63,3	0,633	0,778	4284,6	0,691	0,758

Hatay	69,9	0,748	81,2	0,812	60,4	0,604	0,742	4739,6	0,766	0,752
Rize	73,1	0,801	83,2	0,832	59,0	0,590	0,751	4357,9	0,703	0,752
Zonguldak	65,7	0,678	86,1	0,861	52,4	0,524	0,749	4908,7	0,794	0,740
Konya	70,1	0,751	88,0	0,880	56,1	0,561	0,774	4169,5	0,672	0,732
Kayseri	68,6	0,726	86,6	0,866	65,2	0,652	0,794	4149,3	0,669	0,730
Elazığ	68,6	0,726	79,1	0,791	66,6	0,666	0,750	4371,8	0,706	0,727
Malatya	70,4	0,757	85,4	0,854	63,4	0,634	0,781	3926,7	0,632	0,723
Gaziantep	69,0	0,733	77,8	0,778	55,9	0,559	0,705	4357,9	0,703	0,714
Samsun	67,0	0,701	81,1	0,811	61,9	0,619	0,747	4233,9	0,683	0,710
Uşak	66,6	0,693	84,4	0,844	58,6	0,586	0,758	4210,8	0,679	0,710
Isparta	71,5	0,776	88,4	0,884	52,5	0,525	0,765	3652,4	0,587	0,709
Kırşehir	70,3	0,754	86,2	0,862	64,9	0,649	0,791	3524,3	0,566	0,704
Niğde	66,6	0,693	84,1	0,841	57,1	0,571	0,751	4111,8	0,663	0,702
Amasya	65,8	0,680	83,7	0,837	62,8	0,628	0,767	4077,1	0,657	0,701
Çorum	63,8	0,646	78,7	0,787	55,4	0,554	0,709	4600,4	0,743	0,700
Kastamonu	67,8	0,713	76,7	0,767	56,9	0,569	0,701	4104,7	0,661	0,692
K.Maraş	69,7	0,744	79,3	0,793	52,7	0,827	0,705	3739,8	0,601	0,683
Erzincan	69,2	0,736	86,2	0,862	45,5	0,455	0,756	3349,9	0,537	0,666
Tunceli	71,2	0,770	79,6	0,796	57,3	0,573	0,722	2953,4	0,471	0,654
Giresun	71,4	0,773	80,1	0,801	53,3	0,533	0,711	2978,2	0,475	0,653
Tokat	65,1	0,668	80,7	0,807	53,4	0,534	0,716	3416,8	0,548	0,644
Afyon	67,0	0,701	87,0	0,870	48,2	0,482	0,741	3036,4	0,485	0,642
Sivas	64,9	0,665	83,9	0,839	58,3	0,583	0,754	3122,9	0,499	0,639
Sinop	64,9	0,665	78,2	0,782	55,1	0,551	0,705	6234,0	0,518	0,629
Çankırı	67,8	0,713	84,2	0,842	45,2	0,452	0,712	2869,6	0,457	0,628
Aksaray	67,5	0,708	82,9	0,829	54,1	0,541	0,733	2697,2	0,429	0,623
Bartın	65,7	0,678	86,1	0,861	52,4	0,524	0,749	2706,0	0,430	0,619
Diyarbakır	67,3	0,704	61,2	0,612	48,1	0,481	0,568	3544,1	0,569	0,614
Ordu	70,4	0,757	81,8	0,818	47,7	0,477	0,704	2357,9	0,373	0,611
Gümüşhane	68,0	0,717	83,7	0,837	50,4	0,504	0,726	2462,2	0,390	0,611
Yozgat	66,6	0,693	81,4	0,814	52,5	0,525	0,718	2602,0	0,413	0,608
Adıyaman	68,8	0,729	74,0	0,740	55,3	0,553	0,678	2554,0	0,405	0,604

Erzurum	62,7	0,628	79,1	0,791	51,0	0,610	0,730	2741,6	0,436	0,598
Şanlıurfa	71,5	0,776	66,2	0,662	43,7	0,437	0,587	2587,9	0,411	0,591
Bayburt	65,8	0,680	83,1	0,831	44,2	0,442	0,701	2161,0	0,340	0,574
Kars	70,6	0,760	76,1	0,761	29,9	0,299	0,607	2238,1	0,353	0,573
Ardahan	70,6	0,760	76,1	0,761	29,9	0,299	0,607	2151,2	0,339	0,569
Mardin	69,4	0,741	61,5	0,615	43,9	0,439	0,557	2569,2	0,408	0,568
Iğdır	70,6	0,760	76,1	0,761	29,9	0,299	0,607	2049,2	0,322	0,563
Batman	68,2	0,720	62,7	0,627	47,7	0,477	0,577	2416,9	0,383	0,560
Siirt	66,4	0,689	57,8	0,578	43,5	0,435	0,531	2770,9	0,441	0,554
Hakkari	68,2	0,720	60,1	0,601	41,2	0,412	0,538	1984,8	0,311	0,523
Van	64,3	0,564	61,0	0,610	47,1	0,471	0,564	2120,3	0,334	0,517
Bingöl	63,8	0,646	65,6	0,656	47,2	0,472	0,595	1775,0	0,277	0,506
Bitlis	65,8	0,680	67,3	0,673	39,5	0,395	0,580	1597,9	0,247	0,503
Şırnak	70,1	0,751	47,2	0,472	25,2	0,252	0,399	1832,4	0,286	0,479
Ağrı	65,3	0,672	58,1	0,581	48,4	0,481	0,547	1391,4	0,213	0,477
Muş	63,6	0,643	58,5	0,585	46,9	0,469	0,546	1378,9	0,211	0,467
TÜRKİYE	68,6	0,727	84,3	0,843	59,8	0,598	0,761	5697,8	0,925	0,804

Kaynak: UNDP, 1997:16-18.

2.1.4. Teknolojik Gelişmeler ve Beşeri Sermaye

Sanayi devrimi ve ona bağlı ortaya çıkan sanayi toplumunda bilimsel ve teknolojik gelişmeler ağırlıklı olarak sanayi üretimi alanında yaşanmakta, ekonomide beşeri sermayeden çok endüstriyel sermaye (makine, alet-teçhizat vb) önem taşımaktaydı. Ekonomide insan gücü daha çok fabrikalarda makine başında kullanılmaktaydı. Üretim araçları, emek yoğun sermayeyi gerektirmekte, böyle bir sosyo-ekonomik ortamda bireylerin beşeri sermayelerini geliştirmek için yeterli vakti, bedensel ve zihinsel motivasyonu da bulunmaktaydı. Beşeri sermaye yatırımları ve geliştirilmesi endüstriyel sermayenin çok gerisinde kalmaktaydı. Ancak 20. yüzyılda sanayi alanında sermaye yoğun teknolojilerin kullanılmasıyla birlikte, bireylerin beşeri sermayelerini

geliştirmek için çok daha fazla vakti ve de buna bağlı bedensel-zihinsel motivasyonları bulunmaktaydı. Bilimsel araştırmaların, AR-GE çalışmalarının ekonomiye ve tüm toplumsal yapıya getirisi artık çok daha yüksek düzeye ulaştığı söz konusu dönemde, bu alana yapılan yatırımlar ile toplumsal beşeri sermayenin geliştirilmesi çabaları artmıştı. Ekonomide tarım sektörünün başat rolünü sanayi devrimi ile birlikte devralan sanayi sektörü bu konumunu artık hizmet sektörüne kaptırmaktaydı.

Ulaşım ve iletişim alanındaki teknolojik gelişmeler 20. yüzyıl son çeyreğinden itibaren tüm dünyayı saran hızlı bir değişim-dönüşüm ve gelişim sürecinin yaşanmasına, dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan bir gelişmenin etkisini sadece bulunduğu yerde değil tüm yerkürede göstermesine (küreselleşme) yol açmaktaydı.

Küreselleşme ile birlikte, toplumsal yaşamın her bir alanında yaşanan gelişmelerin doğurduğu sonuçlar -aynı zamanda her bir gelişmenin ardında yatanlar nedenler- sadece o gelişmenin yaşandığı yöreyi ve/veya ülkeyi ya da bölgeyi değil, dünyanın hemen her yerini etkilemekte, kapsama alanını küresel düzeye taşımaktadır. Bunun temelinde yatan unsurlar ise ulaşım, iletişim ve bilişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmelerdir. Mal, hizmet ve bilgilerin, sonuçlarıyla birlikte ortaya çıktıkları merkezden tüm dünyaya büyük bir hız ve düşük bir maliyetle yayılırken yerel/ulusal gelişmelerin etki gücünü küresel düzeye taşınmaktadır. Aynı biçimde küreselleşme; dünyanın başka bölge/ülke/yörelereinde yaşanan gelişmelerin sonuçlarının diğer ülke ve yöreleri etkiliyor olmasıyla, herhangi bir ülke/bölgenin içine kapalı, küresel gelişmelerden uzak kalmasını da önlemektedir. Küreselleşme çağında bilginin toplumdaki önemi git gide artmakta, bilgiye sahip olmak, onu kullanmak, yönetmek gelişmenin, kalkınmanın temel kaynağı haline gelmektedir. Bilginin öneminin ulaştığı bu düzey, bilimsel ve teknolojik araştırmaların da bu alanda yoğunlaşmasına yol açmaktadır. Bu yoğunlaşma bilişim teknolojilerini büyük bir hızla geliştirmekte ve ortaya çıkardığı ürünler küreselleşmenin çok daha büyük bir hızla toplumları etkisi altına almasına yol açmaktadır.

Ortaçağ'dan Küreselleşme çağına teknolojik gelişmelerin etkisiyle, toplumsal ilişkilerin gerçekleştiği mekansal alan yerelden küresele yükselmiştir. Ortaçağ'da çok büyük oranda yerel düzeyde kurulmuş olan toplumsal ilişkiler ağının bölgesel, ulusal ve küresel düzeylere doğru gittikçe daralarak *buharlaşan* yapısına karşılık; Küreselleşme çağına ulaşım, bilişim ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelere paralel insani ve maddi kaynakların karşılıklı etkileşimiyle doğarak büyüyen ve sürekli gelişirken oluşturduğu **sinerjiyle** öngörülemeyen hatta hayal edilemeyen ilerlemeleri hemen her alana yayan *yerel-bölgesel-ulusal-küresel dinamizmi* ile toplumsal yapıları durağanlıktan kurtarmakta, gerek bireysel gerekse toplumsal gelişmenin/kalkınmanın yolunu açmaktadır.

Küreselleşme çağı, teknolojik alanda daha önceki dönemlerden çok daha hızlı gelişmelere tanıklık etmektedir. Küreselleşme çağındaki bu hızlı gelişmeler bu dönemin üçüncü teknolojik devrim dönemi olarak tanımlanmasına da yol açmıştır Bu dönemde, ikinci teknolojik devrim döneminin ana teknolojik unsurları olan mekanik ve elektromekanik sistemlerin elektronik sistemlere dönüşümünü görmekteyiz. "Elektronikteki büyük atılım ya da bir başka deyişle entegre devreler ile yarı iletken maddelerin bulunuşu bilgisayar çağına kapılarını açmıştır. Üçüncü teknolojik devrimi, mikroelektronik ve bilgisayarların üretime uygulanışı olarak nitelenebilir... Birinci ve ikinci teknolojik devrimlerin belirleyici ögesi, üretimde kullanılan enerji türü ve özellikleriyken, üçüncü teknolojik devrimin belirleyici ögesi bilgi ve bilgiyi iletmek olmuştur." (Şaylan, 2003: 162-163)

Üçüncü teknolojik devrim döneminde, ekonominin tüm sektörlerinde yüksek teknolojinin kullanılması nedeniyle, her alanda nitelikli eleman gereksinimi zorunlu duruma gelmiş ve kalifiye elemanla niteliksiz eleman arasındaki verimlilik farkının yüksek düzeylere ulaşmasıyla eğitim -özelde de teknik eğitim- yaşamsal önem kazanmıştır. Bu dönemde ülkelerin kalkınmasında, eğitim harcamaları ve Ar-Ge çalışmaları, bilimde ve teknolojideki hızlı gelişmelerle bunların etkin bir şekilde sosyo-ekonomik yaşama yansıtılabilmesi önemi daha da artan konular olmuştur. Tüm bunların temelinde ise

eğitimin yaygınlaştırılması, kalitesinin geliştirilmesi yatmaktadır. Eğitimin yaygınlaştırılmasında ücretsiz eğitim önplana çıkmaktadır. Ücretsiz eğitim harcamaları, ekonomik getirileri olmadığı için özel sektörün faaliyet göstereceği bir alan değildir. Özel sektörün verebileceği ücretli eğitim ise toplumun sadece yüksek gelir grubuna hitap edecektir. Kitlesele eğitimin sağlanması ise ücretsiz eğitimle gerçekleşebildiğinden, ekonominin gereksinim duyduğu nitelikli eleman yetiştirilmesi kamusal hizmet olarak ancak devlet tarafından yürütölmektedir.

Geçmişte eğitim sektörüne ve Ar-Ge çalışmalarına yönelik *kamusal kaynak ve teknik personelin* yoğun şekilde kullanımı, sanayiden tarıma, hizmet sektöründen madencilige ekonominin her alanında büyük verimlilik ve üretim artışlarını sağlayan teknolojik gelişmelere olanak sağlamaktaydı. Günümüzde ise, Ar-Ge çalışmaları alanında büyük uluslararası şirketler çok daha fazla yer almaktadırlar. Bu şirketler, getirisi orta ve uzun vadeli olan söz konusu alana önemli kaynaklar aktarmaya, kamuya bu alanda rakip olmaktadır.

Ar-Ge çalışmalarının teknolojiye dönüşümünün temel göstergelerinden birisi de bu alanda alınan patentlerdir. Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü verileri, 1999 yılında Türkiye’de verilen toplam patentin 1202 olduğunu, buna karşın Güney Kore’deki patent sayısının 62 bin 635, Japonya’da 150 bin 059 ve ABD’de ise 153 bin 487 olduğunu göstermektedir. Şirketler dünyasında da büyük şirketlerin yıllık patentlerinin oldukça yüksek olduğu görölmektedir. General Motors’un 1998 yılı toplam patent sayısı 18 bin 776 iken, 2001’de 26 bin 045 patente çıktığını görmekteyiz. Şirketin pazar değeri de aynı yıllar içinde 271 milyar dolardan 486 milyar dolara çıkmıştır. IBM şirketinin de, 1998 yılı patent sayısının 19 bin 328 olduğun, bunun 2001 yılında 33 bin 039’a çıktını görmekteyiz. IBM’in aynı dönemdeki pazar değerinin de 110 milyar dolardan 196 milyar dolara yükselmiş olması şirketlerin büyüklükleriyle teknolojik gelişmişlikleri arasındaki güçlü bağlantıyı ortaya koymaktadır. iki büyük şirketin söz konusu dönemdeki Ar-Ge’ye ayırdıkları kaynaklar ise milyar dolarlarla ifade edilmektedir (Turkishtime, 2002:1).

Bu dönemde gerçekleşen teknolojik devrimler, endüstriden, sosyo ekonomik yaşama gösterdikleri büyük kapsamlı ve hızlı atılımlarla, önceki dönemlerden ayrılmaktadır. Özellikle mikroelektronik alanındaki gelişmeler, kapsamlı etkileriyle teknik düzeyin ötesinde sosyo-ekonomik yaşam üzerinde oldukça belirleyici sonuçlar doğurmuştur. Bu gelişmeler, iletişim ve bilişim alanındaki ilerlemeleri çok daha hızlandırmış ve günümüz toplumunun **bilgi toplumuna** dönüşümünü sağlamışlardır. "Mikroelektronikteki gelişmelere dayalı bilişim ve iletişim devrimi ise, daha çok üretim, dağıtım, ulaşım ve yönetim süreçlerini radikal bir biçimde değiştirmiştir. Kısaca altını çizmek gerekirse, yeni teknoloji devrimi, üretim, dağıtım, ulaşım ve yönetim süreçlerinin köklü bir biçimde değişimidir." (Şaylan, 2003: 170-171)

Bilişim ve iletişimde ortaya çıkan hızlı gelişmeler, ulusal ve küresel düzeylerde ekonomik yapıda da dönüşümlerin yaşanmasına yol açmıştır. Sektörlerin ekonomi içerisindeki ağırlıklarındaki önemli değişimler bu durumun göstergesidir. "...istihdam ve üretim hacminde tarım ve sanayi sektörlerinin görece ağırlıklarının azalarak, hizmet sektörünün ve daha ötesinde bilgi sektörünün üstünlük kazanmasıdır. Somut varlıklar üreten sektörler bile bilgi ve hizmet desteği ile ekonomik değer sağlamaya yönelmektedir." (Çelebioğlu, 2006:117)

Günümüzde, geri kalmış ülkelerin ulusal kalkınmayı sağlayabilmeleri, küresel gelişmeleri izlemeleri, küresel rekabet ortamında yerel ekonomilerini ayakta tutabilmeleri ile olanaklı görülmektedir. Bunun için de, kendi toplumlarını bilgi toplumlarına dönüştürebilmeleri gerekmektedir. Bilişim ve iletişim alanlarında yaşanan ilerlemeleri öncelikle örnek alma, daha sonra bunları özümseme, yeni teknolojiler geliştirme ve sosyo-ekonomik yapıyı geliştirme *bilgi toplumuna* dönüşümde belirleyici rol oynayacaktır. Eğitim-sağlık vb. alanlara yapılacak yatırımlarla, beşeri sermayenin güçlendirilmesi, bilgi toplumunu oluşturmanın öncelikli ve temel adımı olacaktır. Günümüz gelişmiş toplumlarına bakıldığında, beşeri sermaye yatırım ve harcamalarının GSMH'lerine oranlarının, geri kalmış ülkelere görece çok yüksek olması (Çelebioğlu, 2006: 117-146), bu konunun kalkınma için önemini de ortaya

koymaktadır. Ayrıca gelişmiş ülkelerin GSMH'lerinin geri kalmış ülkelerin GSMH'lerinden nicel olarak da, oldukça yüksek olması, bu alana yaptıkları yatırım ve harcamaların miktar olarak geri kalmış ülkelere çok daha fazla olmasına yol açmaktadır. Bu nedenle, geri kalmış ülkelerin bu alana ayırdıkları kaynakların GSMH'leri içinde payı önemli oranda artırmaları gerektiği için, ulusal düzeyde büyük özveri göstermeleri gerekmektedir. Bu özveri yine ulusal düzeyde bilimi, teknolojiyi elde etmek için gerekli uzun süreli/kararlı/disiplinli çalışmayı da gerektirmektedir. Uzakdoğu Kaplanlarının başarısında, ulusal düzeyde gösterdikleri özverilerinin oldukça önemli bir yerinin olması (Şaylan, 2003: 271-289; Weiss ve Hobson, 1999: 214-218) bunu göstermektedir.

Yapılan çalışmalar, gelişmekte olan ülkelere beşeri sermaye yapılan yatırımların getirilerinin, fiziki sermaye yatırımlarına göre daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca gelişmiş ülkelerdeki beşeri sermaye yatırımlarının getiri oranlarından daha yüksek değerler, gelişmekte olan ülkelere beşeri sermaye yatırımlarında görülmektedir (Yumuşak ve Kar, 2000; 5-6). Geri kalmış ülkelere beşeri sermaye yatırımlarının getirilerinin gelişmiş ülkelere görece daha yüksek olması, bu ülke grupları arasındaki GSMH farklarının gelişmiş ülkeler lehine doğurduğu dengesizliği giderebilecektir. Uzakdoğu Kaplanlarının gelişmelerinin ilk döneminde kişi başına verimliliği artırmış olmalarının kalkınma başarılarında büyük önemi olması da bunun gerçekleştirilebilir olduğunu göstermektedir.

2.2. BÜYÜME, KALKINMA VE BEŞERİ SERMAYE

2.2.1. Büyüme

Büyüme bir cismin hacmindeki artış olarak geniş anlamda tanımlanabilir. Konumuzla ilgili olan büyüme ise ekonomide gerçekleşen büyümedir. Ekonomik büyüme, bir ülkede üretilen mal ve hizmetlerin artışı ile gerçekleşir. Ekonomik büyümeyi ülkedeki refah düzeyi ile bağlantılı gören tanımlama ise, kişi başına düşen ulusal gelirin artmasını esas almaktadır (Seyidoğlu,

2001:150). Buna göre ülkedeki nüfus artış oranının üzerinde kalan ulusal gelir artış oranı, ekonomik büyümede hesaplanmaktadır.

Ulusal kalkınmada önemli bir yere sahip olan ekonomik büyüme, bu yüzden çoğu zaman kalkınma ile karıştırılabilmektedir. Ekonomik büyümenin ön plana çıkarak, ülke içi ve dışındaki politik ve stratejik süreçlere yön verir duruma gelmesi ise, 16. yüzyıl ve sonrasında *merkantilist* Batı Avrupa ülkelerinin temel özelliklerindedir (Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, 1996:317). 18. yüzyıl ortalarından itibaren egemen olan sanayi kapitalizmi döneminde ekonomik büyümenin önemi daha da artarak devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ise artık tüm dünyada kalkınmanın sağlanması, gerçekleşmesi zorunlu temel bir hedef haline gelmiştir.

Ekonomik büyümenin sağlanması bir takım unsurların gerçekleşmesine bağlıdır. Bu unsurların içinde, bir ülkenin demografik yapısında ekonomik üretkenliğin artışını sağlayacak yönde değişim, doğal kaynaklardan artan oranda yararlanma, üretimde verimliliğinin artışı, güçlü ve istikrarlı bir ekonomiyi sağlayacak düzeyde sermaye birikimi ve küresel rekabet edebilirliğe hizmet edecek teknolojik gelişme yer almaktadır (Oksay, 2005:25-27).

Ekonomik büyüme doğurduğu sonuçlarla, kendisini etkileyen sosyo-ekonomik faktörler üzerinde geri-dönüt oluşturarak etkide bulunmaktadır. Örneğin bir ülkede yaşanan ekonomik büyüme ile işgücünün yapısında sürekli değişiklikler olmakta, işgücünün tarım sektöründen sanayi sektörüne ve buradan da hizmet sektörüne doğru yoğunlaşması gerçekleşmektedir. Buna bağlı olarak, tarım sektöründeki istihdam olanaklarının azalması ile kırdan kente göç artmaktadır. Özellikle sanayi ve hizmet sektörlerinin nitelikli personel gereksinimi okullulaşma oranlarını artırırken, bu talep artışı da kamusal ve özel eğitim yatırımlarına yansımaktadır. Ekonomik büyümeden etkilenen tüm bu faktörler de ekonomiden maliyeye, sağlıktan üretime, siyasetten kültüre toplumsal yaşamın hemen her alanını etkileyen yeni sonuçlarla etkileşim sürecini devam ettirmektedir.

Ekonomik büyüme, kalkınma kavramıyla yakından bağlantılı ancak ondan daha dar kapsamlıdır. Görece dar kapsamına karşın, sosyo-ekonomik kaynaklar / faktörler üzerindeki harekete geçirici etkisinin büyüklüğü nedeniyle kalkınmanın başarılmasında en temel faktörler arasında yer almaktadır. Bu nedenle ulusal kalkınma politika ve stratejilerinde ekonomik büyümenin sağlanması oldukça önemli bir hedef olarak görülmektedir.

2.2.2. Ulusal ve Bölgesel Kalkınma

Ekonomik büyüme kavramıyla yakından bağlantılı olan *Ulusal Kalkınma*, ondan daha kapsamlı bir içeriğe sahiptir. Kalkınma, ekonomik büyümenin olumlu sonuçlarının tüm topluma yansımalarıyla gerçekleşir.

Kalkınma ile ekonomik sahada elde edilen gelişmelerin toplumun her alanına yansımakta, bireysel ve toplumsal yaşamın bu gelişmeler doğrultusunda yeniden şekillenmektedir. Oksay, kalkınmayı, “Ekonomik büyümenin iktisadi, sosyal ve kültürel alt yapıda sağladığı gelişme ve ilerlemelerdir. Bu gelişmeler, teknolojiye, toplumun sağlık, eğitim ve kültür düzeyindeki ilerlemeyi ve refah seviyesindeki yükselmeyi kapsamaktadır. Özetle, büyüme ülkenin üretim hacminin artması, kalkınma ise bu artışın bireylere olumlu yönde yansımalarıdır” (Oksay, 2005: 30) biçiminde tanımlamaktadır.

Bir başka tanım, “Bir toplumun reel milli gelirinin devamlı ve kümülatif bir biçimde artışını sağlayan zihni ve sosyal değişkenlerin bileşimidir” (Öztürk, 2005: 47) biçimindedir.

Kalkınma tanımları içerisinde en fazla kabul göreni Singer’ın, “Kalkınma; görüldüğü zaman tanınması kolay, fakat tanımlanması zor olan bir zürafaya benzemektedir” (İldırar, 2004:6; Öztürk,2005:7; vd.) biçimindeki tanımı olsa gerektir.

Çoğu kalkınma kitabında bu tanıma rastlayabilmemiz gerçekte kalkınmanın tanımlanmasının zorluğunun herkes tarafından paylaşılmasından kaynak-

lanmaktadır. Konunun birçok toplumsal unsuru içermesi, bu unsurların da süreklilik taşıyan bir etkileşim süreci içinde durağan kalamamaları bu zorluğa neden olmaktadır. Gerçeğe en yakın nitelikteki bir tanımlama bile sadece anın fotoğrafını çekebilecek, yapıldığı dönemden sonraki gelişmeler karşısında yetersiz kalacaktır. Ayrıca, bu kadar çok sayıda faktörün sürekli değişen oranlarla kalkınma sürecinde yer almaları da, anın fotoğrafının bile doğru çekilmesini neredeyse olanaksız kılmaktadır.

Kalkınma kavramının tanımlanmasına ilişkin bir başka sorun ise, DPT'nin bir raporunda da belirtildiği gibi, zaman içerisinde koşullara bağlı olarak kavramın içeriğinin de değişime uğramasıdır: "20.yüzyılın ilk çeyreğinde gelişme kavramı, gelir yanında birey / toplumların sahip oldukları fiziksel ve sosyal altyapı gibi kolaylıkları da içermektedir. 20.yüzyılın son çeyreğinde ise gelişme "yaşam kalitesi" ile ölçülmeye başlanmıştır. Yaşam kalitesi, özellikle nitelikli doğal, fiziksel, sosyal ve kültürel çevrenin varlığı ve tüketilmesi / tüketilme olanağına kavuşulması anlamına gelmektedir" (DPT,2000: 7).

Bu zorlukların da etkisiyle, kalkınmaya ilişkin tanımlamalar daha çok, çeşitli unsurlar ve göstergeler yardımıyla, ülkeler arası sosyo-ekonomik yapıların karşılaştırmasına olanak veren niteliktedir.

Kalkınmaya ilişkin önemli temel bir ölçüt teknolojik gelişmişliktir. Bir ülkenin çeşitli alanlarda sağladığı teknolojik gelişmeler, bir yandan gelişmenin kalkınmanın sonucu iken, diğer yandan da -belki daha ağırlıklı olarak- kalkınmanın gerçekleşim nedeni olmaktadır. Günümüzde ülkelerin teknoloji alanında gösterdiği ilerlemeler ve bu alana ayırdığı kaynaklar (mali/beşeri) onların gelişmişlik düzeylerini gösteren ölçütler olarak değerlendirilebilmektedir. Kaya, bu ölçütleri: "Araştırma ve geliştirme harcamalarının GSMH'ye oranı, Ar-Ge hizmetlerinde çalışan bilim adamı, mühendis sayısı, patent sayısı, bilimsel yayın sayısı, bilgisayar, internet ve iletişim araçlarından yararlananların sayısı, toplam ihracat içinde yüksek teknoloji ürünlerinin oranı" (Kaya, 2004: 240-241) başlıkları altında toplamaktadır.

Ülkelerin kalkınma stratejilerinin ve sosyo-ekonomik yapılarının farklılığı nedeniyle kalkınma alanında tek bir ölçütün kullanılması ve kalkınmışlığın bu ölçüte dayanarak yorumlanması hem sağlıksız hem de zor bir değerlendirme olacaktır. Bu değerlendirmelerin temelinde ise, ölçümlerde kullanılan tekniklerdeki tüm farklılıklara rağmen genellikle GSMH veya benzer nicel ölçütler olmaktadır. GSMH ise, kalkınmayı değil ekonomik büyümenin ölçümünde yeterli olabilir. Kalkınmanın ölçümünde ise bunun dışındaki sosyo-ekonomik verilerin (kişi başına düşen doktor, hemşire ve öğretmen sayısı, kişi başına enerji tüketimi gibi) de kullanılması gerekmektedir. Yine de kalkınmayı sınavacak faktörlerin çeşitliliği, bunların niteliği ve ölçülemeyen değerlerin tam olarak ifade edilememeleri düşünüldüğünde, kalkınmanın ölçülmesindeki zorluk daha da net olarak ortaya çıkmaktadır.

Toplumsal kalkınmanın sağlanmasında önemli bir aşama bölgesel kalkınmadır. Bölgesel kalkınma kavramında vurgu, bir ülkenin farklı coğrafi bölgelerinedir. Bölge kavramı sadece coğrafi sınırları ifade etmekle kalmamakta, temelinde mekansal yakınlık bulunan kültürel, tarihi, ekonomik, politik vb. alanlardaki ortak özellikleri vurgulamak için de kullanılmaktadır. Bu bağlamda öncelikle bölge kavramı ele alınacaktır. Etimolojik kökleri Latince “regio: çevre-alan” anlamına gelen bölge çok boyutlu, çok anlamlı ve sınırları oldukça güç çizilebilen bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle, kullanılan ölçütler farklı bölge tanımlamaları yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, bölge tanımlamasında kullanılan başlıca ölçütlerin; coğrafik, kültürel / etnik, kentsel ve yönetsel olduğu görülmektedir (Mengi, 2001).

Bölgesel kalkınmanın merkezinde yer alan ve “bölge” kavramını homojenlik faktörünü esas alarak aşağıdaki kriterlere göre tanımlamalar getirilebilir (İldırrar, 2004):

- Coğrafi bölgeler
- Kültürel bölgeler (etnik çoğunluk, dil, din),
- Tarihsel bölgeler (tarihteki ortak kökenler, örneğin “eski” sınırlar),
- Yerleşim ve yoğunluk bakımından bölgeler (merkezi bölgeler-çevre böl-

geler, yüksek nüfus yoğunluklu bölgeler-düşük nüfus yoğunluklu bölgeler).

Bölgesel kalkınma kavramı, ekonomik boyutuyla ele alındığında bölgenin gelişmesinin hızlandırılmasını içermektedir. Bu durumda, bölgesel kalkınma her yönüyle geri kalmış bir ülkenin kalkınması sorunlarıyla bire bir benzerlik göstermektedir. Kavramın literatüre girişi ise II. Dünya Savaşı sonrasına denk gelir. Bu dönemde Perroux, Hirschman, Amin ve Rostow gibi kalkınmacı ekonomistler dengesiz büyüme, bölgesel kalkınma, düalist yapı konularını akademik düzeyde ele almışlardır (Ildırar, 2004). Bölgesel kalkınma, ulusal kalkınmanın içinde bir alt başlık olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bölgesel kalkınma anlayışındaki temel vurgu yine ulusal kalkınma olarak kalmakta, bunun başarılması için bölgeler arasında dengeli bir kalkınma politika ve stratejisinin uygulanması önem kazanmaktadır.

“Ülke bütününde yer alan bölgelerin, çevre bölgeler ve dünya ile karşılıklı etkileşimi ile oluşan bölge vizyonunu dikkate alan, katılımcılık ve sürdürülebilirliği temel ilke edinen ve insan kaynaklarının geliştirilmesi, ekonomik ve toplumsal potansiyellerin harekete geçirilmesi yoluyla bölge refahının yükseltilmesini amaçlayan çalışmalar bütünü olarak tanımlanabilmektedir” (DPT,2003: 250). Başka bir tanımlamaya göre de bölgesel kalkınma “Geniş ulusal sürdürülebilir kalkınma stratejisinin tutarlılığı konusunda, genel rekabet dengelerini bozmayan etkinlik ve refah kazandırıcı çabaların tümüdür” (Ildırar, 2004: 44).

Bölgesel kalkınmaya önem verilmesi, yoksulluk kısır döngüsünün kırılmasının geri kalmış yörelerin atıl potansiyellerinin harekete geçirilmesinin önünü açacaktır. Böylece bölge içi gelişme potansiyelinin harekete geçirilmesiyle de geri kalmış bölgelerde bulunmayan -bölgesel çekicilikleri olmadığı içinde bölge dışından çekilemeyen- teknoloji, yatırım, bilgi birikimi gibi kalkınma için zorunlu kaynakların bölgeye çekilmesine olanak sağlanacaktır.

2.2.3. Sürdürülebilir Kalkınma ve Yoksul Yanlı Büyüme

Ekonomik büyüme ve kalkınmanın toplumun tüm kesimlerine yansımaması, yoksul kesimlerin ekonomik büyüme ile ters orantılı olarak gelir düzeylerinin düşmeye devam etmesi, bir yandan ekonomik büyümenin sürekliliğini tehlikeye atmakta diğer yandan da büyüme ile amaçlanan hedeflerin sorgulanmasına yol açmaktadır. Birinci bölüm Küreselleşmenin yoksulluk üzerindeki etkisi başlığı altındaki verilerde de ortaya konulduğu gibi tüm dünyada gelir dağılımından en yüksek payı alan %20'lik kesim ile en düşük payı alan %20'lik kesim arasındaki gelir uçurumu 1960'lardan 2000'li yıllara gelindiğinde yaklaşık 2.5 kat artmış, yine dünyanın en zengin 20 ülkesinin GSYİH'leri toplamı ile dünyanın en yoksul 20 ülkesinin GSYİH'leri toplamı arasındaki fark 1960'lardan 1990'lara gelindiğinde iki kat artmıştı (Şenkal, 2005: 394). Sadece var olan yoksullar daha da yoksullaşmakla kalmamış, yoksul kesimin toplam nüfusa oranı da artmıştır. Toplam dünya nüfusu içinde mutlak yoksulluk çekenlerin oranı 1980'lerin başında % 40.4 iken, bu oran 2000'li yılların başında yaklaşık %12 artarak % 52.9'a yükselmiştir (UNCTAD, 2002:36). Ekonomik büyümenin hedefleri ile bütünüyle ters düşen bu sonuçlar, sürdürülebilir kalkınma anlayışının sosyo-ekonomik boyutunun ön plana çıkmasına yol açmıştır. Sürdürülebilir kalkınma anlayışı, ekonomik büyümenin her durumda amaçlanan sonuçlara yol açmadığı, ekonomik büyümenin topluma ve toplumsal sınıflara etkisinin önem kazandığı "yoksul yanlı büyüme" yaklaşımını geliştirmektedir.

Yoksul yanlı büyüme (YYB), salt ekonomik büyümenin gerçekleştirilmiş olmasını yeterli bulmayan, bunun gelir dağılımına etkisi üzerinde yoğunlaşan bir büyüme anlayışını ifade eder (Oksay, 2005: 24). Büyüme, gelir dağılımında bir değişikliğe yol açıyorsa ve yoksulluğu azaltıyorsa yoksul-yanlı büyüme olarak tanımlanabilir. Buna göre, ekonomik büyümenin yoksul kesimin geliri üzerindeki artırıcı etkisi, toplumun diğer kesimlerinin gelirleri üzerindeki artırıcı etkisinden daha fazla olduğu durumlarda yoksul yanlı büyüme söz konusudur (Kakawani, 2003: 18). Bu alandaki bazı ekonomistler ise, yoksulların gelirinde varlıklı kesimlerinkinden görece az bir artış da

olsa, bu artışı YYB için yeterli bulmaktadır. Bu yaklaşım, durgun bir ekonomiyle büyümekte olan bir ekonominin yoksul kesim üzerindeki etkisinin karşılaştırmasında önem taşımakta, durgun ekonomide varlıklı kesimden daha az olumsuz etkilenen yoksul kesimin bulunduğu durumları da yoksul yanlı büyüme olarak değerlendirmektedir. Ancak bu yaklaşım büyüyen bir ekonomide, yoksul kesimin geliri varlıklı kesimden daha az artıyorsa yoksul yanlı büyüme gerçekleşmediğini kabul etmektedir (Ravallion ve Guarav, 1999:26). Oysa durgun ekonomide yoksulun geliri artmıyorken, büyüyen ekonomide artıyor olacaktır. Bu yaklaşım, varlıklı kesimle yoksul kesim arasındaki gelir dağılımı yerine salt yoksul kesimin gelir artışı üzerine odaklanmasıyla ekonomik büyüme ile yoksulluk arasındaki spesifik bir ilişkiyi öne çıkarmaktadır. Ancak bu yaklaşımların YYB'ye ilişkin ölçüm sorunları bulunmaktadır. Yoksul kesim varlıklı kesim ayırımı esasına dayanan bu yaklaşımlarda yoksul veya varlıklı olarak kabul edilmenin tam olarak nasıl ölçüleceği belirsizdir. Yoksulların ve varlıklı kesimin gelirindeki değişimin (artış/azalışın) sadece ekonominin büyümesinden veya daralmasından etkilenmeyişi, başka mikro/ makro faktörlerin de etkili olması ölçümü zorlaştırıcı, geçerliliğini azaltıcı önemli unsurlardır.

Ölçüme ilişkin sorunları bir yana bırakırsak, YYB'nin sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması konusunda, özellikle gelişmekte olan ülkeler için büyük önem taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere yetişmesinde üretkenliğin ve verimliliğin artması, teknolojik ilerlemenin gerçekleştirilmesi oldukça önem taşımaktadır. Ancak tüm bunlar gerçekleştirilirken yoksul kesimlerin durumunda olumlu yönde bir değişim sağlanamayabilmektedir. Bu durumda da ekonomik büyüme sağlansa da bunun kalkınmaya dönüşümü ve sürekliliği tehlikeye düşmektedir. Bunun sağlanması için de geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerin *beşeri sermayelerinin* güçlendirilmesi gerekmektedir. Yoksul kesimlerdeki beşeri sermayenin zayıflığı, niteliksiz işgücünün varlığının adeta kaynağını oluşturmaktadır. Yoksullukla mücadele, gelir eşitsizliklerini ortadan kaldırmasının yanında yoksulların gelir düzeyini yükseltmesiyle bu kesimlerin beşeri sermayelerini geliştirme, nitelikli işgücünü artırma olanağını da sağlar. Böylece gelişmekte olan ülkelerin kalkınma

yolundaki büyük bir eksiklerinin giderilmesi ve uygulamada başarı olanağının yükselmesi sonucu doğmaktadır.

2.2.4. Beşeri Sermaye-Kalkınma İlişkisi Üzerine Uluslararası Düzeydeki Çalışmalar

Birleşmiş Milletler tarafından 1990'lı yıllardan itibaren düzenlenen birçok uluslararası konferansta, beşeri sermaye sorunu farklı başlıklar altında küresel düzeyde ele alınmış, kalkınma konusuyla ilişkisi de bu bağlamda ön plana çıkmıştır. Bunlar arasında:

-Birleşmiş Milletler Kadın 10 Yılı: Eşitlik, Kalkınma ve Barış başlıklı projenin gözden geçirilmesi ve Başarıların Değerlendirilmesi Dünya Konferansı, Nairobi 1985,

-Dünya Çocuk Zirvesi, New York 1990,

-Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı, Rio de Janeiro 1992,

-Uluslararası Beslenme Konferansı, Roma 1992,

-Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı, Kahire 1994,

-Dünya Sosyal Kalkınma Zirvesi, Kopenhag,1995,

-Birleşmiş Milletler İkinci İnsan Yerleşimleri (Habitat II) Konferansı, İstanbul 1998,

-Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi (WSSD), Johannesburg, 2002, sayılabilir.

1994 Kahire Nüfus ve Kalkınma Konferansı nüfusa ilişkin amaç ve politikaları, temel hedefi bütün insanların yaşam kalitesini artırmak olan kültürel, ekonomik ve sosyal kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir.

BM Nüfus ve Kalkınma Zirvesini, dünya insanların yaşam kalitesinin geliştirilmesini amaçlayarak, 5-13 Eylül 1994 tarihlerinde Kahire'de gerçekleştirmiştir. Zirve sonunda kabul edilen bildirgede 25 ilke yer almıştır.

Bildirgede, nüfus, sürekli ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki karşılıklı ilişkiler vurgulanarak, sürdürülebilir kalkınma tartışmalarının merkezinin insan olduğu ifade edilmektedir. Bütün ülkelerden, 'insanların kendileri ve aileleri için, yeterli yiyecek, giyecek, mesken, su ve temizlik dahil yeterli bir yaşam standardını sağlama haklarının gerçekleştirilmesi' istenmektedir (5. İlke). Bireyin kalkınmanın temel konusu olduğu vurgulanmaktadır. Kalkınmanın, bütün insan haklarını kullanmayı kolaylaştıracağı belirtilerek insanların nüfus, kalkınma ve çevreye ilişkin gereksinimlerinin adil bir biçimde karşılamak için kalkınma hakkının yerine getirilmesi istenmektedir (7. İlke).

BM'nin, 3-14 Haziran 1996'da İstanbul'da düzenlenen İnsan Yerleşimleri Konferansı (Habitat II) Zirvesinde ise herkes için yeterli konut temin etme ve insan yerleşimlerini daha güvenli, daha sağlıklı ve yaşanabilir, hakça, sürdürülebilir ve üretken yapma evrensel hedefleri ortaya konmuştur (Aktan, 2002). Kahire.de 5-13 Eylül 1994'te toplanan Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı (ICPD), hemen tüm ülkelerin katılımıyla gerçekleşmiş ve kabul edilen Eylem Planı tüm ülkelerin, bölge ve BM gibi dünya ölçeğindeki kuruluşların katılımıyla kabul edilmiştir (BM, 1995).

Zirve sonunda kabul edilen bildirgede çok sayıda ilke ve eylem planına yer verilmiştir. Bildirgede, zirvenin herkese yeterli konut ve kentleşen dünyada sürdürülebilir insan yerleşimleri başlıkları altında iki ana konuyu tartıştığı vurgulanmaktadır. Ayrıca, sürdürülebilir bir gelişmede önplana çıkarılması gereken temel unsurun "insan" olduğu belirtilmektedir. (7. madde).

Eylem Planı, insan merkezli sürdürülebilir bir kalkınma anlayışı ile nüfus, kaynaklar, çevre ve kalkınma arasındaki ilişkilerin tam olarak dengelenmesini esas almaktadır. Bu anlamda yoksulluğun giderilmesi, cinsiyetler arasında eşitliğin sağlanması, toplumsal refahtan, sağlık, eğitim gibi temel hizmetlerden eşit olarak yararlanabilmeyi, sorumlulukların paylaşılmasını ve herkesin bunlardan yararlanmada eşit fırsatlardan yararlanmasını bir hak olarak dikkate almaktadır. (BM, 1995).

Yine bu bağlamda, BM Nüfus Fonu'nun (UNFPA) Türkiye gibi birçok gelişmekte olan ülke ile birlikte yürüttüğü ülke programları yer almaktadır. Bunlar içinde "Nüfus ve Kalkınma Stratejileri" önemli bir yere sahiptir. Nüfus ve Kalkınma Stratejileri ile tüm toplumsal kesimlerin sosyo-ekonomik gelişimini sağlanması amaçlanmaktadır. Bu amaçla yoksullara yönelik politikaların geliştirilmesinde sivil toplum ve özel sektörle ortaklıkların gerçekleştirilmesi de öngörülmektedir. Sosyal ve ekonomik politikaların oluşturulması ve uygulanmasında demografik veri ve bilgilerin oluşturulması ve bu veri ve bilgilerin kullanılması Nüfus ve Kalkınma Stratejileri içerisinde yer almaktadır.

Tüm bu etkinlikler kalkınmanın temelinde insan olduğunu ve insana daha fazla yatırım yapılması ve kişilerin kendi toplumlarının sosyal, ekonomik ve politik yaşamına her düzeyde tam katılımlarının sağlayacak şekilde güçlendirilmesi gereğini ortaya koymaktadır. Ancak uluslar arası düzeydeki bu girişimlerin, daha çok zirvelerde verilen sözlerle kaldığını, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere ekonomik kalkınma, insani kalkınma, nüfus, çevre gibi konularda yeterli desteği sağlamadıklarını, bu nedenle de sorunların çözümlenemediği ve yeni yeni zirvelere, konferanslara gündem oluşturduklarını görmekteyiz.

2.2.5. Küreselleşme ve Beşeri Sermaye

Küreselleşme, toplumsal ilişkilerin/gelişmelerin etkileşim düzeyini mekansal sınırlamalardan kurtarıp, en üst ve en kapsamlı mekansal düzleme taşımaktadır. Bu nedenle toplumsal ilerlemenin özünde yer alan her türlü maddi ve beşeri kaynakların ve potansiyellerin atıl bırakılmadan, en verimli ve etkili olabilecekleri karışımlara bileşimlere, sistemlere ulaşabilmesi, ancak küresel düzeydeki etkileşim / karışım / değişim / dönüşüm süreçleriyle olanaklı olduğu düşünülmektedir. Buradan hareketle de, küreselleşme olgusunun toplumsal ilerlemenin / kalkınmanın sağlanabilmesinin en ideal yöntemi olduğunu varsaymaktayız. Ancak bu durum bizi dünyada şu anda yaşanmakta olan küreselleşme sürecinin ideal bir süreç olduğu sonucuna

ulařtırmamaktadır⁹. Çünkü günümüzde yaşanmakta olan küreselleşme süreci, toplumsal kalkınmanın özünde yatan diğer bazı temel unsurları (eşitlikçi, dengeli, özgür, dayanışmacı vb.) içermemesiyle birçok istenmeyen olumsuz sonuçları da doğurmaktadır.

Dünya'da şu anda yaşanmakta olan küreselleşmenin idealden uzak olduğu nun, yetersiz ve eksik kaldığının önemli göstergeleri bizi doğrulamaktadır. Küreselleşen bir dünya da toplam dünya nüfusunun hala çok önemli bir kısmının temel fiziki ve sosyal gereksinimlerini karşılanamamaktadır. Bir milyar insanın günlük 1 doların altında gelikle yaşamak zorunda olduğu, yeterli sağlık ve eğitim hizmetlerinden yararlanamadığı bir dünya; hem medeniyetin nimetlerini yer küredeki her bireye ulaştırlamadığı, hem de yerküredeki tüm bireylerin kapasite, yetenek ve olanaklarından yeterince faydalanamadığı bir küreselleşmeye sahne olmaktadır. Bu yönleriyle günümüzdeki küreselleşme süreci, küresel kaynakların optimum kullanımından oldukça uzakta kalmaktadır. Gerçekte bu koşullar, sadece gelişmemiş ülkelerin ve/veya sadece toplumların yoksul kesimlerinin değil, zengin-yoksul her ülke/sınıfın genel toplamda bundan olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır.

Dünya nüfusunun sadece küçük bir kısmı, temel insani gereksinimlerini karşılayabilmelerinin yanı sıra her türlü toplumsal hizmetlerden yararlanabilmekte, böylece kişisel gelişimini en üst düzeyde gerçekleştirebilme olanağı bulmaktadır. Buna karşın dünya nüfusunun çok büyük bir kısmının kişisel gelişimlerini tamamlayamamaları¹⁰, sadece kendilerinin olumsuz etkilenmesi sonucunu doğurmamakta, içinde yaşadıkları toplumun ve tüm dünyanın

9 Devlet kurumunun, bir toplumun varlığını sürdürmesi için oldukça önemli ve gerekli bir kurum olduğu açıktır. Devletin olgusal anlamda toplum için olumlu ve faydalı olduğu gerçeği, zorba, baskıcı, halkının zenginliklerini yağmalayan devletlerin varlığı nedeniyle tersine dönüşmez. Benzer biçimde, günümüzde yaşanan küreselleşmenin de olumsuzlukları bizi olgusal anlamda küreselleşmenin zararlı olduğu sonucuna ulaştırmamalıdır.

10 Bu grup içerisinde yaşamlarını sürdürmek için temel gereksinimlerini bile karşılayamayanlar da önemli bir yer tutmakta, dünya nüfusunun yaklaşık olarak 3'te 1'ini oluştırmaktadırlar.

toplam beşeri sermayesinin de çok büyük kayba uğramasına yol açmaktadır. Yaşadığımız çağın küreselleşme çağı olduğu kadar, bilim çağı, bilişim çağı, teknoloji çağı olduğunu, tüm bunların (bilim/bilişim/teknoloji) var oluşu ve ilerlemesinin de doğrudan beşeri sermaye gelişimine bağlı olduğu düşünülürse bu kaybın önemi ve büyüklüğü daha iyi anlaşılacaktır. Aynı koşullar her bir ülkenin kendi içinde de geçerlidir. Kalkınmanın sağlanabilmesi için toplumun yoksul kesimlerinin kişisel ve toplumsal gelişimlerinin sağlanabilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu amaçla devletlerin; bilinçli sosyal politikalar uygulamaları, dengeli bir gelir dağılımını gerçekleştirmeleri, yoksul kesimlerin beşeri sermayelerini geliştirebilmeleri için her türlü önlemleri, yasal düzenlemeyi, kaynak ayırımını ve politikayı oluşturmaları gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkeler için bu gereklilik çok daha üst düzeydedir.

Ulusal kalkınmanın önündeki bir diğer temel engel ise, gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkileridir. Bu ilişkilerin sömüren tarafında son otuz yılda bir değişiklik olsa da (gelişmiş ülke devletlerinden çok bu ülkeler kaynaklı çok uluslu şirketler artık çok daha ağırlıklı olarak sömüren tarafında yer almaktadır) ilişkilerin varlığında ve -doğurduğu sonuç olan- gelişmekte olan ülkeler için geri kalmışlığı yeniden üretmesinde bir değişiklik olmamaktadır. Bağımlılık ilişkilerinin, bir tarafın (gelişmekte olan ülkeler) sömürülmesine yol açması; bu taraftaki ülkelerin ekonomik, mali, endüstriyel, teknolojik, toplumsal vb. gelişimini tamamlayamamasına, gelişmemesine, her türlü maddi ve beşeri kaynaklarının düşük kapasitede kullanılmasına yol açmaktadır.

Küreselleşme sürecinde gelişmekte olan ve geri kalmış ülkelerin ulusal beşeri sermayelerinin erozyona uğrayarak gelişmiş ülkelere doğru yönelmiş olması önemli bir sorun olarak durmaktadır. Ticari mülkiyet haklarının korunması, Ar-Ge faaliyetlerinin sürekliliğinin sağlanması, bu alana yatırım yapmış, emek vermiş kişi ve kuruluşların haklarının korunması açısından önemli ve etik bir uygulamadır. Ancak gelişmekte olan ülkeler beyin göçü ile beşeri sermayesine yatırım yaptığı, yetişmesi için emek verdiği yetişmiş kalifiye insanlarını gelişmiş ülkelere kaptırmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelerin

suiistimal edilen bu emek ve sermayelerinden doğan hakları ise gündeme getirilmemekte, harcadıkları emek ve sermayelerinin ürünlerini gelişmiş ülkeler sömürmekte ve ortaya ticari mülkiyet haklardaki gibi küresel düzeyde korunması gerekli bir hak doğmaktadır. Bu hakkın korunmaması, uluslar arası düzeyde haksız rekabetin oluşmasına ve gelişmiş-gelişmekte olan ülkeler arası eşitsizliğin daha da artmasına yol açmaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler, beşeri sermayelerinde büyük kayıplara yol açan, kalkınma yarışında geri kalmalarına neden olan beyin göçünün önlenmesi için ülke içi ve dışında birtakım girişimlerde bulunmaları gerekmektedir. Nitelikli, yetişmiş insanların ülke içinde kendilerini geliştirebilmeleri için gerekli fiziksel ve maddi ortamları oluşturmaları beyin göçünün temel nedenini ortadan kaldırmalarını sağlayacaktır. Uluslararası ortamda da uluslararası kurumlar ve hukuk aracılığıyla ulusların beşeri sermayelerinin, ticari mülkiyet hakları gibi koruma altına alınması için gerekli politikaları ve adımlar atmaları gerekmektedir. Çok uluslu, uzun soluklu, kararlı çaba ve faaliyetleri gerektiren böylesi uluslar arası bir girişim; başarısı durumunda elde edilecek olumlu sonuçlarıyla gelişmekte olan ülkeler için gerçekleştirilmeye değer olduğunu gösterecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEŞERİ SERMAYE-YOKSULLUKLA MÜCADELE İLİŞKİSİ

3.1. Yoksulluk Kısır Döngüsünde Sosyal, Beşeri Sermaye Yetersizliği ve Sosyal Dışlanma

Yoksulluğun bir kısır döngü oluşturması; yoksulluğa bağlı ortaya çıkan sonuçların doğrudan ve/veya dolaylı etkilerinin, yoksulluğun nedenlerini yeniden üretmesi ve böylece yoksul kitlelerin yoksulluktan kurtulamamasına yol açmasından kaynaklanmaktadır. Yoksulluğun yol açtığı kısır döngü, **bi-reysel, nesiller arası ve toplumsal** düzeylerde gerçekleşmektedir.

Yoksulluk kısır döngüsü öncelikle yoksul bireyin ondan kurtulamamasına yol açarken, yoksul kişilerin çocuklarının da fırsat eşitliğinden yararlanamama, yoksulluktan kurtulacak bir servete veraset yoluyla ulaşama vb. sebeplerle yoksulluğu ailesinden miras almasına neden olmaktadır.

Ekonomik olarak geri kalmış, yeterli istihdam, üretim, yatırım olanaklarının bulunmadığı, dışa bağımlı, eğitim düzeyi düşük, sosyal imkanların yetersiz

olduğu bir toplum, bu olumsuzlukların sonucu olarak geri kalmışlık kısır döngüsüne kapılmaktadır. Geri kalmışlık kısır döngüsü de toplumsal refahın gelişmemesine, yoksulluğun o toplumda kronik bir sorun olarak kalmasına yol açmaktadır. Geri kalmışlıkla bağlantılı olan toplumsal düzeydeki yoksulluk, aynı düzeyde bir kısır döngü oluşturmakta ve geri kalmışlıkla karşılıklı negatif sinerji meydana getirerek gelişmenin, refahın önünü kapamaktadır.

Kısır döngü sistemi, kendisini bireysel, nesiller arası ve toplumsal düzeyde sürekli yeniden üretmekte ve içinden çıkılamayan ciddi bir toplumsal sorun teşkil etmektedir. Yoksulluğa ilişkin bu kısır döngü, yoksulluğa bağlı olarak eğitim ve sağlık hizmetlerinden de daha düşük oranda faydalanılmasına, buna bağlı olarak da beşeri sermayenin yeterince gelişmemesine yol açmaktadır. Beşeri sermayenin yeterince gelişmemesi de, yoksul kitlelerin beşeri sermayelerinin gelişimine bağlı olarak daha iyi işlerde çalışıp, daha iyi ücretler almalarını olanaksız hale getirmektedir. Bu nedenle yoksulluk kısır döngüsünün kırılabilmesi, beşeri sermayenin yoksul kesimlerde geliştirilebilmesiyle yakından bağlantılıdır.

Aşağıda yoksulluk, eğitim ve sağlık kısır döngüleri, birbirleriyle karşılıklı etkileşimleri ekseninde gösterilmektedir:

Yoksulluk Kısır Döngüsü: Düşük Gelir —————> Düşük Talep

Pazarın Darlığı —————> Düşük Sermaye Talebi —————> Düşük Verimlilik ve Üretim —————> Düşük Gelir

Eğitim Kısır Döngüsü: Düşük Gelir —————> Yetersiz Eğitim Harcaması

Yetersiz Mesleki Eğitim —————> Düşük verimlilik —————> Düşük Gelir

Sağlık Kısır Döngüsü: Düşük Gelir —————> Yetersiz Beslenme —————> Sağlık

Gücünde Azalma ve Hastalık —————> Düşük verimlilik —————> Düşük Gelir

(Ergül ve Kaya, 2004:28-29)

Yukarıda yer alan üç kısır döngü türünün de temelinde düşük gelirin, yani

yoksulluğun olduğunu görmekteyiz. Yoksulluk nedeniyle bireyler, yetersiz beslenme, yetersiz eğitim almakta ve topluma katkıları da buna bağlı olarak düşük düzeyde kalmaktadır. Bu durum, bireylerinden yeterince faydalananmayan toplumların ortaya çıkmasına, verimlilik kayıplarının toplumsal düzeyde önemli miktarlara ulaşmasına, kalkınma yolunda başarıyı önleyen bir faktörün doğmasına yol açmaktadır. Bu nedenle toplumların yoksulluk kısır döngüsünü yenmesi gerekliliği, yalnızca bir sosyal politika gereği olmaktan çıkmakta, ulusal kalkınma ve tüm toplumun refahını yükseltme amaçlarının da bir parçası haline gelmektedir.

Yoksulluk kısır döngüsü, yoksul bireylerde ve yoksul kesimlerde ümitsizliğe yol açmakta, yoksulluğun kendilerinin değişmez kaderleri olduğunu düşünmelerine yol açmaktadır. Bu algının bireyler ve kitleler üzerinde hakim olması da, bu kişilerin yoksulluktan kurtulmak için harekete geçmesini önlemekte ve bu kısır döngüyü daha da güçlendirmektedir. Yoksul kesimlerde yoksulluktan kurtulma ümidinin olmaması, onları girişim ruhundan, eğitim ve sağlık hizmetlerinden daha fazla faydalanma, toplumsal aktivitelere katılma, kendisini topluma kabul ettirme istek ve iradesinin oluşmasına da engel olmaktadır. Bunun doğal sonucu da, yoksul kitleler de sosyal dışlanmanın şiddetli biçimde yaşanmasıdır. Sosyal dışlanma, sadece buna maruz kalan birey veya toplumsal kesimlere karşı toplumun diğer birey ve kesimlerinin onları dışlamasından kaynaklanmayabilmektedir. Bazı durumlarda da sosyal dışlanmanın bir nedeni de bizzat buna maruz kalan kesimlerin kendilerini toplumdan tecrit etmeleri olabilmektedir. Yoksullukla mücadeleye karşı çaresizlik ve ümitsizlik bu tecridin temel bir nedeni olmaktadır.

Yoksul bireylerin ve toplumsal kesimlerin kendilerini sosyal dışlanmaya maruz bırakmaları da, o toplumda sosyal sermayenin gelişimini olumsuz etkilemektedir. Yoksul kesimlerin toplam nüfus içerisinde önemli bir orana sahip olduğu toplumlarda ise bunun etkisi çok daha fazla olmaktadır. Sosyal dışlanma, sosyal yapılarda dikey ilişki ve geçişlerin az olmasına yol açmaktadır. Bu durumda sosyal sermayenin gelişmemesine neden olmaktadır. Sosyal sermayenin geri kaldığı toplumlarda, somut ve soyut, yer-altı ve yer-üstü

kaynaklar yeterince işlenememekte, potansiyel güç ve kaynaklar atıl kalmaktadır. Bu durumda toplumsal kalkınma ve refahı, dolayısıyla toplumun tüm kesimlerini olumsuz etkilemektedir. Sosyal sermayenin o toplumdaki düzeyi, toplumun beşeri sermayesini de yakından etkilemekte, yoksulluk kısır döngüsü, bu iki sermayenin atıl kalmasına yol açabildiği gibi aralarındaki sinerjinin de olumsuz yönde gerçekleşmesinde rol oynayabilmektedir.

Sosyal sermayenin, beşeri sermayenin temel unsurları olan eğitim ve sağlık ile iş hayatı, toplum yönetiminde bireyin rolü gibi konularda önemli ölçülerde belirleyici olduğu, OECD raporlarında da vurgulanmaktadır (OECD, 2001; 61'den aktaran Karagül, 2003: 84). Sosyal sermayenin toplumsal kurumlar ve bireysel ilişkilerdeki rolü, beşeri sermaye ile sosyal sermayenin birbirlerinin tamamlayıcısı oldukları sonucunu ortaya koymaktadır. Sosyal ve beşeri sermayenin toplumsal yaşam içerisinde karşılıklı etkileşimle gelişebilmeleri de, kurumlar ve bireyler arası ilişkilerin güçlü ve sürekli olmasına bağlıdır. Bu nedenle, toplumsal ilişkilerde güven önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak yoksulluk kısır döngüsünde kalan bireyler ve kitleler, sosyal dışlanmayla birlikte bu güveni de kaybetmektedir. Bunun sonucu olarak da, toplumsal etkileşim ağları zayıf kalmaktadır. Tersine ise bireysel verimliliğin de gelişmesini sağlamaktadır. Karagül, bu konuda şu tespitleri yapmaktadır: “Çevresiyle yeterli ölçüde iletişim kurabildiği için kendisine güvenen ve içinde bulunduğu toplumla barışık olan bir kişinin kendisine olan güvenin artması, doğal olarak verimliliğine yansımaktadır.” (Karagül, 2003:85) Böylece, toplumsal kesimler arasında uzlaşma sağlanacak, toplumsal barış ve güven tesis edilerek, toplumun her kesiminin beşeri sermayesini geliştirebilmesine olanak sağlanacaktır (Tiryakioğlu,2008:322).

Sosyal dışlanmanın temel nedenlerini, yoksulluk ve ona bağlı ortaya çıkan sosyo-ekonomik sorunların oluşturduğunu görmekteyiz. Sosyal dışlanma, bireylerin ve toplumsal kesimlerin toplumsal yaşam ve ilişkilerden yeterince veya bütünüyle faydalanamamaları, mekansal olarak o toplumun içinde olsalar da, sosyal katılımı gerçekleştirememeleri durumudur. Bunun temel sebepleri ise, yoksulluk, gelir dağılımı adaletsizlikleri, toplumsal eşitsizlik, sos-

yal desteğin toplumda zayıf olması, sosyal ilişkilerin zayıflığı, yeterli kurumsal desteğin bulunmamasıdır (Çakır, 2002:83). Sosyal dışlanma, sosyal bütünleşme ve kaynaşmanın toplumda tam olarak gerçekleşmediği durumlarda ortaya çıkar. Bireylerin toplumsal etkinliklere katılabilmelerinde, sosyalleşme süreçlerini sağlıklı ve bütüncül biçimde gerçekleştirmiş olmaları önem kazanmaktadır (Sapancalı, 2005:53). Bunun sağlanabilmesi de, bireylerin gelir düzeyleriyle bağlantılıdır. Bu bağlantı, bir yandan bazı sosyal etkinlik ve katılımların bireylere mali yük getirmesiyle ilgilidir. Diğer yandan da, gelir düzeyi, bir sosyal statü ve saygınlık göstergesi olarak toplumlarda algılandığı için, gelir düzeyi yüksek insanlar toplumda saygı ve değer görmekte, gelir düzeyi düşük insanlar ise görece daha az saygı ve değeri toplumda bulabilmektedir. Bu durum da, bireylerin sosyal katılım istençlerini birebir etkilemektedir. Toplumsal yaşamda beklediği saygı ve değeri bulamayan bireyler, sosyal yaşama daha az katılma arzusunda bulunmaktadır. Ayrıca, yaşadığı toplumda saygı ve değeri bulamayan bireylerde özgüven kaybı gerçekleşmekte, bu nedenle de toplumsal yaşama ve sosyal ilişkilere katılma konusunda çekingen ve isteksiz davranabilmektedirler. Bu yönleriyle sosyal dışlanma kişisel hatalardan çok, sosyo-ekonomik eşitsizliklerden doğan yapısal sorunlardan kaynaklanmaktadır. Sosyal dışlanma, bu bireylerde fiziksel, ruhsal ve toplumsal engellilik hali oluşturmakta, her türlü sosyal riske karşı korunmasız ve savunmasız hale getirmektedir (Sapancalı, 2005:53-54). Yoksulluk kısır döngüsünün doğurduğu engelleri yaşamayan gelir düzeyi yüksek bireyler ve kitleler, kendilerini geliştirme, kapasite ve potansiyelleri doğrultusunda eğitim alabilme, bireysel ve toplumsal gelişimlerini tamamlayabilme konusunda çeşitli alternatifler içerisinde kendilerine en uygun olanları tercih edebilme olanağına kavuşabilmektedirler. Oysa yoksul kesimler için çok daha az tercih bulunmakta, sosyal dışlanma ile beraber bunların sayısı ve kalitesi düşmektedir. Aktan ve Vural bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Güçsüzlük (powerlessness) yoksul kişi veya hane halkının sahip olduğu çok boyutlu dezavantajlardan kaynaklanır ve bu durum yoksulluktan kurtulmalarını da engeller. Kişilerin bilgi, varlık, finansman ve gerekli becerilere erişememeleri yeni fırsatlar elde etmelerini engellemekte ve ortaya çıkan güvensizlik yoksulluğun kronik bir hale gelmesine yol açmaktadır.” (Aktan ve Vural, 2002:7) Sosyal dışlanmaya ilişkin tüm bu ortak özelliklere karşın, toplumdan topluma ve aynı toplumda da zamanla değişebilen nitelikleri de bulunmaktadır.

Çakır, sosyal dışlanmanın değişken niteliğine vurgu yaparken, onu şöyle tanımlamaktadır: "...insanları toplumsal yaşamdan uzaklaştıracak düzeyde maddi ve manevi yoksunluk içinde olmaları, haklarını ve yaşamlarını koruyacak, onları destekleyecek her türlü kurumdan ve sosyal destekten yoksun oldukları ölçüde katlanarak büyüyen bir süreç olarak tanımlamak mümkündür." (Çakır, 2002: 84-85) Bu yönüyle sosyal dışlanmayı bir süreç olarak ele almak ve doğurduğu sorunları, dinamik yapısı ekseninde değerlendirmek, yoksulluk üzerine etkisini de daha gerçekçi yapabilmemizi sağlayacaktır.

Sosyal dışlanmanın önlenmesi için alınabilecek önlemler, buna maruz kalan yoksul kesimlerin desteklenmesi, toplumsal katılımlarının önündeki engellerin kaldırılabilmesi ile olanaklıdır. Bu sağlandığı takdirde, yoksulluk kısır döngüsünün kırılabilmesi için temel bir adım da atılmış olacaktır. Bu amaçla, sosyal dışlanmaya uğramış yoksul kesimlerin, gelir düzeyi yüksek toplumsal kesimlerin daha kolay oluşturabildikleri sosyal organizasyonlar, sivil toplum örgütleri kurabilmeleri, toplumsal amaç ve çıkarlarını bu yolla koruyabilmeleri için destek olunması gerekmektedir. Böylece, sosyal katılımları doğrudan sağlanabileceği gibi, günümüz modern toplumlarının karmaşık sosyal yapısı içerisinde sosyo-ekonomik kaynaklara ve imkanlara da ulaşabilmelerinin önü açılmış olacaktır. Sosyal dışlanmayı önleyecek temel bir araç da, yoksul toplumsal kesimlerin eğitim düzeylerinin yükseltilmesidir (Aktan ve Vural, 2002:8). Bu insanlar sosyal dışlanmayla birlikte, eğitim ve kültürel ortamlardan uzak kalmakta, yüksek maliyetleri, bireysel ve toplumsal faydaları konusunda yeterli farkındalık düzeylerinin olmaması gibi nedenlerle bunlara ulaşmak için gerekli çabayı da gösterememektedirler. Bu nedenle, bu kesimlere yönelik eğitim desteği ve yardımının yapılması sosyo-kültürel nitelikli etkinliklere katılımlarını sağlayarak, sosyal dışlanmanın temel nedenleri ortadan kaldırabilecektir.

3.2. Toplam Beşeri Sermayenin Geliştirilmesinin Yoksullukla Mücadeleye ve Ulusal Kalkınmaya Etkisi

Tek tek her bir bireyin sahip olduğu beşeri sermayenin toplum düzeyindeki genel toplamı bize o toplumdaki toplam beşeri sermayeyi vermektedir. Gü-

nümüzde bilimsel ve teknolojik gelişmelerin ulaştığı ileri düzey, bunları toplumların kalkınmasının, ekonomik refahlarının temel belirleyicisi konumuna yükseltmiştir. Kas gücünün, ekonomik üretimde önemli bir yerinin olduğu, sanayi toplumu öncesi çağlara göre, sanayi toplumunda beyin gücü ve ona bağlı faaliyetler kas gücünün önemini azaltmıştır. Günümüz bilgi çağı ve bilgi toplumunda ise artık bireylerin beyin gücü, bilgi ve bunlara bağlı yetenek, faaliyet ve deneyimleri, sosyo-ekonomik yaşamın en önemli bireysel unsurları haline gelmiştir. Bu durum bireysel gelişimin, bireyin ekonomik üretime kattığı kişisel özelliklerinin yani beşeri sermayenin çok önemli bir konuma gelmesine yol açmıştır.

Günümüz bilgi çağında ekonomideki en önemli sektör, hizmet sektörü olmaktadır. Hizmet sektörünün de en önemli ögesi, en değerli sermayesi kuşkusuz nitelikli personel ve beşeri sermayedir. Verimlilik artışı ulusal kalkınmanın en önemli unsuru haline gelmiştir. Bu durum üretim araçlarında nicel artıştan çok nitel artışın belirleyici olduğu anlamına gelmektedir. Nitel artışın sağlanması da üretimde kullanılan fiziki sermaye miktarının artırılması ile değil geliştirilmesi ile ve /veya beşeri sermayenin geliştirilmesi ile olanaklıdır. Fiziki sermayenin geliştirilmesi de Ar-Ge çalışmaları yoluyla sağlanmaktadır. Ar-Ge çalışmalarının yapılabilmesi, ileri teknoloji ürünlerinin ortaya konulabilmesi için de bunları yürütecek donanıma sahip bilim adamları ve araştırmacıların yetiştirilmesi gerekmektedir. Bu nitelikte kişilerin yetiştirilmesi de beşeri sermaye yatırımları yoluyla beşeri sermayenin üst düzey geliştirilmesi ile olanaklıdır. Sonuç olarak fiziki sermaye gelişimi de beşeri sermayenin geliştirilebilmesi ile gerçekleşebilmektedir. Bu nedenle beşeri sermaye, toplumların kalkınmasında anahtar bir rol oynamaktadır. Ayrıca fiziki sermaye ve diğer üretim faktörlerini de kullanacak olan bireylerdir. Üretim faktörlerini üreten, belli bir amaç için bir araya getiren, plan, program dahilinde onları kullanan bireylerdir (İnaç vd, 2006:63). Üretim araçlarını kullanılacakları amaçlar doğrultusunda ne kadar iyi üretip, diğer üretim araçları ile birlikte dengeli, amaçla uyumlu ve verimli biçimde kullanırlarsa, ortaya o denli yüksek miktar ve kalitede ürünler ortaya çıkacaktır. Ekonomide üretilen ürünlerin toplam miktar ve kalitesindeki artış oranında

da o ekonomi büyüyecek, kalkınma sağlanacak ve bunun sonuçlarından tüm toplum, orta ve uzun vadede faydalanacaktır.

Beşeri sermayenin gelişmiş olması, tüm dünyada gerçekleşen bilimsel ve teknolojik gelişmeleri yakından takip edebilme olanağını da sağlar. Beşeri sermayesi güçlü olan gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerin göstermiş olduğu teknolojik ilerlemeleri, örnek alabilme, orta ve uzun vadede onlarla yarışabilme olanağına da sahiptir. Ancak genç nüfusu az ve beşeri sermayesi gelişmemiş olan geri kalmış ve gelişmekte olan ülkeler ise, teknolojik gelişmeleri takip edebilme imkanından da yoksundurlar.

Bir toplumun sahip olduğu beşeri sermayenin miktarı ve niteliği kadar, onun nasıl kullanıldığı da önem taşımaktadır. Bu konuda beşeri sermayenin, üretimde birlikte kullanıldığı fiziki sermaye ile arasındaki ilişki belirleyici bir niteliktedir. Toplumlar sahip oldukları beşeri sermaye ile fiziki sermayenin uyumlu olmasına dikkat etmelidir. Tek tip bir fiziki sermaye olmadığı gibi, tek tip bir beşeri sermaye de bulunmamaktadır. Bu nedenle ülkeler, bu iki sermayeleri arasında toplumun çıkarları doğrultusunda bir denge kurabilmelidir. Fiziki sermaye ile beşeri sermayenin birbirlerini tamamlayıcı olabilmeleri iki boyutta söz konusu olabilmektedir. Birinci boyut, toplumun sahip olduğu beşeri sermaye ile fiziki sermayenin nicelik olarak birbirini dengeliyor olabilmesidir. (Örneğin, bir ülkenin sahip olduğu yer altı kaynaklarının miktarı, tüm bu madenlerin araştırılmasından, çıkartılmasına ve işlenmesine kadar, toplam ne kadar maden mühendisi gerekiyorsa, ülkenin o miktarda maden mühendisi üretmesi durumu.) İkinci boyut ise, fiziki sermaye ile beşeri sermayenin nitelik olarak aralarında uyumlu olmalarıdır (Karagül, 2003: 85). (Örneğin, bir ülkenin zengin yer-altı kaynakları var, ancak toprakları verimli değil ve bu nedenle tarıma elverişli değil ise, bu ülkenin ziraat mühendisi değil, maden mühendisi yetiştirmesi durumu.)

Beşeri sermayenin temel unsurları olarak fiziki sermaye-beşeri sermaye tamamlayıcılığı yanında, eğitim, sağlık, sosyal sermaye, çalışanların ücret düzeyi ve motivasyon da yer almaktadır (Taban ve Kar,2004: 280-297). Bu unsurlar içerisinde kuşkusuz eğitim ve sağlık en önemli olanlardır.

Beşeri sermayenin temel unsurları olan eğitim ve sağlık, diğer unsurların tamamlayıcılığı ile beşeri sermayeye hizmet edebilmektedir. Ayrıca bu diğer unsurlar, beşeri sermaye oluştuktan sonra, onun sosyo-ekonomik yaşama kazandırılması ve verimli biçimde kullanılmasında da önemli rol oynamaktadırlar. Bireyin iyi bir eğitim ve sağlık hizmeti alabilmesi sadece kendi iradesinde olan bir şey değildir. Ayrıca bu hizmetlerin o toplumda kaliteli ve sağlıklı biçimde veriliyor olması gerekir. Bunun yanında toplumsal hizmetlerin fırsat eşitliği gözetilerek toplumun tüm kesimlerine adil bir şekilde sunulması gerekmektedir (İnaç vd., 2006:61). Tüm bunların sağlanamadığı bir toplumda bireyler, beşeri sermayelerini geliştirebilme, insan onuruna yaraşır bir hayat sürdürebilme, kendilerini geliştirerek topluma optimum düzeyde faydalı olabilme imkanından da mahrum olacaklardır. Beşeri sermayenin tüm toplumda geliştirilebilmesi ve bunun bireysel/toplumsal amaçlara hizmet edebilmesi, beşeri sermayeyi oluşturan bileşenlerin dengeli biçimde kullanılması ile olanaklı görülmektedir.

Eğitim ve beşeri sermaye üzerine tüm dünyada yapılan birçok araştırma, bunlar arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca beşeri sermayenin eğitim yoluyla geliştirilmesinin toplumsal kalkınma ve gelir düzeyine olumlu etkisi de araştırmalarda tespit edilmiştir.

Beşeri sermayenin bilgi toplumu ile beraber gittikçe artan önemi, bireylerin beşeri sermayelerini geliştirmek için fedakarlıklarda bulunmalarına, özellikle eğitim düzeylerini artırmak için daha fazla zaman, emek ve harcama yapmalarına yol açmıştır. Bireylerin eğitimlerine devam etmeleri, eğitim alternatif maliyeti ile de ek bir maliyet doğurmaktadır. Eğitime devam etmenin kendi maliyeti yanında, bireylerin okula gitmek yerine çalışarak gelir elde etme imkanından da yoksun bırakması ile eğitimin bireylere olan maliyeti artmaktadır. Bir şeyin maliyetinin artması ise, getirisinin maliyetinden daha fazla olduğu durumlarda katlanılabildir. Günümüz bilgi çağında, hizmet sektörünün öne çıkması, beşeri sermayesini geliştirmiş bireylerin gelir düzeylerinin buna bağlı artması, eğitimin artan maliyetlerine rağmen sürdürülebilmesine olanak tanımaktadır (Canpolat, 2000:269-270'den aktaran Ta-

ban ve Kar,2004: 281). Günümüzde kalifiye personel olmaya kişilerin iş bula imkanlarının da azalması, eğitim sürdürülmesine yol açan bir başka önemli nedendir. Bireyler eğitimlerini sürdürerek, daha iyi iş bulabilmeyi değil, iş bulabilmeyi amaçlar hale geldiklerinden, eğitim artan maliyetine karşın bireylere iş sahibi olabilmeyi sağladığı için, toplumun yoksul-varlıklı tüm kesimleri eğitime yönelmekte, çocuklarının eğitimini sürdürmesi için her türlü fedakarlığa katlanmaktadır. Eğitimin çeşitlenerek artan fayda ve maliyetleri, bireyleri gelir durumları, eğitimden beklentileri gibi değişkenleri göz önünde bulundurarak bir tercihe zorlamaktadır. Bu tercih, yapılacak eğitimin düzeyini belirlemektedir. Buna göre bireyler, kendilerinin ve çocuklarının sürdürecekları eğitim düzeyi (ilk-orta öğretim, lisans-lisansüstü eğitim, mesleki eğitim ve kurslar vb.) için karar vermektedir.

İyi bir eğitimle sağlanacak beşeri sermayenin getirisi olarak; gelir düzeyinin artması, iyi bir iş ve ona bağlı toplumsal bir statü, yüksek iş tatmini gibi, maddi ve sosyo-psikolojik beklentiler sayılabilmektedir. Eğitimin maliyetleri olarak ise, eğitim giderleri (okul harçları, dersane giderleri, kırtasiye giderleri, ulaşım giderleri, işgücünün eğitim süresince atıl kalması, eğitim amaçlı başka yerlere göç etme ve yeni çevreye uyum sıkıntıları gibi yine maddi ve sosyo-psikolojik kaynaklı maliyetler ortaya çıkabilmektedir(Karagül, 2002:56' dan aktaran Taban ve Kar, 2004: 281). Ayrıca, tüm bu maliyetlere katlandıktan sonra, bireyler eğitim durumlarına uygun bir iş bulamayabilmekte, daha düşük statülü ve ücretli işlerde çalışmak zorunda kalabilmektedir. Bu riskin varlığı da bir başka önemli maliyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu riskin özellikle artan genç nüfusu olan geri kalmış ve gelişmekte olan ülkeler için geçerlidir. Bu ülkeler, artan genç nüfuslarının eğitim düzeyini yükseltmek için eğitim yatırımlarını artırabilmektedirler. Buna koşul olarak, bu ülkelerin beşeri sermayeleri de büyük oranda gelişmektedir. Ancak söz konusu ülkeler, beşeri sermayesi gelişen genç nüfuslarına, beşeri sermayeleri ile orantılı istihdam olanakları sunmakta çoğu zaman başarısız kalmaktadırlar (İnaç vd., 2006: 64-65). Bu durum da, nitelikli işsizlerin toplumdaki oranını artırmakta ve ciddi maddi ve beşeri kaynak israflarına yol açmaktadır.

Bireyler eğitime devam etmenin getirdiği fayda-maliyet analizini yapmakta ve buna göre eğitimlerini sürdürme konusunda kararlarını vermektedir. Fayda-maliyet analizinde göz önünde bulundurulacak unsurlar herkes için hemen hemen aynı olmasına rağmen, bireyler için değerleri değişebilmektedir. Bu değişkenlik bireyin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik şartlara göre değişiklik gösterecektir. Örneğin yoksul bir aile için çocuklarının çalışmayarak eğitime devam etmesi durumunda ailenin mahrum kaldığı ücret geliri ile zengin bir ailenin çocuklarının eğitime devam etmemesi durumunda mahrum kalınan ücret gelirininki aynı olması beklenir. Ancak ailelerin bu gelire muhtaç olma durumları birbirinden farklı olacaktır. Varlıklı bir aile çocuklarının çalışarak elde edeceği gelire ihtiyaç duymayacakları için, bu gelirden yoksun kalmak onlar için kolaylıkla göze alınabilir olacaktır. Oysa geçim sıkıntısı çeken yoksul bir aile için çocuklarının çalışarak ev ekonomisine katkıda bulunması yaşamsal düzeyde önem taşıyabilmektedir. Bu durumda yoksul aile, çocuklarının eğitime devam etmesi yerine çalışmasını tercih etmek zorunda kalabilecektir. Ailenin bu tercihi, faydası orta ve uzun dönemde ortaya çıkan eğitim faaliyetlerine karşın, iş hayatına katılarak ücret geliri elde etmenin faydasının kısa vadede ortaya çıkmasından kaynaklanacaktır. En temel ihtiyaçlarını bile karşılamakta zorluk çeken yoksul bir ailenin orta ve uzun vadeli planlar yapabilme, geleceğe yatırım yapabilme lüksünün olmayacağı açıktır. Bu nedenle yoksul aileler, çocuklarının geleceğinden feragat ederek, günlük zaruri ihtiyaçlarına göre hareket etmek durumunda kalacaklardır. Yoksul ailelerin, fayda-maliyet analizindeki bu dengesizliği ve onun zorunlu sonucunu ortadan kaldırabilmek, yoksul kitlelerin eğitim hizmetlerinden faydalanabilmesine, sosyal dışlanmadan kurtulabilmesine hizmet etmek, toplam beşeri sermayenin gelişiminin önündeki temel bir engeli kaldırabilmek için, yoksullara yönelik eğitim desteğinin artırılması, eğitimin maliyet ve risklerinin azaltılması gerekmektedir. Böylece toplumdaki sosyo-ekonomik kaynaklı eşitsizliklerin önüne geçilebilmesi, adil gelir dağılımının sağlanabilmesi için de önemli bir adım atılmış olacaktır. İnaç vd., bu durumun **eğitim fazlalığı** kavramı ile ifade edildiğini belirterek, dünyadaki gelişim sürecini açıklamaktadırlar: “Eğitim fazlalığı kavramını doğuran neden olarak 1950-1970’li yıllar arasında eğitime olan talepteki artış, genel

olarak eğitim genişlemesine yapılan harcamaları arttırmış ve bu genel istek ve eğitim seferberliği sonucunda 'eğitilmiş' emek gücü ve üniversite mezununun sayısı artarak 'işsizlik' ve 'yetersiz istihdam' olgularını da beraberinde getirmiştir." (İnaç vd., 2006: 64-65) Bu nedenle eğitim gibi hem bireylerin hem de devletlerin büyük fiziki yatırımlar yapması gereken, zaman ve emek konusunda ciddi kaynak kullanımına yol açan alanlarda yapılan yatırımların sonuçsuz kalmaması için onu tamamlayıcı yatırım ve düzenlemeler yapılmalıdır. Aksi durumda, kaynak israfları sonucunda bu yatırımlar öncesine göre daha olumsuz sosyo-ekonomik koşulların oluşması kaçınılmazdır.

Beşeri sermaye yatırımları orta ve uzun vadede olumlu sonuç verecek bir şekilde planlandığı durumda sadece bireyler değil, aileleri ve tüm toplum bundan olumlu etkilenecektir. Bu etkiler tüm toplumsal yapıya doğrudan ve dolaylı etkiler biçiminde yayılarak, toplumsal yapıda dönüştürücü sonuçlar doğurur. Bu etkilerinden önemli bir tanesi gelir dağılımı üzerinedir. Yumuşak ve Bilen, gelir dağılımı üzerinde temelde dört unsurun belirleyici olduğunu belirtir. Bu dört unsurdan ikisi üzerinde de beşeri sermayenin doğrudan etkili olduğunu belirtir. Bu iki unsur ise meslekler, toprak, sermaye gibi gelir ve kazanç getiren değerlerin dağılımı ile eğitim, sağlık gibi kamusal hizmetlerinin sağlanması ve bunların dağılımından oluşmaktadır (Yumuşak ve Bilen, 2002:82). Beşeri sermayenin toplumsal düzeyde geliştirilmesinin gelir dağılımına etkileri üzerine birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde beşeri sermayenin etkilerinin incelendiğini görmekteyiz. Bu konudaki bazı çalışmalar, beşeri sermayenin gelir dağılımı üzerine etkisinin her zaman homojen nitelikte olmadığını ortaya koymaktadır. Buna göre ekonomik kalkınmanın ulaştığı aşamalara göre beşeri sermayedeki gelişmenin sosyo-ekonomik yaşama yansımaları da farklılaşabilmektedir. Ekonomik kalkınmanın ilk aşamalarında beşeri sermayedeki gelişme toplumun tüm kesimlerinde dengeli bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu nedenle kalkınmanın ilk aşamalarında yoksul kesimlerin beşeri sermayelerindeki gelişme daha yavaş gerçekleşmektedir. Bunun sonucu olarak da, toplumdaki gelir dağılımı eşitsizliği daha da artacaktır. Kalkınmanın ileriki aşamalarında ise, toplumun yoksul kesimlerinin beşeri sermayelerinin

gelişimi önceki aşamalara göre daha hızlı olacak ve gelir dağılımı eşitsizliğini bu kez azaltıcı sonuç doğuracaktır (Yumuşak ve Bilen, 2002: 83).

Yapılan araştırmalar, gelişmekte olan ülkelerde ailelerin toplumsal statülerinin çocukların alacağı eğitim ve ileride elde edecekleri gelir düzeyi üzerinde önemli oranda belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Verilen eğitimin kalitesinin de beşeri sermayenin gelişim düzeyini etkileyeceği açıktır. Buna ilişkin yapılan araştırmalarda, bireylerin eğitim gördükleri ortaöğrenim ve üniversite kurumlarının eğitim kalitesinin bireylerin gelecekte sahip oldukları iş ve ücretleri arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu göstermektedir (Taban ve Kar, 2004: 284-285). Eğitimin kalitesinin, bireylerin beşeri sermayeleri ve sahip oldukları gelir düzeyi üzerindeki önemli etkisi, kamu kurumlarında eğitim gören yoksul kesimlerin sadece eğitim almış olmalarının yeterli olmadığını, kaliteli ve diğer okullarla rekabet edebilir düzeyde eğitim verilmiş olmasını zorunlu kılmaktadır. Parasız eğitim verilmesi ve bunun ötesinde eğitimi teşvik için sosyal yardımların yapılmış olması, yoksul kesimlerin beşeri sermayelerini buldukları toplumun ortalama beşeri sermaye düzeyine çıkarmalarına yetmemektedir. Üstelik bu teşviklerle devlet okullarının öğrenci kapasiteleri artırılmış olmaktadır. Devlet okullarında bu artışa paralel okul, öğretmen, eğitsel cihaz sayısı artırılmadığı takdirde, bu okulların eğitim kalitesi olumsuz etkilenecektir. Yapılması gereken, uygulanan sosyal politikaların sonuçlarıyla uyumlu eğitim politikalarının geliştirilmesi ve bu eğitim kurumlarının eğitim kapasitelerinin nicel ve nitel düzeyde artırılmasıdır. Ayrıca özel okullarla rekabet edebilir düzeye gelebilmeleri için de gerekli (fiziki/beşeri) yatırımların da yapılması gerekmektedir.

Toplam beşeri sermayenin görece zayıf olduğu geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde, az sayıda eğitilmiş (ve beşeri sermayesi gelişmiş) insan olduğundan bu insanlar yüksek gelirli düzeyine sahip olabilmektedir. Ancak gelişmiş ülkelerde beşeri sermayesi gelişmiş insanların oranı yüksek olduğundan, bu özellikleri tek başına yüksek gelir düzeyi için yeterli olmamakta ve böylece beşeri sermaye kaynaklı gelir dağılımı eşitsizlikleri yaşanmamaktadır. Buna yönelik gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yapılan bir araştırma, eğitimin

toplumsal gelir düzeyi farklılıkları üzerindeki etkisinin gelişmekte olan ülkelerdeki oranının, gelişmiş ülkelere göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Gelişmiş bir ülke olan İngiltere’de yapılan bir araştırma, eğitim süresinin bir yıl artmasının gelir dağılımı üzerindeki olumlu etkisinin yaklaşık % 15 olduğunu ortaya koymaktadır. Bir başka araştırmada üç gelişmekte olan ülkenin milli gelirlerinden eğitime ayırdıkları pay ile gelir dağılımı adaleti ve milli gelir artışları arasındaki ilişki izlenmiştir. Sonuç olarak bu üç gösterge arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Yumuşak ve Bilen, 2002: 83).

Ekonomik kalkınmanın ilk aşamalarında, beşeri sermaye gelişiminin toplumsal kesimler arasındaki dağılımı kontrol altına alınmadığı durumlarda sosyo-ekonomik yapıda yol açabildiği olumsuzluklar göz önünde bulundurulurken, ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerde yoksul kesimlerin beşeri sermayelerinin geliştirilmesinin bir sosyal politika olarak benimsenmesinin zorunluluğu, gelişmiş ülkelere göre daha yüksektir. Bunun ihmalinin doğuracağı olumsuz sonuçlar da, geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde çok daha yüksek oranlarda gerçekleşecektir.

Sağlık alanına yapılan yatırımların da eğitime yapılan yatırımlar gibi beşeri sermayenin gelişiminde önemli bir paya sahiptir. Sağlık alanında yapılan araştırmalar, yeterli sağlık hizmeti alan fertlerin daha kolay sosyalleşebildikleri, sosyal dışlanmaya maruz kalma ihtimallerinin düşük olduğunu, topluma üretici ve tüketici olarak daha etkin katıldıklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu insanlar eğitimlerini daha uzun sürdürebilme olanağına da kavuşmuş olmaktadır (Karagül,2003:83). Bunun ötesinde toplumsal düzeyde daha iyi sağlık hizmetlerinin verilmesi ile bireylerin ortalama yaşam sürelerinin uzatılması sağlanarak, tek tek her bir bireyin beşeri sermayesinden daha uzun süre faydalanılması sağlanmış olmaktadır. Sağlıklı bireylerin yaşam kaliteleri yükselmekte, buna bağlı olarak yaptıkları işe motivasyonları artmakta ve iş verimlilikleri yükselmektedir (Taban ve Kar, 2004:290). Hastalık vb. nedenlerle çalışma hayatından uzak kalma da, sağlıklı bireylerde çok daha az olmaktadır. Tüm bunların sonucu olarak, bireyler sahip oldukları

beşeri sermayelerini işlerine nicel ve nitel olarak çok daha fazla yansıtabilmektedirler. Böylece hem bireylerin daha fazla ve verimli çalışmış olmaya bağlı olarak ücret gelirleri artmakta, yoksulluktan ve yoksulluk riskinden uzaklaşmakta, hem de topluma daha fazla katkı değer kazandırarak toplumsal kalkınmaya hizmet etmektedirler.

Bireylerin eğitim seviyelerinin yükselmesi, onların sağlık konusunda daha bilinçli olmasını, sağlık hizmetlerinden daha fazla yararlanmasını sağladığı için, eğitim düzeyi de daha iyi ve bilinçli sağlık hizmeti alınmasını olumlu etkilemektedir. Sonuç olarak da eğitim ve sağlık hizmetleri, birbirlerini tamamlayıcı, pozitif yönde etkileyici niteliktedirler. Bu özellikleriyle de beşeri sermayenin gelişiminde karşılıklı olumlu sinerji oluşturmaktadırlar.

3.3. Yoksullukla Mücadele, Toplam Beşeri Sermaye Ve Ulusal Kalkınma İlişkisi

Bir toplumda var olan yoksulluk sorunun çözülmesi o toplumun en önemli sorumlulukları arasında yer almaktadır. Yoksulluk, sadece o sorunu çeken kesimleri değil, doğrudan ve/veya dolaylı etkileriyle tüm toplumsal kesimler üzerinde çeşitli olumsuz etkilerini göstermektedir. Tüm toplumu etkileyen ciddi bir soruna karşı mücadele edilmesi, ortadan kaldırılması için sosyo-ekonomik, kültürel, politik, yönetsel vb. önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu önlemlerin alınarak yoksullukla mücadele edilmesi, yoksul kitlelerin insan onuruna yaraşır bir hayat sürmesi için toplumsal düzeyde çaba sarf edilmesi, öncelikle bu sıkıntıyı çeken insanlara karşı tüm toplumun vicdani ve insani görevidir. Yoksullukla mücadelenin yürütülmesindeki asli ve ana neden bu olmalıdır. Yoksullukla mücadelenin toplumun diğer kesimlerine yönelik doğrudan ve/veya dolaylı olumlu etkileri tali nedenler olarak kabul edilebilir. Bu tali faydaları hiç olmasaydı bile yoksullukla mücadelenin toplumsal düzeyde yürütülecek olması, genel toplumsal kabul olmalıdır. Aksi durumda, yoksullukla mücadeleyi salt maddi düzlemdeki fayda-maliyet analizi çerçevesinde değerlendirip, tüm topluma sağladığı toplam faydası toplam maliyetinden daha yüksek olduğu için yürütülüyor olması, etik an-

lamda ciddi bir sosyal politika algı sorunu olarak değerlendirilmelidir. Çünkü böyle bir sosyal politika anlayışı, fayda-maliyet analizinin negatif çıktığı durumlarda yoksullukla mücadelenin yürütülmemesi, yoksul kitleleri içinde buldukları yoksulluk kısır döngüsü ve insan onuruna yaraşmayan bir yaşama terk edilmesi sonucunu doğuracaktır. Böyle bir anlayış da, toplumda insani değerlerin kaybolmasına, maddi çıkarlar üzerine kurulu bir toplumsal yapının oluşmasına yol açar. Toplumsal yardımlaşma ve dayanışma ruhunun toplumsal düzeyde yok olmasına, herkesin kendi çıkarını düşündüğü, toplumdaki diğer tüm bireyleri kendisine rakip olarak algıladığı bir toplum ortaya çıkar. Gelir sıkıntısı çeken ve/veya yoksulluk riski taşıyan tüm bireyler için yaşamın dayanılmaz hale gelmesi, sosyal güvenin (sosyal sermayenin) yok olması söz konusu olur. Bugün yoksulluk sıkıntısı çekmeyen her bir bireyin gelecekte yoksulluk riski taşıyor olması ile tüm toplumu tehdit eden bir sorunun doğmasına yol açılmış olur. Bu nedenlerle, yoksullukla mücadelenin temelinde yatan neden, bunun toplumun varlıklı kesimlerinin de çıkarına hizmet etmesi olmamalıdır. Ancak yoksullukla mücadelenin, toplumun yalnızca yoksul kesimlerine yönelik değil tüm kesimlerine yönelik ciddi faydaları bulunmaktadır. Bunların da göz önünde bulundurulması, yoksullukla mücadele azminin tüm toplumda daha da güçlenmesine yol açacak, bu alana ayrılan kaynak-emek ve zamanın artırılmasına yol açacaktır. Ayrıca bu şekilde, yoksullukla mücadeleye ayrılan kaynakların bir kaynak israfı olduğu, varlıklı kesimlerin vergilerinin, kendileri dışındaki alanlara aktarılmasının doğru olmadığını savunan kesimlere yönelik de maddi nedenler kaynaklı bu itirazlarına karşı, itirazlarını çürüten ama yine maddi nedenlere dayanan cevaplar verilmiş olmaktadır.

Yoksullukla mücadelenin toplam beşeri sermaye ve ulusal kalkınma üzerindeki etkileri, tek taraflı bir etki olmaktan çok, toplam beşeri sermaye ve ulusal kalkınmanın da yoksullukla mücadele üzerinde etkide bulunduğu karşılıklı bir etkileşim süreci olarak gerçekleşmektedir. Yoksullukla mücadele edilmesi, yoksul kesimlerin atıl durumdaki beşeri kapasitelerinin işlenmesi, toplumsal düzeydeki beşeri sermayenin (toplam beşeri sermayenin) yükselmesi sonucunu doğuracaktır. Bunun sonuçları da, üretim ve verimlilik artışlarıyla

ekonomiye, ulusal kalkınmaya olumlu olarak yansiyacaktır. Günümüzün gelişmiş toplumlarının gelişme aşamalarında toplumsal refahın arttığını, yoksulluğun buna bağlı olarak azaldığını, toplumdaki atıl durumdaki maddi ve beşeri kaynakların harekete geçirildiğini görmekteyiz.

Yoksullukla mücadelenin toplumsal düzeyde başarılı olabilmesi, yoksulluğun ciddi bir toplumsal sorun olmaktan kurtarılması bu alana ciddi kaynakların aktarılması, yoksul kitlelerin kendilerine yeter hale getirilebilmesi ile olanaklı olacaktır. Geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerin ise, ekonomik kısıtlar nedeniyle yoksullukla mücadele alanına sorunu çözebilecek düzeyde büyük kaynaklar ayırabilme konusunda gelişmiş ülkeler kadar şanslı olmadıkları görülmektedir. Ayrıca kitlelerin beşeri sermayelerinin geliştirilmesi için gerekli fiziki sermaye yatırımlarını yapma konusunda da gelişmiş ülkelere görece maddi kaynak sıkıntıları bulunmaktadır. Bu nedenle bu alana ayıracakları kaynakları iyi planlamalı, en etkin ve verimli olacak alanlarda ve etkili biçimde kullanmalıdırlar. Çünkü bu alana yapılan yatırımların getirisi orta ve uzun vadede yüksek oranda olduğu gibi, doğru planlanmamış ve etkili kullanılmamış kaynakların varlığı kısa vadede bu kaynakların israf edilmiş olması, orta ve uzun vadede de potansiyel getirilerinden mahrum kalınmış olması ile ciddi bir sosyo-ekonomik kayıp oluşturacaktır.

Yoksullukla mücadelede, beşeri ve sosyal sermaye yatırımları yalnızca yoksul ülkeler ve kitleler için değil, gelişmiş, zengin ülkeler ve varlıklı toplumsal kesimler açısından da önem taşımaktadır. Zengin ülkeler ve varlıklı toplumsal kesimler de gelecekte yoksullaşma riskini taşımaktadırlar. Ülkeler için bu risk daha çok savaşlar, ekonomik krizler gibi büyük toplumsal yıkımlara yol açan istisnai durumlarda söz konusu iken, varlıklı bireyler için bu tehlike çok daha fazla durumda ve yüksek ihtimalle gerçekleşebilmektedir. Ancak beşeri ve sosyal sermayenin güçlü olduğu toplumlarda, büyük toplumsal yıkımlara rağmen, toplum bu tehlikeyi atlattıktan sonra tekrar kalkınma, ulusal gelişimini yükseltme konusunda geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelere göre çok daha hızlı hareket edebilmekte, böylece kitlelerin yoksullaşması, yoksulluk kısır döngüsüne mahkum olması sorunları yaşanmamaktadır. Bunun sağla-

nabilmesi ise beşeri ve sosyal sermaye ile olanaklıdır. Savaş vb. toplumsal yıkıma yol açan felaketlerde ülkelerin fiziki sermayeleri büyük zarar görebilmekte, ülkelerin sanayileri, altyapıları, hatta kentleri yok olabilmektedir. Fiziki sermayeleri neredeyse yok olan, geriye geri kalmış bir ülkenin toplam fiziki sermayesinden neredeyse bir farkı olmayan bir enkaz kalan gelişmiş ülkeler, bu enkazın altından savaşta yok edilemeyen soyut nitelikteki beşeri ve sosyal sermayeleri sayesinde çıkabilmektedirler. 2. Dünya Savaşı sonrasında neredeyse enkaza dönen, dönemin en gelişmiş ve zengin ülkelerinden olan Almanya ve Japonya Savaştan yaklaşık 15-20 yıl sonra tekrar dünyayı en gelişmiş ve zengin ülkeleri arasına girebilmişlerdi. Savaş sonrasında yüksek enflasyon, yüksek işsizlik ve maddi sıkıntılar çeken bu ülke halkları, kalkınma ile beraber tekrar varlıklı toplumlara dönüşmüşlerdi.

Kalkınma yolunda büyük başarılar kaydederek, batılı ülkelerin dışındaki ülkelerin de geri kalmışlık zincirini kırıp gelişmiş ülkeler konumuna dönüşebileceğini göstermeleri nedeniyle; gelişmekte olan ülkeler için, model ülkeler olarak görülebilecek olan Uzakdoğu'nun gelişmiş ülkeleri içerisinde Japonya'nın ayrı bir yeri vardır. Kalkınma faaliyetlerine diğer Uzakdoğu ülkelerinden neredeyse bir asır önce (19. yüzyıl ikinci yarısı) başlayan Japonya ayrıca bölge ülkelerinin ekonomik büyümesini de moral, teknik ve maddi açılardan tetikleyici rol oynamıştır (Kennedy, 1995:257-258).

Batılı ülkelerin gelişme, sanayileşme ve askeri açıdan güçlenmesi diğer kıtalar gibi Asya kıtası için de güçlü bir tehdit oluşturduğu, bir çok ülkenin doğrudan işgal ve sömürüye uğradığı bir dönemde, Japonya hem batılı ülkeler gibi zengin ve gelişmiş olmak, hem de bu ülkelerin sömürgesi durumuna dönüşmemek için 19. yüzyıl ikinci yarısında kapsamlı bir restorasyon hareketine girişmişti (Beasley, 1995:76-84). Bu dönemde Japonya bilim ve teknolojiye önce Batılı ülkeleri taklit etme, ardından bu gelişmeleri içselleştirerek özümseme ve sonuç olarak da daha iyisini gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Tüm bu amaçlar için devletin kontrol ve yönlendirmesiyle ağır sanayi hamleleri başlatılmış, yurtdışına eğitim için öğrenciler gönderilmiş, yurtdışından teknisyenler (3000 kadar) ülkeye getirilerek deneyim ve birikim-

lerinden faydalanılmış, bürokrasi geleneksel yapısından sıyrılıp gelişmenin modernleşmenin değişimin önünü açıcı konuma getirilmiştir ((Beasley, 1995:55-68). Japon Devleti sanayileşmeyi sağlayıp, özel sektörün gelişimini planlayıp mali destek sağlarken, özel sektörde ekonomiyi uyaracak konuma getirilmekteydi. Devlet kurduğu yeni fabrika ve tersaneleri düşük değerden işletmecilere devretmekte, vergi indirimleri uygulamaktaydı. Böylece devlet ekonominin gelişmesinde temel bir rol oynarken, özel sektörün kendine yeter duruma gelmesi ve orta-uzun vadede ülke kalkınmasında belirleyici olmaları için çalışmaktaydı.

Bu dönemin temel bir sloganının “ülkeyi zenginleştirme, orduyu güçlendirme” olması da gelişmeye ve kalkınmaya yol açan dürtünün ne olduğunu göstermektedir. Devleti öncülüğünde eğitime yapılan güçlü yatırımlarla beşeri sermaye güçlendirilirken, özel sektörün gelişimi için de dönemin şartları doğrultusunda politikalar uygulanmış, sosyal sermaye güçlendirilerek toplumsal kalkınma doğrultusunda kullanılmıştır. Yıldız ve Ardıç bu konuda şunları kaydetmektedir: “Japon tüccarların dış ticarete etkin olması için hükümetler nezdinde birçok girişim yapılmış ancak bu girişimler Batılıların şiddetli baskıları sonucunda başarısızlığa uğramıştır. Bu dönemde hükümetler Batılı şirketler karşısında rekabet edebilecek özel ticaret ve sanayi şirketleriyle ilgilenererek onlara destek olmuşlardır.” (Yıldız ve Ardıç, 2002: 2)

Japonya’da 1950’de sadece 130 dolar olan kişi başı GSMH; 1970’de yaklaşık 2000 dolara, 1980’de 10.000 dolara, 1990 yılında ise 24.000 dolar yükselmiştir (www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/japonya.doc). 2000’li yıllarda kişi başı GSMH miktarı ise yaklaşık 36.000 dolar düzeyindedir. 2. Dünya Savaşı sonrası sürekli büyüyen GSMH’nin son 6-7 yıl boyunca neredeyse artmamasına karşın 1950 ile 1990 arasındaki uzun ekonomik büyüme döneminde ortalama % 7 büyümüştür. Günümüzde Japon ekonomisi, ABD’nin ardından dünyanın ikinci büyük ekonomisi konumunu korumakta, otomobil endüstrisi, elektronik endüstrisi gibi ileri teknoloji isteyen alanlarda dünyanın en önde gelen ülkesi olma özelliğini sürdürmektedir.

Savaş sırasında iki kenti atom bombasıyla yerle bir edilen, altyapısı ve sanayisi büyük bir yıkıma uğrayan Japonya, ABD'ye teslim olmak zorunda kalmıştı. Savaş sonunda Amerikan işgaline ve dolayısıyla askeri, politik, ekonomik bakımlardan bu ülkenin egemenliği altına girmektedir. Savaş sonrası ilk yıllarda hiper enflasyon, yüksek işsizlik oranları, ekonomik daralma gibi ciddi sorunlar yaşayan 1945 yılında Japon tüketicilerin tüketim harcamaları savaş öncesine göre % 22 azalırken, aynı dönemde Alman tüketicilerinde ki tüketim azalışı % 15 olmuştur. ABD'de ise tüketicilerin harcamaları savaş sonunda, savaş öncesine göre % 22 artmıştı. Japonya 1948 sonrasında toparlanmaya başlamış, 1950'lerin ortasında 2. Dünya Savaşı öncesi üretim ve gelir düzeyine ulaşmış ve 1960'ların sonlarına doğru gelişmiş batı ülkeleri düzeyine ulaşmıştır. Japon Devleti; ikinci kalkınma döneminde de toplumsal ve ekonomik yaşamın her aşamasında etkin ve belirleyici rol oynamış, değişen ulusal / uluslar arası ekonomik, teknolojik, mali ve endüstriyel koşullar ekseninde esnek ancak kalkınma amacına odaklanmış bir ulusal politika uygulamıştır. Uygulanan politikalar, çoğu zaman Japon halkının kalkınma uğrunda büyük özveri göstermesini, disiplinli ve yoğun çalışma koşullarında bulunmalarını gerektirmiştir. Japon toplum yapısındaki otoriteye itaat duygusu (Arıcıoğlu, 2000:51; Bhappu, 2001: 156-161), bu politikalara yönelik doğabilecek toplumsal tepkileri önlediği gibi, verilen emirlerin tam bir bağlılıkla yerine getirilmesini sağlamıştır. Japon Devleti, toplumda var olan sosyal sermayenin bu niteliğini kalkınma hedefleri doğrultusunda kullanmasını bilmiştir.

Japonya örneği, ekonomik büyüme ve onun sonucunda gerçekleşen ulusal kalkınmanın beşeri sermaye ve sosyal sermayenin gelişimi, ulusal gelir düzeyinin yükselmesi, toplumsal refahın artması, yoksulluğun nedenlerini ortadan kaldırma, kitlelerin refah düzeylerinin yükselmesi arasındaki güçlü ve birebir bağlantıyı somut bir biçimde sergilemektedir.

SONUÇ

Yoksulluk, nedenleri ve yol açtığı sonuçlarla tek boyutlu bir sorun olmaması, aksine yoksulluğun toplumsal, ekonomik, mali, yönetsel, kültürel vb. birçok alandan etkilenmesi ve onları etkilemesi nedeniyle; yoksullukla mücadelenin de yoksulluğun bu çok boyutlu etkileşim alanlarını göz önünde bulunduran bir stratejiye sahip olması gerekmektedir. Bunları göz önünde bulundurmadan geliştirilecek stratejilerin getirdiği çözümlerin eksik kalması, hatta sorunun daha da derinleşmesine yol açması kaçınılmazdır.

Yoksulluğun, toplumsal düzeyde bir sorun haline gelmesinde, yukarıda bahsedilen alanlarda yaşanan eşitsizliklerin büyük ve belirleyici bir etkisinin olduğu görülmektedir. Eşitsizliklerin, sosyo-ekonomik yapı ve ilişkiler içerisinde kalıcı hale gelip, köklü etkiler doğurması, bunlara bağlı ortaya çıkan sonuçların da kalıcı hale gelmesine neden olmaktadır. Toplumsal eşitsizliklerin de belirleyici olduğu yoksulluk da, bireyler ve dar gelirli kesimler üzerindeki etkisini süreklileştirmekte, ve nesilden nesile geçer hale gelmektedir. Doğuştan eşit özelliklerle doğan bireyler, toplumsal yapıdaki eşitsizliklerden etkilenerek, birbirlerinden farklılaşmakta, ailelerinin sosyo-ekonomik düzeyinden doğrudan etkilenmektedirler. Toplumsal hizmetlerden faydalanma düzeyi de bu eşitsizliklerden etkilenmekte, bireylerin sosyalleşme, kendilerini geliştirme, beşeri sermayelerini oluşturma süreçleri de birbirinden farklı olmaktadır. Yoksul ailelerin çocukları, sosyalleşme, beşeri sermayelerini geliştirme konusunda daha şanssız olduklarından, sosyal dışlanmaya, niteliksiz işlerde çalışmaya mahkum olmaktadır. Ailelerinden de kendilerine bir servet (miras) kalmadığından, niteliksiz işlerin düşük gelirli ücretleri ile yoksul bir yaşam sürmeye devam etmektedirler. Kendi çocuklarına da, sınırlı toplumsal olanakları sunabildiklerinden yoksulluk kısır döngüsü, bu kitleler için bir kader haline gelmektedir.

Yoksul ailelerin çocukları, diğer çocuklarla doğuştan eşit özelliklerle doğmalarına rağmen, kendilerini yeterince geliştirme olanağından mahrum olmalarından dolayı sahip oldukları yetenekleri büyük oranda atıl kalmakta, toplu-

ma katkıları da bu nedenle oldukça sınırlı düzeyde kalmaktadır. Bu insanların kendilerini geliştirerek, sahip oldukları birikimlerini toplumun hizmetine sunmaları durumunda, bundan tüm toplumun faydalanması söz konusu olacağından, bu kitlelerin beşeri sermayelerini geliştirememeleri, yoksulluk kısır döngüsü içerisinde kalmaları, sadece kendileri için değil tüm toplum için büyük bir sosyo-ekonomik kayba yol açmaktadır. Ayrıca, bu kitlelerin yoksul kalmaya devam etmesi, yoksulluğa bağlı ortaya çıkan toplumsal sorunların da varlığını sürdürmesi anlamına gelmektedir.

Bu amaçların gerçekleştirilebilmesi için yoksullukla mücadele-beşeri sermaye etkileşiminin, karşılıklı olumlu etkileri ortaya çıkacak biçimde kurulması gerekmektedir. Beşeri sermayenin yoksul kesimlerde gelişimi için eğitim harcamaları ile bilimsel, teknolojik çalışmaların ve sağlık hizmetlerinin örgütsel, planlı ve kapsamlı bir yaklaşımla, finanse edilip, sosyo-ekonomik gereksinimler doğrultusunda yönlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle ulusal gelir düzeyleri görece düşük olan geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde bunun sağlanması güçtür. Bu ülke devletleri, toplumsal fayda saikiyle hareket ettiğinden ekonomik getirisi olmasa da bu alandan çekilmeyecekleri için bilimsel ve teknolojik gelişmenin doğmasında yaşamsal bir konumda yer almaktadırlar. Ayrıca özel ve kamusal kaynakları, fiziki, maddi ve sosyal sermayenin gelişimi ve toplumsal refahın gelişimi hedeflerinde birleştirecek tek kurum olma nitelikleriyle de devletler bu alanda ön plana çıkmaktadır. Tüm kalkınmış ülkelerde kalkınma aşamalarında devletin birçok alanda olduğu gibi kamusal hizmet alanlarında ve bilimsel, teknolojik gelişme alanlarında da etkin rol oynamış olması bunu doğrulamaktadır.

Bilim ve teknolojiadaki gelişmelerin batılı ülkelerde başlayıp buradan dünyaya yayılması, günümüzde de büyük oranda bu alanlardaki hegemonyalarını sürdürmeleri, bilimsel ve teknolojik alanlarda başarı sağlamanın batılı toplumlara özgü olduğu yaygın kanısını doğurmaktadır. Geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde etkili olan bu anlayış da, bilimsel-teknolojik ilerlemenin, sanayileşmenin ve bunlara bağlı gerçekleşen ekonomik büyüme ve toplumsal refahın sağlanması konusunda ümitsizliğin doğmasına, toplumsal

özgüvenin kaybolmasına yol açmaktadır. Ümidin, özgüvenin yitirildiği bir alanda ise -ne bireysel ne de toplumsal düzeyde- amaç ve hedeflere ulaşabilmek baştan olanaksız duruma gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin bu alanlarda başarıyı yakalayabileceğine inanması/inandırılması gerekmekte, bunun olanaklı olduğunun ortaya konulması önem kazanmaktadır. Öncelikle tarihsel gerçekler, batılı ülkelerle - teknolojik gelişmeler arasında olduğu varsayılan bağın o kadar da mutlak olmadığını göstermektedir.

Tarihteki büyük medeniyetlerin göstermiş olduğu sayısız bilimsel gelişmelerin varlığı kaynaklarda açıkken, bilimsel gelişmelerin birdenbire (kabaca) 18. yüzyıldan itibaren ve sadece Avrupa kıtasında başlamış olduğunu kabul etmek oldukça güç görünmektedir. Ancak bu dönemin özelliği bilimsel gelişmelerin sürekli artan bir hızla teknolojiye dönüşmesi ve böylece kalıcı duruma gelebilmesidir. Bu kalıcılık aynı zamanda bilimsel ve teknolojik çalışmaların kümülatif biçimde inanılmaz bir hızla gelişiminin de önünü açmıştır. Daha önceki dönemlerde bilimsel gelişmelerin teknolojiye dönüşümü ve toplumsal yaşamda kullanımı oldukça yetersiz kaldığı için, zamanla unutulması söz konusu olmakta, kümülatif gelişimi de zaten gerçekleştirememektedir. Tarihteki birçok büyük medeniyet, batı medeniyetinden çok daha önce çeşitli alanlarda önemli ve kapsamlı bilimsel ilerlemeler kaydetmelerine rağmen, bunu teknolojiye, kitlesel üretim ve tüketime, buradan da tüm toplumu kuşatan değişim-gelişim süreçlerine dönüştüremediklerinden dolayı batı toplumlarındaki gibi bir ekonomik büyüme, modernleşme ve sanayileşme gerçekleştirememiştir.

Geçmiş dönemlerin tersine bu dönemde bilimsel, teknolojik gelişmelerin kalıcılık ve süreklilik kazanmasında iki faktörün belirleyici olduğunu düşünmekteyiz:

1-Toplumların, bilimsel gelişmeleri unutmaması, teknolojiye dönüştürmesi, sürekli daha ileriye götürme yolunda çaba harcaması, bu uğurda büyük maddi ve beşeri kaynaklarını harekete geçirmesi ancak tüm bunlara değecek maddi sonuçların ortaya çıkması durumunda olasıdır. Gerekli maddi sonuçları doğuracak koşullar ise en çok 18. yüzyıl Avrupa'sında ortaya çıkmıştır.

Bilimsel/teknolojik gelişim için yapılan Ar-Ge çalışmalarının ve kitlesel üretimi sağlayan makineler gibi endüstriyel teçhizatın yüksek maliyeti çoğu zaman bilimsel gelişmelerin teknolojiye dönüşümüne engel olabilmektedir. Bu maliyetlerin karşılanabilmesi, yapılan yatırımın karlı hale gelebilmesi, sürekliliği olan kitlesel üretimi gerektirmektedir. Böylesi bir üretim ise ancak aynı yoğunlukta bir tüketim talebi sağlanabilirse gerçekleşebilecektir. Bunun içinde yeni teknolojik ürüne yönelik kitlesel talep sağlanmalıdır. Kitlesel talep ise bu dönemde bir yandan artan nüfus ile diğer yandan küresel ticaretin artması, yoğunlaşmasıyla sağlanmaktaydı (geçmiş dönemlerde rastlanmayan özelliklerdi bunlar). Nüfuz artışı toplam tüketici sayısını artırarak talep artışı sağlamakta ve teknolojik gelişmelere dolaylı destek sağlamakta, zorunlu yatırımları finanse edilmesi için gerekli pazarın oluşumuna hizmet etmekteydi. Bu nedenlerle yeni buluşların geliştirilmesi, yaygınlaştırılması için batılı ülkeler yoğun çabalar gösterdi. Örneğin ilk elektrostatik iletişimin (telgraf) 1816'da yapılmasını 1830'da mors alfabesinin geliştirilmesi izledi. Ve daha 1851'de (telgrafın icadından sadece 35 yıl sonra) İngiltere ile ABD arasında okyanus altından ilk telgraf hattı çekilmekte, Okyanusun iki yakası arasındaki bilgi iletişim hızı saniyelerle ölçülür duruma gelmekteydi. Francis Ronalds 1816'da ilk ilkel telgraf iletişimini geliştirdiğinde küresel ticaretin var olmadığı bir dünyada yaşasaydı, büyük olasılıkla geliştirilip yaygınlaştırılan telgraf teknolojisi değil, unutulup giden sıradan bir buluş söz konusu olacaktı... Benzer bir durumu örneğin Graham Bell'in 1876'da geliştirdiği ünlü buluşu -ayrıca diğer tüm önemli buluşlar ve onları izleyen yeni buluşlar, teknolojik gelişmeler- için de varsaymak pek de yanlış olmayacaktır.

2- Bu alandaki bir diğer temel faktör olarak ise, burjuva sınıfının sınır tanımayan, bitmek bilmeyen sermaye birikim hırsını görmekteyiz. (Bu faktör aynı zamanda sömürgecilikle birlikte kapitalizmin doğup-gelişiminin temel nedenlerindedir.) Bu hırs, sermaye birikim sürecinin sürekli canlı kalmasını, bunun sağlanması için gerekli her türlü çaba, emek, girişim, uygulama ve yöntemin sınıfsal, toplumsal ve yönetsel düzeyde harekete geçirilmesini sağlamaktaydı.

Aynı dönemin güçlü bir devleti olan Osmanlı Devletinin bu dönemde diğer alanlarda olduğu gibi bilimsel ve teknolojik gelişmelerden geri kaldığını görmekteyiz. Durağanlaşan devlet yapısını aktif, dinamik kılabacak, değişen koşullarla uyum sağlamasına hizmet edecek bir toplumsal sınıfta bulunmaktaydı. Batıda bilimsel ve akademik gelişmelerin büyük hız kazanmasına yol açan matbaanın Osmanlı Devletine girememesi, kuşkusuz yeri doldurulamaz bir kayıptı. Bunun ardında yatan neden ise, hattatlıktan geçimini sağlayan on binlerce kişinin matbaanın gelmesiyle birlikte işsiz kalacak olmalarıydı. Hattatların güzel/canlı hatlarını, matbaanın donuk/soluk mürekkebine değişmeyen bu estetik ve de toplumsalcı anlayış, istemeden de olsa bilimin/teknolojinin ilerlemesine engel olmaktaydı. Batıdaki burjuva sınıfının maddeci felsefeyle her zaman daha fazlasını isteyen kazanma hırsı ise, insanlığın sömürülmesi pahasına bilimsel/teknolojik ilerlemeleri gerçekleştirmekteydi. Ancak, böylesi bir felsefeden hareketle ortaya çıkan ilerlemeler de, toplumun bütününe değil, sermaye sınıfının çıkarına hizmet etmekteydi.

Gelişmekte olan ülkeler; gerek geçmiş medeniyetlerin bilimsel ilerlemeleri, gerekse sonradan gelişen/ sanayileşen Asyalı ülkelerin (Japonya, G. Kore gibi) varlığı nedeniyle, bu alanlarda özgüvenini ve ümidini kaybetmemelidir. Ancak, batılı ülkelerin bilimsel/teknolojik gelişmelerini örnek alırken, burjuva sınıfının toplumun diğer kesimlerinin çıkarlarını yok sayan, onları kendi çıkarları, sermaye birikimi için kullanan/sömüren politikalarının yıkıcı sosyo-ekonomik sonuçlarından da ders çıkarmalıdır. Sınıflar arası dengeli bir gelir dağılımı ve kalkınmayı sağlayacak yönde ve anlayışta bir teknolojik/bilimsel ilerleme politikası belirlenmelidir. Böylece batılı toplumların, teknolojik gelişmelerle bağlantılı gerçekleşen sanayileşmenin getirdiği ağır toplumsal sorunları, kaosları, krizleri yaşamaktan da kurtulabileceklerdir.

Küreselleşme, toplumsal ilişkilerin/gelişmelerin etkileşim düzeyini mekansal sınırlamalardan kurtarıp, en üst ve en kapsamlı mekansal düzleme taşımaktadır. Bu nedenle toplumsal ilerlemenin özünde yer alan her türlü maddi ve beşeri kaynakların ve potansiyellerin atıl bırakılmadan, en verimli ve etkili olabilecekleri karışımlara bileşimlere, sistemlere ulaşabilmesi, ancak küresel

düzyeydeki etkileşim / karışım / değışim / dönüşüm süreçleriyle olanaklı olduğu düşünölmektedir. Buradan hareketle de, küreselleşme olgusunun toplumsal ilerlemenin / kalkınmanın sağlanabilmesinin en ideal yöntemi olduğunu varsaymaktayız. Ancak bu durum bizi dünyada şu anda yaşanmakta olan küreselleşme sürecinin ideal bir süreç olduğu sonucuna ulaştırmamaktadır¹¹. Çünkü günümüzde yaşanmakta olan küreselleşme süreci, toplumsal kalkınmanın özünde yatan diğer bazı temel unsurları (eşitlikçi, dengeli, özgür, dayanışmacı vb.) içermemesiyle birçok istenmeyen olumsuz sonuçları da doğurmaktadır.

Dünya'da şu anda yaşanmakta olan küreselleşmenin idealden uzak olduğunu, yetersiz ve eksik kaldığının önemli göstergeleri bizi doğrulamaktadır. Küreselleşen bir dünya da toplam dünya nüfusunun hala çok önemli bir kısmının temel fiziki ve sosyal gereksinimlerini karşılanamamaktadır. Bir milyarı aşkın insanın günlük 1 doların altında gelikle yaşamak zorunda olduğu, yeterli sağlık ve eğitim hizmetlerinden yararlanamadığı bir dünya; hem medeniyetin nimetlerini yer küredeki her bireye ulaştıramadığı, hem de yerküredeki tüm bireylerin kapasite, yetenek ve olanaklarından yeterince faydalanamadığı bir küreselleşmeye sahne olmaktadır. Bu yönleriyle günümüzdeki küreselleşme süreci, küresel kaynakların optimum kullanımından oldukça uzakta kalmaktadır. Gerçekte bu koşullar, sadece gelişmemiş ölkelerin ve/veya sadece toplumların yoksul kesimlerinin değil, zengin-yoksul her öлке/sınıfın genel toplamda bundan olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır.

Dünya nüfusunun sadece küçük bir kısmı, temel insani gereksinimlerini karşılayabilmelerinin yanı sıra her türlü toplumsal hizmetlerden yararlanabilmekte, böylece kişisel gelişimini en üst düzeyde gerçekleştirebilme olanağı bulmaktadır. Buna karşın dünya nüfusunun çok büyük bir kısmının kişisel

11 Devlet kurumunun, bir toplumun varlığını sürdürmesi için oldukça önemli ve gerekli bir kurum olduğu açıktır. Devletin olgusal anlamda toplum için olumlu ve faydalı olduğu gerçeği, zorba, baskıcı, halkının zenginliklerini yağmalayan devletlerin varlığı nedeniyle tersine dönüşmez. Benzer biçimde, günümüzde yaşanan küreselleşmenin de olumsuzlukları bizi olgusal anlamda küreselleşmenin zararlı olduğu sonucuna ulaştırmamalıdır.

gelişimlerini tamamlayamamaları¹², sadece kendilerinin olumsuz etkilenmesi sonucunu doğurmamakta, içinde yaşadıkları toplumun ve tüm dünyanın toplam beşeri sermayesinin de çok büyük kayba uğramasına yol açmaktadır. Yaşadığımız çağın küreselleşme çağı olduğu kadar, bilim çağı, bilişim çağı, teknoloji çağı olduğunu, tüm bunların (bilim/bilişim/teknoloji) var oluşu ve ilerlemesinin de doğrudan beşeri sermaye gelişimine bağlı olduğu düşünülürse bu kaybın önemi ve büyüklüğü daha iyi anlaşılacaktır. Aynı koşullar her bir ülkenin kendi içinde de geçerlidir. Kalkınmanın sağlanabilmesi için toplumun yoksul kesimlerinin kişisel ve toplumsal gelişimlerinin sağlanabilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu amaçla devletlerin; bilinçli sosyal politikalar uygulamaları, dengeli bir gelir dağılımını gerçekleştirmeleri, yoksul kesimlerin beşeri sermayelerini geliştirebilmeleri için her türlü önlemi, yasal düzenlemeyi, kaynak ayırımını ve politikayı oluşturmaları gerekmektedir.

Yoksullukla mücadelenin önündeki bir diğer temel engel ise, gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkileridir. Bu ilişkilerin sömüren tarafında son otuz yılda bir değişiklik olsa da (gelişmiş ülke devletlerinden çok bu ülkeler kaynaklı çok uluslu şirketler artık çok daha ağırlıklı olarak sömüren tarafında yer almaktadır) ilişkilerin varlığında ve -doğurduğu sonuç olan- gelişmekte olan ülkeler için geri kalmışlığı yeniden üretmesinde bir değişiklik olmamaktadır. Bağımlılık ilişkilerinin, bir tarafın (gelişmekte olan ülkeler) sömürülmesine yol açması; bu taraftaki ülkelerin ekonomik, mali, endüstriyel, teknolojik, toplumsal vb. gelişimini tamamlayamamasına, gelişmemesine, her türlü maddi ve beşeri kaynaklarının düşük kapasitede kullanılmasına yol açmaktadır.

Küreselleşen bir dünyada da, dünyanın herhangi bir yerindeki bir gelişmenin sonuçlarının tüm dünyada görülmesi söz konusu olduğundan, bu atıl kapasitelerin varlığı, yalnızca gelişmekte olan ülkeleri değil gelişmiş ülkeleri de

12 Bu grup içerisinde yaşamlarını sürdürmek için temel gereksinimlerini bile karşılayamayanlar da önemli bir yer tutmakta, dünya nüfusunun yaklaşık olarak 3'te 1'ini oluşturmaktadırlar.

olumsuz etkilemektedir. Yoksulluğun yaygın, Ulusal gelirin, kişi başı GSYİH'in düşük, teknolojik düzeyin yetersiz, altyapısı gelişmemiş olan bir ülke ile yapılabilecek ticaretin hacmi, teknolojik etkileşimin düzeyi, gerçekleştirilecek yatırımın miktarı oldukça düşük olacaktır. Buna karşın ulusal geliri yüksek, sanayileşmiş, gelişmiş bir ülke ile girişilecek endüstriyel, ekonomik, teknolojik vb. ilişkilerin yoğunluğu ve hacmi çok daha yüksek olacaktır. Gelişmiş ülkelerin kendi aralarındaki yukarıda belirtilen alanlardaki ilişkilerinin, gelişmekte olan ülkelerle olan ilişkilerine göre çok daha yoğun ve ileri düzeyde olması bunun doğruluğunu ortaya koymaktadır.

Gelişmiş ülkeler, bağımlılık ilişkilerinde sömüren taraf olmaları nedeniyle belki karlı çıkan taraf olmaktadır. Ancak sömürü ilişkisi doğası gereği bir tarafın gelişimini, refahını önlemekte, böylece dünyadaki gelişmiş, zengin ülke ve toplumların sayısının artmasını önlemekte, gelişmemişliğin, yoksulluğun varlığını sürdürmesine yol açmaktadır. Bu durumda gelişmiş ülke ve toplumlar; tüm ülkelerin geliştiği, refah düzeylerinin yükselmiş olduğu bir küreselleşme ortamındaki çok daha verimli/etkin yapıdaki ekonomik, mali, endüstriyel, teknolojik vb. ilişkiler geliştirmekten yoksun kalmaktadırlar. Böylece bağımlılık ilişkileri sadece yoksul kitlelerin, geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerin değil gelişmiş ülke ve toplumların da çıkarına olmayan sonuçlar doğurmaktadır.

Geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş, zengin ülkeler haline dönüşebilmeleri ve buna bağlı olarak kitlelerinin gelir düzeylerinin, toplumsal hizmetlerin kalitesinin yükselmesi, toplam beşeri sermayelerinin gelişmesi, yoksulluğun önlenebilmesi yanında, gelişmiş ülkelerin bu ülkelerle girdikleri ilişkilerinde optimum faydayı elde edebilmelerinin sömüren-sömürülen, merkez-çevre ülke ilişkileri içinde olanaksız olduğu düşünülmektedir. Yoksulluğun önlenmesi ve bununla bağlantılı sosyo-ekonomik hedeflere; eşitliğe, adalete, karşılıklı faydalanmaya, kaynakların en etkili ve verimli kullanımına dayanan ilişkiler ekseninde ulaşılabilmesi beklenmelidir.

EKLER

EK: 1 GÜNLÜK 1 DOLARDAN DAHA AZ BİR GELİRLE YAŞAYAN NÜFUS (Milyon Kişi)

	1987	1990	1998
Doğu Asya ve Pasifik	417,5	452,4	267,1
Doğu Asya ve Pasifik (Çin Hariç)	114,1	92	53,7
Doğu Avrupa ve Orta Asya	1,1	7,1	17,6
Latin Amerika ve Karayipler	63,7	73,8	60,7
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	9,3	5,7	6
Güney Asya	474,4	495,1	521,8
Sub-Saharan Afrika	217,2	242,3	301,6
Toplam	1.183,20	1.276,40	1.174,90
Çin Hariç Toplam	879,8	915,9	961,4

Kaynak: World Bank, Global Economic Prospects and the Developing Countries 2001

EK: 2 ABD TÜKETİCİ FİYATLARI ENDEKSİ 1914-2007 DÖNEMİ

YIL	YILLIK ORTALAMA	YILLIK YÜZDE DEĞİŞİM (ENFLASYON ORANI)
1914	10.0	1.0
1920	20.0	15.6
1925	17.5	2.3
1930	16.7	-2.3
1935	13.7	2.2
1940	14.0	0.7
1945	18.0	2.3
1950	24.1	1.3
1955	26.8	-0.4
1960	29.6	1.7
1965	31.5	1.6
1970	38.8	5.7
1975	53.8	9.1
1980	82.4	13.5
1981	90.9	10.3
1984	103.9	4.3
1986	109.6	1.9
1988	118.3	4.1
1990	130.7	5.4
1992	140.3	3.0
1994	148.2	2.6
1996	156.9	2.9
1998	163.0	1.6
2000	172.2	3.4
2001	177.0	2.8
2002	179.9	1.6
2003	184.0	2.3
2004	188.9	2.7
2005	195.3	3.4
2006	201.6	3.2
2007*	206.3	2.4

Kaynak: US Department of Labour, Bureau of Labor Statistics, 2007.

* 2007 yılı enflasyon oranı 2006 yılı 3 çeyreği ile 2007 yılı 3. çeyreği arasındaki tüketici fiyatları endeksindeki değişim oranına göre belirlenmiştir.

EK: 3 Gelişmekte Olan Ülkelerde İnsani Yoksulluk İndeksi (1998)

Sıra No	Ülke Adı	İnsani Yoksulluk İndeksi Değeri 1998	40 Yaşından Daha Uzun Bir Yaşam İmkanına Sahip Olmayan Nüfus % 1998	Okuma Yazma Bilmeyenlerin Oranı (15+Yaş) % 1998	Temiz İçme Suyuna Sahip Olmayan Nüfus % 1990-98	Temel Sağlık Hizmetlerinden Yararlanamayan Nüfus % 1981-93	Kanalizasyon Hizmetlerinden Mahrum Nüfus % 1990-98	5 Yaşın Altında Yetersiz Beslenen Nüfus % 1987-98
1	Uruguay	3,9	5,0	2,4	5	0	(-)	5
2	Kosta Rika	4,0	3,9	4,7	4	3	16	2
3	Küba	4,6	4,4	3,6	7	0	34	9
4	Şili	4,7	4,4	4,6	9	5	(-)	1
5	Trinidad	5,1	4,0	6,6	3	1	(-)	7
6	Fiji	8,4	4,9	7,8	23	1	8	8
7	Ürdün	8,8	6,9	11,4	3	10	1	5
8	Panama	8,9	6,3	8,6	7	18	17	7
9	Bahreyn	9,6	4,6	13,5	6	0	3	9
10	Guyana	10,0	13,4	1,7	9	4	12	12
11	Kolombiya	10,4	9,8	8,8	15	13	15	8
12	Meksika	10,4	8,2	9,2	15	9	28	14
13	Lübnan	10,8	7,3	14,9	6	5	37	3
14	Mauritius	11,6	4,8	16,2	2	1	0	16
15	Venezüela	12,4	6,4	8,0	21	(-)	41	5
16	Jamaika	13,4	5,0	14,0	14	(-)	11	10
17	Katar	13,7	4,8	19,6	0	0	3	6
18	Malezya	14,0	4,7	13,6	22	12	6	19
19	Libya	15,3	6,3	21,9	3	0	2	5
20	Dominik	15,4	8,8	17,2	21	(-)	15	6
21	Brezilya	15,6	11,3	15,5	24	(-)	30	6
22	Filipinler	16,1	8,9	5,2	15	(-)	13	28
23	Paraguay	16,4	8,6	7,2	40	(-)	59	4
24	Türkiye	16,4	9,3	16,0	51	0	20	10
25	Peru	16,5	11,3	10,8	33	(-)	28	8

Kaynak: UNDP, Human Development Report, 2000, s. 169-171'den aktaran Can, 2002:5.

**EK: 4 Türkiye'nin Beşeri Kalkınma Göstergeleri
ve Yıllar İtibarıyla Gelişimi**

Türkiye	Ortalama Yaşam Süresi (yıl)	Yetişkin Okuryazarlık Oranı (%)	Okullaşma Oranı (%)	Kişi Başına Düşen Gerçek GSYİH (SAGP\$)	Kişi Başına Düşen Düzeltilmiş Gerçek GSYİH (SAGP\$)	Ortalama Yaşam İndeksi	Eğitim İndeksi	GSYİH indeksi	Beşeri Kalkına İndeksi	(Dünya) Sıralama
1992	65,1	80,7	3,5*	4002	4002	***	0,55**	***	0,674	71
1994	66,7	81,9	3,6*	4840	4840	***	0,82**	***	0,739	68
1995	66,5	80,5	61	5230	5141	0,69	0,74	0,94	0,792	66
1997	68,2	81,6	63	5193	***	****	****	****	0,772	74
1998	68,5	82,3	60	5516	***	0,72	0,75	0,87	0,782	69
1999	69,0	83,2	61	6350	***	0,73	0,76	0,69	0,728	86
2000	69,3	84,0	61	6422	***	0,74	0,76	0,69	0,732	85
2001*****	69,5	84,6	62	6380	***	0,74	0,77	0,69	0,735	82

*Ortalama eğitim yılı **Okuryazarlık indeksi *** Hesaplanmamış ****
Ulaşılamadı ***** 12 ülke sıralamadan çıkarılmıştır.

Kaynak: Tuna ve Yumuşak, 2002:7

**EK: 5 Türkiye'nin 1995 Ve 2001 Yılı İndeks
Değerlerinin Seçilmiş Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması**

Ülke	Sıralama 1995	Sıralama 2001	Ort. Yaşam Süresi 1995	Ort. Yaşam Süresi 2001	Yetişkin Okur- yazarlık Oranı 1995	Yetişkin Okur- yazarlık Oranı 2001	Okullaş- ma Oranı (%) 1995	Okullaş- ma Oranı (%) 2001	Kişi Başına Düşen GSYİH 1995	Kişi Başına Düşen Gerçek GSYİH 2001	Beşeri kalkınma İndeksi 1995	Beşeri kalkınma İndeksi 2001
Romanya	98	58	69,9	70,8	96,9	98,3	61	69	2840	6041	0,703	0,772
Filipinler	100	70	66,3	69,0	94,0	95,1	77	82	2550	3805	0,677	0,749
Sri Lanka	97	81	71,9	71,9	89,3	91,4	66	70	2850	3279	0,704	0,735
Libya	73	59	63,1	70,3	72,4	79,1	66	92	9782	7570	0,768	0,770
Bulgaristan	65	57	71,2	70,8	93,0	98,3	67	72	4170	7570	0,798	0,770
Malezya	59	56	70,8	72,2	81,5	87,0	60	66	7790	8209	0,822	0,774
<i>Türkiye</i>	66	82	66,5	69,5	80,5	84,6	61	62	5141	6380	0,792	0,735

Kaynak: Tuna ve Yumuşak, 2002,:9

EK: 6 Bazı Gelişmiş Ülkelerde Büyümenin Kaynakları, %

Ülkeler Dönemler Fiziki Sermaye İşgücü Beşeri Sermaye Petrol						
Fiyatları Teknolojik Gelişme						
Kanada	1958-1997	25	31	8	0	36
Fransa	1958-1997	29	-3	6	-2	69
Almanya	1958-1994	29	-5	5	-6	77
İtalya	1960-1997	27	-5	6	-9	82
Japonya	1958-1997	33	6	4	-11	68
İngiltere	1958-1997	31	1	5	-1	65
ABD	1950-1998	17	23	6	-4	58

Kaynak: Demir, Üzümcü ve Duran, 2006:36

KAYNAKÇA

Adelman, Irwing, Yeldan, Erick, "Is This the End of the Economic Development?", **Structural Change and Economic Dynamics**, Vol. 11, 2000, s. 95-109.

Aktan, C. Can, "Yoksullukla Mücadele Stratejileri", **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Aktan, C. Can, (ed), Hak-İş Konfederasyonu Yayını, Ankara, 2002.

Aktan, C. Can, Vural, İstiklal Yaşar, "Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar Ve Ölçüm Yöntemleri", , Aktan, C.Can, (ed), Hak-İş Konfederasyonu Yayını, Ankara, 2002.

Altay, Asuman, "Bir Kamu Malı Olarak Sosyal Sermaye Ve Yoksulluk İlişkisi", **Ege Akademik Bakış**, 2007, s. 337-362.

Arıcioğlu, M. Atilla, **Batı ve Japon İşletme Yönetimi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Arslan, Hakan, Toprak, Oğuz, "Dünyada Neo-Liberal Ekonomi Politikalarının Emek Üzerindeki Etkileri ve İşçi Hareketinin Tepkileri", **Türk-İş Yıllığı 97**, Cilt 1, Türk-İş Araştırma Merkezi, Ankara,1997.

Baran, Paul, "Geri Kalmışlığın Derindeki Nedenleri Üzerine", Çev. Mehmet Selek, **İktisadi Büyüme Üzerine Seçme Makaleler**, A.Ü. SBF Yayınları No: 235, Ankara, 1967.

Başkaya, Fikret, **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

Bhappu, Anita D., "Japon Ailesi: Japon Şirket Ağları Ve Japon Yönetimi İçin Kurumsal Bir Mantık", çev. **Nuray Atsan**, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, C.2, 2001, s.156-167.

Beasley, William, **The Rise of Modern Japan: Political, Economic and Social Change Since 1850**, St. Martin's Press, New York, 1995.

Birleşmiş Milletler, **Nüfus ve Kalkınma Konferansı: Kahire Eylem Planı**,1995.

Buckman, Greg, **Global Trade: Past Mistakes, Future Choices**, Zed Books, London and New York, 2005.

Cavalcanti, Clavis, **Celso Furtado and The Persistence of Underdevelopment**, The International Celso Furtado Centre for Development Policies, Rio, 2000.

Clingingsmith, David, Williamson, Jeffrey "An Integrated Perspective on India's 18th and 19th Century Deindustrialization", NBER Working Paper No.11730,2005. <http://www.esocialsciences.com/data/articles/Document110112005120.6589319.pdf>

Çelebioğlu, Fatih, "Dünya Enformasyon Toplumu ve Bilgi Ekonomisi", **Dünya Ekonomisinden Seçme Konular**, Ed. Öztürk, Feride, Çelebioğlu, Fatih, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2006.

Çakır, Özlem, "Sosyal Dışlanma", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.4, S. 3, 2002, s. 83-104.

Çiçek, Macide, "Dünya Ekonomisinin Sorunları: Üretim bölüşüm Ekseninde Nüfus ve Kaynakları", **Dünya Ekonomisinden Seçme Konular**, Ed. Öztürk, Feride, Çelebioğlu, Fatih, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2006.

Çiftçi, Murat, "Ülkeler Arası Küresel Eşitsizlikte Uzun Dönemli Bozulma (1950-1998)", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Kasım 2008, s.156-179.

Çiftlikli, Mehmet, **Sosyal Barış Açısından Dünyada ve Türkiye’de Gelir Dağılımı**, Türkiye Sağlık İşçileri Sendikası Yayını, Bakü, 1995.

Curtin, Phillip, **The Atlantic Slave Trade**, University of Wisconsin Press, Madison, 1964.

DPT, **Bölgesel Gelişme ve Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT Yayın No: 2502, Ankara, 2000.

DPT, **Sekinci 5 Yıllık Kalkınma Planı Nüfus, Demografi Yapısı, Göç Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT Yayın No: 2556, Ankara, 2001.

-----, **Ön Ulusal Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Stratejileri**, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara, 2003.

Erdoğan, Güzin, “Türkiye’de Ve Dünyada Yoksulluk Ölçümleri Üzerine Değerlendirmeler”, **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, C.C.Aktan (ed.), Hak-İş Konfederasyonu Yayını, Ankara, 2002.

Han, Ergül, Kaya, Aysen, **İktisadi Kalkınma ve Büyüme**, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1575, Eskişehir, 2004.

Erken, Erhan, “Dünya Sistemi ve Yoksulluk İlişkisi”, **Yoksulluk-1: Ulusal Yoksulluk Sempozyumu**, 31 Mayıs-1 Haziran 2003, Cilt I, İstanbul: Deniz Feneri Derneği Yayınları, 2003.

Forbes, Dean, **The Geography of Underdevelopment**, Baltimore, 1984.

Frank, Andre Gunder, “Latin Amerika: Az gelişmişlik ve Devrim”, **Monthly Review Press**, New York, 1969.

-----, **On Capitalist Underdevelopment**, Oxford University Press, Bombay, 1982.

Garaudy, Roger, **Çöküşün Öncüsü ABD**, çev. Cemal Aydın, Nehir Yayınları, İstanbul, 1997.

Goslinga, Cornelis, **The Dutch in the Caribbean Sea and on the Wild Const.: 1580-1680**, University of Florida Press, Florida, 1971.

Grootaert, Ch-Van Bastelaer, **Social Capital: From Definition To Measurement In Understanding And Measuring Social Capital A Measurement In Understanding And Multidisciplinary Tool For Practitioners**, ed. By Grootaert, Ch-Van Bastelaer, The World Bank, Washington D.C., 2002.

Günsoy, Bülent, "Küreselleşme ve Kalkınma", **Kalkınma Ekonomisi: Seçme Konular**, ed. Taban, Sami, Kar, Muhsin, Ekin Kitabevi, Bursa, 2004.

Heral, İsmail, **Sosyal Sermaye**, 2008.

http://www.eastweststudies.org/tr/makale_detail.php?makale=58&tur=100

Hirst, Paul, Thompson, Grahame, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, çev. Çağla Erdem, Elif Yücel, Dost Yayınları, Ankara, 2003.

Ildırar, Mustafa, **Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004.

İlkin, Akın, **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayın No:3487/193, İstanbul, 1988.

İnaç, Hüsametdin, Güner, Ümit, Sarısoy, Sinan, "Eğitimin Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Üzerindeki Etkileri", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Ekim 2006, s. 59-70.

Karagül, Mehmet, "Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi Ve Etkin Kullanımı", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi** s.5, 2003, 79-90.

Kaya, A. Ayşe, “Uygun Teknoloji Seçimi ve Kalkınma”, **Kalkınma Ekonomisi**, der. Taban, Sami, Kar, Muhsin, Ekin Yayınları, Bursa, 2004.

Kennedy, Paul, **Yirmi Birinci Yüzyıla Hazırlanırken**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çev. Fikret Üçgan, Ankara, 1995.

Keser, Aşkın, “Değişen Yönleriyle Personel Yönetimi: İnsan Kaynakları Yönetimi”, **Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, C.4, S. 1, 2002.

Kirmanoglu, Hasan, **Sosyal Sermaye ve Geleceği Şekillendirmek**, 2006.
http://www.kobifinans.com.tr/icerik.php?Article=5226&Where=danisma_merkezi &Category=0207&Topic=5.

Luraghi, Raimondo, **Sömürgecilik Tarihi**, E Yayınları, İstanbul, 2000.

Mengi, Ayşegül, **Küreselleşme ve Çevre**, İmge Yayınları, Ankara, 2001.

OECD, **Human Capital Investment**, CERİ Publishing, Paris,1988.

OECD, **The Well-Being of Nations: The Role of Human and Social Capital**, 2001.

Oksay, Serhan, **Kalkınmanın Finansmanı**, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2005.

Öztürk, Nazım, **Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım**, Roma Yayınları, Ankara, 2005.

Rodrik, Dani, **Küreselleşme Sınırı Aştı Mı?**, Çev. İzzet Akyol, Fatma Ünsal, Kızılelma Yayınları, İstanbul, 1997.

Sapancalı, Faruk, “Avrupa Birliği’nde Sosyal Dışlanma Sorunu Ve Mücadele Yöntemleri”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, S.3, 2005,s. 51-70.

Seyidoğlu, Halil, **Ekonomi ve İşletmecilik Terimleri**, Güzem Can Yayınları: 17, İstanbul, 2001.

Seyyar, Ali, "Sosyal Siyaset Açısından Yoksulluğa Karşı Mücadele", **Yoksulluk-1 Ulusal Yoksulluk Sempozyumu**, 31 Mayıs-1 Haziran 2003, Cilt I, İstanbul: Deniz Feneri Derneği Yayınları, 2003.

SPC, "Calculation And Interpretation of The Poverty Gap Index, Squared Poverty Gap Index And Gini Coefficient", **Regional Poverty Analysis Technical Workshop**, Working Paper 3.5., New Caledonia, 22 September 2007.

Subaşıat, Turan, "Küreselleşme ve Devletin Rolü", **Kalkınma ve Küreselleşme**, der. Subaşıat, Turan, Dedeoğlu, Saniye, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Şaylan, Gencay, **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Yayınları, Ankara, 2003.

Şenkal, Abdülkadir, **Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005.

Şenses, Fikret, "Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?", **Kalkınma ve Küreselleşme**, der. Subaşıat, Turan, Dedeoğlu, Saniye, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Taban, Sami, Kar, Muhsin, "Beşeri Sermaye ve Kalkınma", **Kalkınma Ekonomisi: Seçme Konular**, Ed. Taban, Sami, Kar, Muhsin, Ekin Kitabevi, Bursa, 2004.

Talas, Cahit, **Toplumsal Politika**, İmge Kitabevi, Ankara, 1995.

Temple, Jonathan, **Growth Effect of Education on Social Capital in the OECD Countries**, OECD Working Paper No: 00/36, 2000.

Tiryakioğlu, Murat, "Gelişmekte Olan Ülkelerin Çıkması: Beşeri Sermaye Yoksulluğu", **Ege Akademik Bakış**, C.8, S.1,2008, s. 319-337.

Todaro, Micheal P., **Economic Development**, Seventh Edition, Addison Wesley, Massachusetts, 2000.

Tuna, Yusuf, Yumuşak, İbrahim Güran, "Kalkınmışlık Göstergesi Olarak Beşeri Kalkınma Endeksi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 2002, S.52, s. 1-27.

Turkishtime, Ekim 2002, Sayı 9.

Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1996.

UNCTAD, "Küreselleşmenin Yedi Günahı", **İşletme ve Finans Dergisi**, Eylül 1997.

UNCTAD, **Trade and Development Report**, Geneva, 2002.

UNCTAD, **The Least Developed Countries Report 2008: Growth, Poverty And The Terms of Partnership**, Geneva, 2008.

UNDP, **Human Development Report**, 1997.

UNDP, **Human Development Report**, 2001.

Uzun, Ayşe Meral, "Yoksulluk Olgusu Ve Dünya Bankası", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2, 2003, s.155-173.

Weiss, Linda, Hobson, John M., **Devletler ve Ekonomik Kalkınma: Karşılaştırmalı Bir Tarihsel Analiz**, Dost Kitabevi, çev. Kıvanç Dündar, Ankara, 1999.

World Bank, **Global Economic Prospects and the Developing Countries**, 2001.

World Bank, **World Development Report: Equity and Development**, 2006.

World Bank, **Collins Atlas of Global Issues: A Visual Guide to the World's Greatest Challenges**, 2007.

www.haberaktuel.com/news_detail.php?id=160312 2008/11/2007

www.tumgazeteler.com/?a=4153807.

www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/japonya.doc

Yıldız, Gültekin, Ardıç, Kadir, "Japon İşletmecilik Uygulamaları Türk İşletme Yönetimine Bir Model Olabilir mi?" **Mimar ve Mühendis Dergisi**, Yıl 6, Sayı 31, Haziran-Temmuz-Ağustos, 2002.

http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=491

Yumuşak, İbrahim Güran, Bilen, Mahmut, "Gelir Dağılımı - Beşeri Sermaye İlişkisi Ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 1, S. 1, 2000. s. 77-96.

Yumuşak, İbrahim Güran, Kar, Abdurrahman, "Nüfus Artış Hızının Düşürülmesi İktisadi Kalkınmayı Artırır mı?", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 1, S. 1, 2000, s.97-103.

Zengingönül, Oğul, **Küreselleşme: Yoksulluk, Gelişmişlik ve İşgücü Piyasaları Ekseninde**, Adres Yayınları, Ankara, 2004.